

पण्डिता सौ. क्षमा राव

साहित्यचन्द्रिका

जन्म : ४–७–१८९०　　　　　　　　मृत्यु : २२–४–१९५४

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

स्वराज्य—विजयः

Presented by the Ministry of Education
and Social Welfare Government of India.

पण्डिता सौ. क्षमा राव

प्रथमावृत्तिः १९६२

न. मा. त्रिपाठी, प्रा. लि.
प्रिन्सेस स्ट्रीट, मुम्बापुरी २

प्रथमावृत्तिः
३० जान्युआरि १९६२
१० माघ १८८३

मूल्यं : षड्रूप्यकम्
रु. ६ ००

बाळकृष्ण गणेश ढवळे, इत्यनेन
चिराबाजार, मुम्बापुर्यां
कर्नाटक–मुद्रणालये मुद्रिता ।

लीला राव दयाल, इत्येतया
२७, न्यू मरिन लाइन्स
मुम्बापुरी १, इत्यत्र प्रकाशिता ।

अनुक्रमः

अनुक्रमः

शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठम्	श्लोकांकः	अशुद्धम्	शुद्धम्
९	६	जेतणां	जेतृणां
९	७	पूजितास्तेऽत्र : वध-	पूजितास्तेत्र वध-
२४	९	पर्यटद्	पर्यात्द्
२८	२१	क्वचिन्महा-	क्वचिन्महा-
२९	२५	वीरयुँद्ध्वा	वीरैर्युद्ध्वा
२९	२६	सर्वथवै	सर्वथैव
२९	२९	विनमयमिति	विनिर्मयमिति
४०	४९	पश्यास्तथापि	पश्चास्तथापि
४१	९	त्यक्तस्याप्यखिलजनैः	त्यक्तस्याप्यखिलैर्जनैः
४५	१	पत्रिकाब्दचतुष्ठायात्	-चतुष्टयात्
४८, ४९, ५१	शीर्षकम्	पल्लीग्राम-	पल्लीग्राम-
५३	१६	नामसाहस्त्रादेक-	नामसाहस्रादेक-
५३	१८	तमुपश्रत्य	तमुपश्रुत्य
५५	१०	विर्ला दीयेच्छां	विर्ला मदीयेच्छां
५६	१६	ेपविद्रोह	द्वेपविद्रोह
५९	२	यत	यूतं
६६	२	स	सर्वे
६६	३	निमुक्तो	निर्मुक्तो
७४	३	भोगलोलुपा	भोगलोलुपाः
७५	१२	दास्यभावमुपाश्रितः	दास्यभावमुपाश्रितैः
७९	२६	परित्यक्त्याभवेद् भवम्	परित्यक्त्या भवेद् ध्रुवम्
७९	३२	त्वेमिन्नृपते-	त्वेमिन्नृपते-
९३	२०	पर तु	परं तु
९३	२२	कल्लकत्ता-	कल्कत्ता-
९७	१४	यदिस्लामश्रतौ	यदिस्लामश्रुतौ
१०१	३	क्वचिदन्यश्चै	क्वचिदन्यैश्च
१११	२९	ब्रहि नः	ब्रूहि नः
११२	१	—वार्तामिवव्ही—	—वार्ताभिर्नव्ही—
११२	६	अवस्तितोऽभवन्	अवस्तितोऽभवत्
११३	२२	—मनयल्लखमेकं	—मनयल्लेखमेकं
११५	शीर्षकम्	राधाकुमुन्द	राधामुकुन्द

पृष्ठम्	श्लोकांकः	अशुद्धम्	शुद्धम्
११७	३२	ख्यां वः सङ्ख्रात-	सङ्ख्यां वः शत-
१२७	शीर्षकम्	आसिया सम्मेलने	असियासम्मेलने ,
१३०	४९	मानुषव्यक्तीराता	मानुषव्यक्तीरार्ता
१३५	२८	कथं स्थातु	कथं स्थातुं
१३९	शीर्षकम्	कोराण०	रामरहीमसाम्यनिदर्शनम्।
१४८	१४	कल्पेताम्	कल्पताम्
१७६	शीर्षकम्	गन्थोपसंहारः	ग्रन्थोपसंहारः

॥ श्रीः ॥

प्रथमोऽध्यायः

देशखण्डनम् ।

यो भूत्वापि निराकृतिर्वसुमतीमुद्धर्तुमात्मौजसा
स्वीचक्रे मनुजाकृतिं कलियुगे साक्षात्परः पूरुषः ।
तं लीलानरविग्रहं समदृशं सेवैकबद्धादरम्
सत्याहिंसननित्यपूतमनसं प्रेम्णाभिवन्दामहे ॥ १ ॥

अथ सन्धानसंवादः प्रवृत्तो गान्धिजिन्नयोः ।
पाकिस्थानं समुद्दिश्य सर्वथाऽभून्निरर्थकः ॥ २ ॥

जिन्नः प्रतिनिविष्टोऽभूत्स्वसमीहितसाधने ।
तं विचालयितुं गान्धिर्न शशाक दुराग्रहात् ॥ ३ ॥

सेवाग्रामाश्रमं यावदध्युवास महामुनिः ।
नाना दिग्देशतो लेखास्तावत् तत्करमापतन् ॥ ४ ॥

विभाजनाज्जन्मभूमेरनर्थान् सम्भविष्यतः ।
ध्यायन्तो देशजा लोका बिभ्यति स्म निरन्तरम् ॥ ५ ॥

तस्मात्प्रार्थयमानास्ते लिखन्ति स्म दिने दिने ।
"मा सर्वथाऽनुमोदस्व भारतस्य विभाजनम् ॥ ६ ॥

सुखं हि भवदायत्तं सर्वभारतवासिनाम् ।
जिन्नस्तु निजपक्ष्याणां केवलं शुभमिच्छति" ॥ ७ ॥

इत्यादि लिखितं प्रेक्ष्य परमानर्थशङ्किनाम् ।
ददौ प्रत्युत्तरं गान्धिर्वृत्तपत्रेषु तद्यथा ॥ ८ ॥

"अयि भो बान्धवा मा स्म भैष्टास्मिन् प्रस्तुते मनाक् ।
प्राणेभ्योऽपि हि मे श्रेयान् मातृभूमेः सुखोदयः ॥ ९ ॥

खण्डनं स्वशरीरस्य करिष्येऽहं सहस्रशः ।
न तु स्वप्नेऽपि विच्छेदं चिन्तयिष्ये जनुर्भुवः ॥ १० ॥

यावन्नैकीभविष्यन्ति भारते हिन्दुमुस्लिमाः ।
तावत्स्वराज्यसम्पत्तिः सर्वथा नोद्भविष्यति ॥ ११ ॥

इत्याहुः शासका आंग्लाश्चिरादपि पुनः पुनः ।
मुस्लिमास्त्वनुवर्तन्ते सदा जिन्नस्य शासनम् ॥ १२ ॥

अतो मासद्वयात्पूर्वं तत्सन्धानसमुत्सुकः ।
जिन्नेन मासपर्यन्तमकार्षं साधु मन्त्रणम् ॥ १३ ॥

तद्वृथाऽभूत् तथाप्यत्र न भग्नाशोऽस्मि निश्चितम् ।
भगवत्कृपया जह्याद् जिन्नोसौ स्वदुराग्रहम् ॥ १४ ॥

जन्मभूमिर्विभक्ता चेद् विपद्ग्रस्ता भविष्यति ।
इति स्वयं प्रतीतः स्यात्स विचारपरः पुनः ॥ १५ ॥

इत्यहं परमात्मानं प्रार्थये च दिवानिशम् ।
स एव सत्यं सत्यं च परमात्मेति मे मतिः ॥ १६ ॥

स एव सङ्कटेऽस्माकं भविता मार्गदर्शकः ।
सारे सत्याग्रहस्यास्मिन् जीवितं मेऽवलम्बितम् ॥ १७ ॥

राजकीयगतिष्टम्भादद्य विन्नासितो जनः ।
यथा न जनयेत्क्षोभं तथा रक्ष्या हि शान्तता ॥ १८ ॥

इष्टसिद्धिर्भवत्येवेत्यस्ति मे प्रत्ययः सदा ।
अत्यन्तविषमे कालेऽप्येष मे हृद्यभासत ॥ १९ ॥

न चाक्षुषप्रमाणेन तदस्तित्वसमर्थनम् ।
विधातुं शक्यते दिव्यः प्रकाशः प्रत्ययो हि सः ॥ २० ॥

अस्मिन्नङ्गीकृते कार्ये मम नास्ति पराजयः ।
भवेयमन्यथा ध्यायन् देवविश्वासघातुकः ॥ २१ ॥

मत्पुरोऽस्ति हि यत्कार्यं तद्विधेयं मया मुदा ।
किमीयं च कुतस्त्यं चेत्यादिचिन्ता न मां स्पृशेत् ॥ २२ ॥

यो भवेदप्रमेयोऽर्थस्तत्परामर्शसाहसम् ।
न कुर्यादिति जानीमो विवेकोद्भवया धिया ॥ २३ ॥

सत्याभासग्रही नाहं न महात्मा न वा बुधः ।
अस्म्यहं भूमिजश्चान्यप्राणिवद्दोषभागपि ॥ २४ ॥

मादृशास्तु विनश्यन्तु शतशोऽपि शरीरिणः ।
मा पुनः सत्यलोपो भून्मद्विधानां परीक्षणे ॥ २५ ॥

निरन्तरमहं यत्नात्सत्यस्यान्वेषणे रतः ।
न पुनर्लब्धमद्यापि तत्सत्यं स्वस्वरूपतः ॥ २६ ॥

न मत्पराभवः कार्ये मम धैर्यं विनाशयेत् ।
स धियं तनुते शुद्धां धीः शुद्धा मार्गदर्शिनी ॥ २७ ॥

परमात्मनि विश्वासाद्विश्वासो मे नरेष्वपि ।
नरेष्वपि च विश्वासाद्विश्वासः परमात्मनि ॥ २८ ॥

ईश्वरेच्छापरिज्ञानं ममैकस्य न केवलम् ।
सर्वस्यापि नरस्यैषा स्फुरत्यन्तर्दिने दिने ॥ २९ ॥

वयं न शृणुमस्तस्याः सूक्ष्मनादं प्रमादिनः ।
अन्धा इव न पश्यामो ज्वालास्तम्भं पुरोगतम्" ॥ ३० ॥

इति बोधामृतं वर्षन् सान्त्वयित्वा स्वदेशजान् ।
राज्ञः प्रतिनिधिं द्रष्टुमैच्छत्संधित्सया यतिः ॥ ३१ ॥

स प्रभुर्वेवलो नाम तत्संधानपराङ्मुखः ।
न्यषेधीदागमं साधोरसकृत्सिमलाचलम् ॥ ३२ ॥

अथ श्रीकस्तुराम्बायाः स्मारकत्वाय सञ्चितः ।
यः परः कोटिरूप्याणां राशिरासीदवस्थितः ॥ ३३ ॥

वृद्ध्यै तस्य तत्सर्वं महात्मा न्यस्तवान्धनम् ।
राजकोशेऽभवद्येन लाभो राज्यस्य शासितुः ॥ ३४ ॥

रिक्तीभूते धनागारे महायुद्धमहाव्ययात् ।
वृद्धिसम्पादकं गान्धिमभ्यनन्दत्सदुक्तिभिः ॥ ३५ ॥

मुहुः प्रत्यादिशद्वार्यो गान्धेर्निजदर्शनम् ।
सम्राट्प्रतिनिधिः सोऽयं तं दिल्लीपुरमाह्वयत् ॥ ३६ ॥

शान्तां राष्ट्रीयमज्वालामुद्दीपयितुमुत्सुकः ।
प्रभोः श्रीवेवलस्यागात्पार्श्वं सन्धित्सया मुनिः ॥ ३७ ॥

हिन्दुमुस्लिमवैमत्यादाङ्ग्लराज्यं सुरक्षितम् ।
तिष्ठतीति विवेदासौ सम्राट्प्रतिनिधिर्दृढम् ॥ ३८ ॥

अथ कौटिल्यमाश्रित्य जिन्नपक्षीयतां गतः ।
हिन्दुमुस्लिमलोकानां महद्वैरमजीजनत् ॥ ३९ ॥

एकतो देशविच्छेदे स जिन्नं प्रोदसाहयत् ।
अन्यतः पक्षयोरैक्यं विना नैव स्वतन्त्रताम् ॥ ४० ॥

कदापि प्राप्नुयुर्लोका इति श्रीवेवलो ब्रुवन् ।
प्रशशंसाग्रतः श्रीमद्गान्धेर्भारतखण्डनम् ॥ ४१ ॥

हिन्दुमुस्लिमलोकानामनैक्यं प्रतिबन्धकम् ।
भारतीयाभिकाङ्क्षाया इति स्पष्टमवोचत ॥ ४२ ॥

वादोत्तरं महात्माऽथ प्रत्यगाद्वरधापुरम् ।
विसृज्य राज्यसूत्रस्य ग्रन्थिमेताममोचिताम् ॥ ४३ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये देशखण्डनं नाम
प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः
सेवाग्रामवृत्तवर्णनम्

बाणाब्धिग्रहचन्द्राङ्के* वत्सरे यदुपानमत् ।
तदत्र चरितं पुण्यं वर्ण्यते श्रीमतो मुनेः ॥ १ ॥

अथ राष्ट्रसभा तस्थौ शासकेभ्यः पराङ्मुखा ।
यावदासीन्महायुद्धं प्रचण्डमधिकाधिकम् ॥ २ ॥

गतकार्तिकमारभ्य सेवाग्रामे वसन् सुखी ।
महात्मा सहसा शीतकासग्रस्तोऽति विव्यथे ॥ ३ ॥

संभाषणश्रमो मा भूदिति वैद्यैर्निबोधितः ।
द्वित्रानधारयन्मौनं सप्ताहान्नियमास्थितः ॥ ४ ॥

नित्यमागन्तुकैः सार्धमात्मसंदर्शनोत्सुकैः ।
लेखनेन कथालापमकरोद्बद्धवाङ्मुनिः ॥ ५ ॥

आसीदेकः प्रकोष्ठेऽस्य वर्णमालामयः पटः ।
तत्र साङ्गुलिनिर्देशं चक्रे प्रश्नोत्तराणि सः ॥ ६ ॥

अनायासो महात्मायमेकाक्षरवचःपटुः ।
स्वयोगक्षेमनिर्वाहे शान्तवृत्तिरपारयत् ॥ ७ ॥

स्थितिं तादात्विकीं देशे ध्यायता तेन निश्चितम् ।
संधिः कार्यो मयैवाद्य शर्मणे पक्षयोरिति ॥ ८ ॥

निर्मर्यं सर्वयत्नेषु कृतेष्वपि महात्मना ।
संधानं चेन्न कुर्यातां द्वौ पक्षौ धिक्तयोर्मतिम् ॥ ९ ॥

कातर्यमतिजाड्यं च ताभ्यामाविष्कृतं भवेत् ।
इत्यूचुः पक्षयोरेव भूयिष्ठाः सद्विवेकिनः ॥ १० ॥

अथामेरिकखण्डस्य येलविद्यालयात् सुधीः ।
सेवाग्रामं समायातो देहिसन्नुपनाममाक् ॥ ११ ॥

---

* १९४१ क्रिस्ताब्दे

स जगाद विना गान्धिं नास्त्यन्यः पुरुषो भुवि ।
स्वधर्मनियमासक्तः संगरेणाप्यबाधितः ॥ १२ ॥

शतवर्षोत्तरं रूस्वेल्ट्चर्चिल्स्टालिन्मुखाञ्जनान् ।
विस्मृत्य जगती गान्धेर्नामघोषं करिष्यति ॥ १३ ॥

सम्रहॅल्साभिधश्चान्यो लेखकोऽमेरिकोद्भवः ।
स्वप्रबन्धेऽलिखच्छान्तिमार्गदर्शकनामनि ॥ १४ ॥

इतिहाससुसंस्कृत्योरध्यात्मविषयेऽपि वा ।
भारतादधिकः कोऽपि न देशः शान्तिवत्सलः ॥ १५ ॥

राष्ट्रियं भारते कृत्यं गान्धिना यत्प्रवर्तितम् ।
वर्धिष्णोः प्राच्यखण्डस्य सहकाराय कल्पते ॥ १६ ॥

जगद्रूपमहासंस्थां संप्रविश्याथ भारतम् ।
सर्वराष्ट्रियमेलेषु पदं योग्यमवाप्स्यति ॥ १७ ॥

क्रमेण गान्धिरुल्लाघः संवृत्तोऽभवदञ्जसा ।
सूत्रनिर्माणयज्ञं च कर्तुमारब्धवान्पुनः ॥ १८ ॥

रोमारोलांसमाख्यस्य मृतिवार्तां सुहृन्मणेः ।
श्रुत्वा न तत्र विश्वासमकरोदब्रवीच्च सः ॥ १९ ॥

वृत्तमेतदसत्यं स्याद्यथोदन्तः पुराभवत् ।
न श्रद्धेयमिदं हन्त भूयान्मित्रं निरामयम् ॥ २० ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये सेवाग्रामवृत्तवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सत्याग्रहोपदेशः

माघस्यान्तिमसप्ताहे स्वातन्त्र्यदिवसोत्सवम् ।
पुनरुद्घोपयन्नूचे श्रीमान् गान्धिः शुचिव्रतः ॥ १ ॥

"आ-दास्यबन्धनिर्मुक्तेरा-स्वातन्त्र्यफलोदयम् ।
नास्ति भो मम विश्रान्तिः प्राणेभ्यो जन्मभूः प्रिया ॥ २ ॥

इति व्रतग्रहादब्दा मम पञ्चदशात्ययुः ।
यत्सिद्ध्यै प्रार्थयेऽनन्तप्रभावं परमेश्वरम् " ॥ ३ ॥

इत्युद्घोपयति प्राज्ञे सेवाग्रामान्महात्मनि ।
गृहीताः शतशो दिल्ल्यां राष्ट्रध्वजकरा जनाः ॥ ४ ॥

स्वातन्त्र्यदिवसे जोपं सेवाग्रामेऽपि शोधकाः ।
खनित्रमार्जनीहस्ताः पथि यान्ति स्म वृन्दशः ॥ ५ ॥

असांग्रामिकशस्त्रानप्यादिशन्पुररक्षिणः ।
श्रेणीभूयं न गन्तव्यं गम्यतां तु पृथक् पृथक् ॥ ६ ॥

अवमत्य तदादेशं मार्गशोधकमण्डलम् ।
तस्थौ तत्रैव निःशब्दं निश्चलं च निराकुलम् ॥ ७ ॥

प्रसंगं तं समुद्दिश्य प्रदोषप्रार्थनोत्तरम् ।
साभिनन्दं प्रहृष्टात्मा तपस्वी सोऽब्रवीद्यथा ॥ ८ ॥

" सन्त्यत्र निखिलाः संघा मदीयादेशवर्तिनः ।
अहमेव ततो वाच्यस्तेषामखिलकर्मसु ॥ ९ ॥

पुरा नैर्मोणिकः कार्यक्रमोऽशिक्ष्यत वो मया ।
सत्याहिंसात्मकान्नान्यः पन्थाः स्वातन्त्र्यलब्धये ॥ १० ॥

सायुधै रक्षकैर्मार्गे तर्जिता अपि निर्भरम् ।
न विपर्यासमापन्ना इति स्तुत्याः स्थ सर्वथा ॥ ११ ॥

असांग्रामिकशस्त्राश्चेदगमिष्यत तद्वशम् ।
न सत्याग्रहिणोऽमंस्ये हन्त वः कातरान् पुनः ॥ १२ ॥

स्थैर्यगाम्भीर्यवृत्तीनां युष्माकं पुरतो ह्यमी ।
सशस्त्रा अपि संजाता रक्षका निष्प्रयोजनाः ॥ १३ ॥

यदि कोपवशं यूयं दुर्दैवादगमिष्यत ।
तदाग्नेयास्त्रवर्षं तेऽकरिष्यन् पुररक्षकाः ॥ १४ ॥

हृदन्तःप्रेरणा काचिज्जाता वो मार्गदर्शिनी ।
यत्सत्यं परमात्मा सा मया हि व्यपदिश्यते ॥ १५ ॥

अस्ति मुख्याधिकारो नः स्वराज्याप्तिः स्वजन्मतः ।
मन्त्रोऽयं तिलकाद्यैः प्राक् पवित्रः समुदीरितः ॥ १६ ॥

सत्येनाहिंसयैवाद्य मन्त्रसिद्धिरवाप्स्यते ।
नैर्माणिकक्रियोद्योगे हन्त ग्रामीणकोटिभिः ॥ १७ ॥

उत्सेकं न भजध्वं भोः शास्त्ररक्षकनिर्जयात् ।
उत्सेको हि विनाशाय नम्रता निकषोऽस्तु वः" ॥ १८ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये मार्गशोधकानां
सत्याग्रहोपदेशात्मकः तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः

विश्वयुद्धसमाप्तिः ।

करोति स्म महायुद्धं जगतीं तमसावृताम् ।
तावद्धिट्लरवीरस्य मृतिवार्ता विशुश्रुवे ॥ १ ॥

विश्वयुद्धप्रसंगेन कृत्वात्यन्तधनव्ययम् ।
आङ्ग्लभूर्भारतस्याभूदृणग्रस्ताधिकाऽधिकम् ॥ २ ॥

अवर्धत विपज्जालमाङ्ग्लभूमेर्दिने दिने ।
अत्यन्तशोचनीयाऽऽसीदाङ्ग्लानां हि गृहस्थितिः ॥ ३ ॥

भयानकमिदं युद्धं पङ्क्तिरब्दैः प्रवर्तितम् ।
समाप्तिमगमज्ज्येष्ठे मासि दैवानुयोगतः ॥ ४ ॥

फ्रान्साङ्ग्लामेरिकारूसीप्रदेशेषु जितारिषु ।
दिक्षु दिक्षु समश्रावि प्रहर्षस्य महाध्वनिः ॥ ५ ॥

जेतणां शुश्रुवे यावज्जयघोषप्रतिध्वनिः ।
हाहाकारः श्रुतस्तावच्छार्मण्येतालिदेशयोः ॥ ६ ॥

ये सेनापतयः पूर्वं गोरिंगकैटलादयः ।
शार्मण्यैः पूजितास्तेऽद्य;वधदण्ड्या मताः परैः ॥ ७ ॥

परस्त्रीलोलुपः पूर्वं दुष्टबुद्धिर्दशाननः ।
न केवलं स्वयं नष्टः स्वं कुलं च व्यनाशयत् ॥ ८ ॥

प्रभावोत्कर्षगृध्नुः सन् कृत्स्नविश्वजिगीषया ।
हिट्लरोऽपि विनष्टासुर्मातृभूमिं व्यनाशयत् ॥ ९ ॥

अहो यूरोपदेशीयाः ख्रिस्तधर्मानुयायिनः ।
विस्मरन्ति गुरोर्वाक्यं तदेतत्कलिचेष्टितम् ॥ १० ॥

यदहिंसात्मकं धर्ममनादृत्याभवन्निमे ।
देशसंरक्षणव्याजाद्रिपुरक्तपिपासवः ॥ ११ ॥

समाप्तेऽपि महायुद्धे पाश्चात्यावनिमण्डले ।
जापानामेरिकायुद्धं दिशि प्राच्यां प्रचक्रमे ॥ १२ ॥

समाप्ते विश्वयुद्धेऽस्मिन् जयोदयफलं भवेत् ।
संयुक्तानेकदेशानां न परं भारतावनेः ॥ १३ ॥

भारतीयाश्च वीरा हि युध्यमानाः सहस्रशः ।
रणभूमौ जहुः प्राणान् पाश्चात्यानां विमुक्तये ॥ १४ ॥

शार्मण्येतालिदेशीयरणक्षेत्रेष्वमी भटाः ।
प्रापुः सेनापतेः श्लाघां सर्वत्र बहुमानिताः ॥ १५ ॥

पुत्ररत्नेषु नष्टेषु दुःखार्ता भारतावनिः ।
विमुक्तिं चेन्न विन्देत धिग्दुरन्तं महामृधम् ॥ १६ ॥

स्वातन्त्र्यं भारतायाङ्ग्ला नोचेद्द्युस्ततोऽचिरात् ।
भविष्यति ततोऽहिंसासंगरारम्भघोषणा ॥ १७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये विश्वयुद्धसमाप्तिर्नाम
चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः

शान्तिसन्देशः ।

प्रकृतिं प्रतिपन्नोऽथ महात्मा निर्गतो गदात् ।
सानुगैश्चैत्रमासान्ते सेवाग्रामाद् विनिर्ययौ ॥ १

अहानि कतिचिन्मोहमय्यां पुण्यपुरे तथा ।
जनायोपादिशत्कार्यं प्रकृते राजसङ्कटे ॥ २ ॥

ततश्च ग्रीष्मविश्रान्त्यै विहाराय समुद्यतः ।
महाबलेश्वरं शैलं जगामाऽऽयासवर्जितः ॥ ३ ॥

सा च शैलस्थली पूता तत्पादाम्बुजरेणुभिः ।
स्वागतं हर्षुला चक्रे शकुन्तमधुरस्वनैः ॥ ४ ॥

पश्यन् प्रकृतिसौन्दर्यं क्रीडां च मृगपक्षिणाम् ।
संलपन् कृषकैर्वन्यैरनैषीद्दिवसान् सुखम् ॥ ५ ॥

ततः पञ्चगणिक्षेत्रे कञ्चित्कालं वसन्मुनिः ।
बभूव वृत्तपत्रेभ्यो लेखने व्यापृतः सदा ॥ ६ ॥

लिखित्वांग्लभुवोर्मुख्यमन्त्रिणे चर्चिलाय सः ।
पत्रं संप्रेषयामास राजप्रतिनिधेर्गृहम् ॥ ७ ॥

किञ्चित्कालोत्तरं राज्ञो मुख्यामात्यानुमोदितः ।
प्राकाश्यमनयल्लेखमुपकर्तुं स्वदेशजान् ॥ ८ ॥

(महात्मनः पत्रम्)

"अयि प्रेमास्पदीभूतश्चर्चिलार्य! इदं वचः ।
युष्मान् पञ्चगणीशैलादभिनन्द्य ब्रवीम्यहम् ॥ ९ ॥

श्रूयते यद्भवद्भिः प्राङ्मुग्धोऽयं नग्नभिक्षुकः ।
तस्मिच्छामि विनिष्पेष्टुमिति मां प्रति घोषितम् ॥ १० ॥

तां मय्यारोपितां संज्ञां मन्येऽहमतिदुर्लभाम् ।
भिक्षुकस्य पदं लब्धुं प्रयते हि मया भृशम् ॥ ११ ॥

भिक्षुको हन्त विश्वस्य जनोऽयमुपयोज्यताम् ।
आवयोर्देशसौख्यार्थं तद्द्वारा जगतस्तथा ॥ १२ ॥

अथामेरिकखण्डे सान्फ्रान्सिस्कोनाम्नि पत्तने ।
अखण्डजगतः शान्त्यै मेलनीया महासभा ॥ १३ ॥

इति दिक्षु समस्तासु लोकमुख्यैर्विनिश्चिते ।
प्रार्थितं गान्धिना कार्यत्रयं संसारशान्तये ॥ १४ ॥

यद्यखण्डजगच्छान्तिरुद्दिष्टा परमार्थतः ।
तर्हि वक्ष्यामि तत्कार्यं येन सिद्धिर्भवेद् ध्रुवम् ॥ १५ ॥

भवतु प्रथमं पूर्णस्वातन्त्र्यं भारतावनेः ।
अथ सन्धिर्विना द्वेषं तथाऽन्योन्यं विश्वस्तता ॥ १६ ॥

स्वातन्त्र्यं भारतस्य प्राक् ततो विश्वप्रशान्तता ।
इति विश्वपृच्चं सम्यग् यदुक्तं विज्ञकोटिभिः ॥ १७ ॥

विमुक्त्या भारतीयानां विश्वस्युरितरे जनाः ।
दासीकृताः समीपे नः स्वातन्त्र्यमित्यपेक्षया ॥ १८ ॥

अहिंसाधर्ममाश्रित्य चिरात्स्वातन्त्र्यलब्धये ।
प्रयस्यापूर्वसंसिद्धिं प्राप भारतभूरियम् ॥ १९ ॥

समस्तजगतः शान्तिं तस्मात्पोषयितुं क्षमा ।
इति हेतुर्द्वितीयस्तत्स्वातन्त्र्यस्य यशस्करः ॥ २० ॥

न्यायतोऽधिगता शान्तिरस्ति शान्तिर्यथार्थतः ।
न पुनर्दण्डतः सिद्धा न प्रतीकारनिश्चयात् ॥ २१ ॥

ततः सर्वैर्विभज्येत देशे शान्तिफलं समम् ।
एवमेव कृते शत्रुर्मित्रीमवति सर्वथा ॥ २२ ॥

जितारिर्नष्टसर्वस्वौ मैत्रपक्षोऽवलेपतः ।
देशौ जापानशार्म्येण्यौ कदाचिन्नावमानयेत् ॥ २३ ॥
आङ्ग्लभूश्शान्तितत्त्वानि प्रतिपद्येत चेत्तदा ।
भारतप्रातिनिध्यस्य स्वच्छन्दकरणं त्यजेत् ॥ २४ ॥
आंग्लसाम्राज्यदर्पेण प्रजासंमतिमन्तरा ।
यत्कृतं प्रातिनिध्यं तत्सर्वथा हि निरर्थकम् ॥ २५ ॥
स्वजनैः प्रातिनिध्यार्हैर्भारतेन नियोजितैः ।
भारतं व्यपदिश्येत न सम्राट्सेवकैः पुनः ॥ २६ ॥
बलवन्तो विजेतारो न भवन्ति जिघांसवः ।
शत्रुदेशेऽपि संस्थाप्य शान्तिं मित्रीभवन्ति ते ॥ २७ ॥
नायुधैः स्थापयेच्छान्तिं प्रदेशे हि निरायुधे ।
साम्ना निर्वाहयेत्सर्वान्नियमान् पुररक्षकः ॥ २८ ॥
स्वातन्त्र्यमथ सम्प्राप्य प्रभविष्यति भारतम् ।
प्रौढानां विश्वसंस्थानां स्थापने ख्यापने ध्रुवम् ॥ २९ ॥
अन्यैर्देशैश्च संभूय स्वस्वातन्त्र्यप्रभावतः ।
तत्तद्राष्ट्रियकार्येषु साहाय्यं वितरिष्यति" ॥ ३० ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये शान्तिसन्देशो नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः

वेवलोपन्यासः ।

अथ प्रत्याययावांल्लदेशतो वेवलः प्रभुः ।
नवोपन्यासमादाय राष्ट्रतन्त्रनिबन्धनम् ॥ १ ॥

विधित्सुः पक्षयोरैक्यं सम्राट्प्रतिनिधिस्ततः ।
उभयोर्नायकश्रेष्ठौ सिमलाद्रिं समाह्वयत् ॥ २ ॥

महात्मा तत्समाहूतो बहुमानपुरःसरम् ।
अङ्गीकृत्य समाह्वानं प्रस्थितः पुण्यपत्तनात् ॥ ३ ॥

प्राप्य मोहमयीं पुण्यां प्रार्थनोत्तरमब्रवीत् ।
"नक्राद्गजेन्द्रमोक्षस्य कथां ख्यातां पुरातनीम् ॥ ४ ॥

गजेन्द्रस्येव नोऽद्यत्वे परं दोलायते दशा ।
कथेयमुत्तमां नीतिं बोधयत्यखिलान् जनान् ॥ ५ ॥

राष्ट्रतन्त्रं समुद्दिश्य प्रदित्सुर्वेवलः प्रभुः ।
नृपादेशादुपन्यासानिति विश्रूयतेऽधुना ॥ ६ ॥

तत्प्रशंसाऽथवा निन्दा न कार्याऽस्माभिरद्य भोः ।
यतस्तन्निर्णयार्थं नः पर्याप्ता नास्ति सङ्गतिः ॥ ७ ॥

तदुपन्यासनिर्दिष्टं विमर्शार्हं न वेत्यमी ।
निर्णयन्तु यथाकालं राष्ट्रसंघाधिकारिणः ॥ ८ ॥

प्रसङ्गेऽस्मिन् परेशस्य साहाय्यं प्रार्थयामहे ।
स एव संकटेऽस्माकं सन्मार्गं दर्शयिष्यति" ॥ ९ ॥

इत्याश्वास्य वचोभिस्तान् जनान् प्रौढार्थगर्भितैः ।
प्रतस्थेऽथ तुषाराद्रिं धूमयानेन संयमी ॥ १० ॥

दृष्ट्वा राष्ट्रसभाध्यक्षं श्रीमौलानामहोदयम् ।
सम्प्राप्तं सिमलाशैले सोऽब्रवीद् वेवलं प्रभुम् ॥ ११ ॥

" राष्ट्रसंघस्य नेदानीं प्रातिनिध्यं वहाम्यहम् ।
नोपतिष्ठेयमार्यैतां सभां प्राङ् निश्चितं यथा ॥ १२ ॥

अवस्थास्ये तथाप्यत्र सभा यावत्प्रवर्तते ।
मन्त्रणाय हि सर्वेषां भवतोऽपि यदीष्यते " ॥ १३ ॥

अनुमोद्य वचस्तस्य प्रोवाच चेवलः प्रभुः ।
आ सभाकार्यसम्पूर्तेः कृपया स्थीयतामिति ॥ १४ ॥

आहूतो मन्त्रणायासौ राजप्रतिनिधेर्गृहम् ।
ययौ स्वमन्त्रिणा प्यारेलालनाम्ना समन्वितः ॥ १५ ॥

प्राप्तमात्रो महाद्वारि प्रासादस्याभवन्मुनिः ।
जनानां शिबिकारूढः सहस्रैः परिवेष्टितः ॥ १६ ॥

प्रोच्चैरुद्घोषितस्तैश्च हर्म्यं प्राविशदञ्जसा ।
तं च संभावयामास राज्ञः प्रतिनिधिर्मुदा ॥ १७ ॥

मिथः संलपतो राष्ट्रसूत्रग्रन्थिविमुक्तये ।
तयोर्होराद्वयी याता क्षणवद् वस्तुगौरवात् ॥ १८ ॥

अथ चास्तमये भानोर्निर्गच्छन् हर्म्यतो बहिः ।
महाद्वारि जनौघेन वेष्टितोऽभूत्पुनर्मुनिः ॥ १९ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये चेवलोपन्यासात्मकः
षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः

सिमलासंमेलनम् ।

ज्येष्ठमासावसानेऽस्यां मिलितायां च संसदि ।
स वक्तव्यप्रमेयाणि वर्णयामास वेवलः ॥ १ ॥

तानि श्रुत्वाऽवधानेन मुख्यवक्ताऽत्र मेलके ।
श्रीमानाझादमौलानः चचक्षे प्रौढवाग् यथा ॥ २ ॥

' पूर्णस्वराज्यसंप्राप्तिर्देशस्य परमा गतिः ।
इति निश्चितमेवासीत् प्रागितोऽब्दचतुष्टयात् ॥ ३ ॥

परैर्भिरुपन्यासैः कोऽपि तात्कालिको विधिः ।
न ग्राह्यत्वेन निर्दिष्टो मूलोद्देशविरोधतः ॥ ४ ॥

नास्ति स्वतन्त्रतावार्ता पक्षयोरैक्यमन्तरा ।
भवदीयो विधिस्तावत्पार्थक्यमवलम्बते ॥ ५ ॥

ये तु न्यायविधायिन्याः सदस्याः सदसः कृताः ।
तत्संख्याप्यथवा जाती राष्ट्रसंघं न बाधते ॥ ६ ॥

ज्ञातुमिच्छति संघस्तु कथङ्कारं जना इमे ।
संसदि सम्प्रवेशाय प्रातिनिध्यमवाप्नुवन् ॥ ७ ॥

अतोऽपनीयतामार्या राष्ट्रसंघबहिष्कृतिः ।
मुच्यन्तां राष्ट्रनेतारस्तथाऽन्ये बन्धनादिति " ॥ ८ ॥

प्राह मुस्लिमसंघाये बाह्यास्ते मुस्लिमा मया ।
यद्युच्चपदमर्हेयुर्गृह्यन्त इति वेवलः ॥ ९ ॥

ताद्दशान् मुस्लिमान् जिन्नो मनुते परिपन्थिनः ।
तस्मात्प्रत्यरुणत्तेषां प्रवेशं मन्त्रिमण्डले ॥ १० ॥

चत्वारिंशत्प्रतिशतं मत्संघादेव मुस्लिमाः ।
भवद्भिर्नियुक्ताश्चेत्तटस्थो भवितास्म्यहम् ॥ ११ ॥

एवं समयबन्धेन जिन्ने प्रतिवदत्यपि ।
राजप्रतिनिधिर्दिष्ट्या वेवलोऽनान्वमोदत ॥ १२ ॥

राजसूत्रमहाग्रन्थैरुत्सुकोऽपि विमोचने ।
सद्यःसमाप्तिमनयत्समितिं वेवलः प्रभुः ॥ १३ ॥

कालः प्रतीक्ष्यतां तावदित्युक्त्वा संयमी जनान् ।
नातिहृष्टो न भग्नाशः सिमलाद्रेरवातरत् ॥ १४ ॥

अथ राष्ट्रस्य नेतारो नेहरूप्रमुखाः किल ।
वर्षद्वयेन कारासु प्रेषितास्ते पृथक् पृथक् ॥ १५ ॥

युद्धं प्रजाधिपत्याय कृतमित्यवदन् जनाः ।
स्थितः प्रतीक्षमाणोऽभूद्बन्धनात्तद्विमोचनम् ॥ १६ ॥

मोचने प्रार्थितेऽप्येषां भारतीयैः पुनः पुनः ।
शासितानेडमूकोऽसौ स्थितः साम्राज्यदर्पतः ॥ १७ ॥

प्रायशो विस्मृतं तेन स्वातन्त्र्याय विनिश्चिताः ।
पीडनादधिकं रुष्टा भविष्यन्ति जना इति ॥ १८ ॥

साम्राज्यस्य महामन्त्री चर्चिलाख्यः प्रहर्षुलः ।
राष्ट्रसङ्घो मृतप्रायस्तिष्ठतीति व्यचिन्तयत् ॥ १९ ॥

ति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये सिमलासम्मेलनं नाम
सप्तमोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः

सिमलासंमेलनम् ।

ज्येष्ठमासावसानेऽस्यां मिलितायां च संसदि ।
स वक्तव्यप्रमेयाणि वर्णयामास वेवलः ॥ १ ॥

तानि श्रुत्वाऽवधानेन मुख्यवक्ताऽत्र मेलके ।
श्रीमानाज्ञादमौलानः चचक्षे प्रौढवाग् यथा ॥ २ ॥

' पूर्णस्वराज्यसंप्राप्तिर्देशस्य परमा गतिः ।
इति निश्चितमेवासीत् प्रागितोऽब्दचतुष्टयात् ॥ ३ ॥

परमेभिरुपन्यासैः कोऽपि तात्कालिको विधिः ।
न ग्राह्यत्वेन निर्दिष्टो मूलोद्देशविरोधतः ॥ ४ ॥

नास्ति स्वतन्त्रतावार्ता पक्षयोरैक्यमन्तरा ।
भवदीयो विधिस्तावत्पार्थक्यमवलम्बते ॥ ५ ॥

ये तु न्यायविधायिन्याः सदस्याः सदसः कृताः ।
तत्संख्याप्यथवा जाती राष्ट्रसंघं न बाधते ॥ ६ ॥

ज्ञातुमिच्छति संघस्तु कथङ्कारं जना इमे ।
संसदि सम्प्रवेशाय प्रातिनिध्यमवाप्नुवन् ॥ ७ ॥

अतोऽपनीयतामार्या राष्ट्रसंघबहिष्कृतिः ।
मुच्यन्तां राष्ट्रनेतारस्तथाऽन्ये बन्धनादिति " ॥ ८ ॥

प्राह मुस्लिमसंघाद्ये बाह्यास्ते मुस्लिमा मया ।
यद्युचपदमर्हेयुर्गृह्यन्त इति वेवलः ॥ ९ ॥

तादृशान् मुस्लिमान् जिन्नो मनुते परिपन्थिनः ।
तस्मात्प्रत्यरुणत्तेषां प्रवेशं मन्त्रिमण्डले ॥ १० ॥

चत्वारिंशत्प्रतिशतं मत्संघादेव मुस्लिमाः ।
भवद्भिर्न नियुक्ताश्चेत्तटस्थो भवितास्म्यहम् ॥ ११ ॥

एवं समयबन्धेन जिन्ने प्रतिवद्त्यपि ।
राजप्रतिनिधिर्दिष्ट्या वेवलोऽन्वान्वमोदत ॥ १२ ॥

राजसूत्रमहाग्रन्थैरुत्सुकोऽपि विमोचने ।
सद्यःसमाप्तिमनयत्समितिं वेवलः प्रभुः ॥ १३ ॥

कालः प्रतीक्ष्यतां तावदित्युक्त्वा संयमी जनान् ।
नातिहृष्टो न भग्नाशः सिमलाद्रेरवातरत् ॥ १४ ॥

अथ राष्ट्रस्य नेतारो नेहरूप्रमुखाः किल ।
वर्षद्वयेन कारासु प्रेषितास्ते पृथक् पृथक् ॥ १५ ॥

युद्धं प्रजाधिपत्याय कृतमित्यवदन् जनाः ।
स्थितः प्रतीक्षमाणोऽभूद्बन्धनात्तद्विमोचनम् ॥ १६ ॥

मोचने प्रार्थितेऽप्येषां भारतीयैः पुनः पुनः ।
शासितानेडमूकोऽसौ स्थितः साम्राज्यदर्पतः ॥ १७ ॥

प्रायशो विस्मृतं तेन स्वातन्त्र्याय विनिश्चिताः ।
पीडनादधिकं रुष्टा भविष्यन्ति जना इति ॥ १८ ॥

साम्राज्यस्य महामन्त्री चर्चिलाख्यः प्रहर्षुलः ।
राष्ट्रसङ्घो मृतप्रायस्तिष्ठतीति व्यचिन्तयत् ॥ १९ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये सिमलासम्मेलनं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः

बन्दीमोक्षः ।

प्रापदौद्योगिकः पक्षो राज्यभारमिहान्तरे ।
मन्त्रिमण्डलमप्यासीन्नूतनं परिकल्पितम् ॥ १ ॥

स्वस्वाधिकारपदवीं तत्यजुश्चर्चिलादयः ।
मन्त्रिणामभवन्मुख्यः श्रीमानाट्लीति विश्रुतः ॥ २ ॥

अथौद्योगिकपक्षीयां भवेयुरुपकारिणः ।
भारतस्येष्टसिद्ध्यर्थमित्याशास्यत सर्वतः ॥ ३ ॥

समक्षं मन्त्रिमुख्येन समालोचयितुं स्वयम् ।
स्वदेशं प्रति चक्रे श्रीवेवलश्च गतागतम् ॥ ४ ॥

अत्रान्तरे विमुच्यन्तां नेतारो बन्धनादिति ।
श्रूयते स्मान्वहं देशे भूयो भूयो जनध्वनिः ॥ ५ ॥

आंग्लामेरिकदेशेषु शुश्रुवे च प्रतिस्वनः ।
तत्तद्दैनिकपत्राणां द्वारतोऽपि दिने दिने ॥ ६ ॥

बन्धनं देशनेतॄणामिदमन्याय्यचेष्टितम् ।
अपकीर्तिकरं च स्यादित्यांग्ला विशशङ्किरे ॥ ७ ॥

अथो अमेरिकाखण्डे वर्षपञ्चादितः पुरा ।
निरमाय्यणुभिर्घोरमस्त्रं वैज्ञानिकोत्तमैः ॥ ८ ॥

असंख्यद्रविणस्यासीत्तन्निर्माणे कृतो व्ययः ।
पञ्चषष्टिसहस्रैस्तन्निरमीयत शिल्पिनाम् ॥ ९ ॥

अप्यलं भविता तस्य राक्षसीयबलं क्वचित् ।
सर्वथा भस्मसात्कर्तुं जगत्कृत्स्नं क्षणादिति ॥ १० ॥

मुखेभ्यः श्रूयमाणोऽपि प्रश्नोऽयं तद्विमर्शिनाम् ।
कम्पयेत्प्रज्वलज्ज्वालाप्रसार इव कातरान् ॥ ११ ॥

अथ भाद्रपदे मासि महोत्पातकरं बत ।
अभूतपूर्वमग्न्यस्त्रं नभःपृथ्व्यौ व्यघूर्णयत् ॥ १२ ॥

कुतोऽपि रभसाऽपास्तं जापानावनिमण्डले ।
हिरोशीमाभिधस्याहो नगरस्यान्तरेऽपतत् ॥ १३ ॥

निमेषाद्रमणीयं तत्पत्तनं भस्मसात्कृतम् ।
हरनेत्राग्निनाक्रान्तं स्मराङ्गमिव सुन्दरम् ॥ १४ ॥

योजनादधिकं दूरादमिदाहो व्यलोक्यत ।
पुरी भस्मीकृता तस्थौ पार्श्वभूश्च मरुस्थली ॥ १५ ॥

जगत्यां वर्तते नान्यदस्त्रं घोरतरं कचित् ।
श्लाघ्यो वज्रभृदिन्द्रस्य ततः पर्यवहीयते ॥ १६ ॥

भाविसुद्धे पुनस्तादृगस्त्रं यद्युपयुज्यते ।
तदा जगद्विनाशस्य साधनं स्यादिति ध्रुवम् ॥ १७ ॥

अहो बतायुधस्यैवममोघत्वे निदर्शिते ।
भविष्यत्येव लोकानामाहवेच्छाऽधिकाधिका ॥ १८ ॥

उपयुञ्जीत रक्षायै धियः पाटवमात्मनः ।
त्यक्त्वा च युद्धसंकल्पं जगद्ध्वंसं निवारयेत् ॥ १९ ॥

न चिरादथ जापानदेशस्य बहुविश्रुते ।
नागासाकीपुरेऽकस्मादाणवास्त्रं न्यपात्यत ॥ २० ॥

अथ गत्यन्तराभावादङ्गीकृत्य पराजयम् ।
जापानीयाः स्वरक्षार्थे जयिनः शरणं ययुः ॥ २१ ॥

ततः सेनापतिः श्रीमान्माकार्थरसमाह्वयः ।
स्वायत्तीकर्तुमारेभे जापानावनिमण्डलम् ॥ २२ ॥

तत्प्रकल्पितलेखं च स्वदेशध्वंसशंसिनम् ।
राजमुद्राङ्कितं चक्रे चक्रवर्ती पराजितः ॥ २३ ॥

चतुःशतपदीसंज्ञां चतुःशतपदात्मकः ।
स लेखः प्राप शान्तिश्च सर्वतः स्थापिता पुनः ॥ २४ ॥

भूपतिः सूर्यवंशीयो हिरोहित इति श्रुतः ।
धृतदिव्याम्बरो हर्म्यान्निर्ययौ विपदाकुलः ॥ २५ ॥

भ्रातृभ्यां चक्रवर्तिन्या मन्त्रिभिश्च समन्वितः ।
टोक्योपुरस्थमोजस्वी पुण्यभूमित्रयं ययौ ॥ २६ ॥

प्रविश्यागारमेकैकं शोचनीयतमे क्षणे ।
पितॄन् संबोधयन् राजा निजगाद सगद्गदम् ॥ २७ ॥

" हन्त भोःपितरोऽद्याहं हठादरिवशीकृतः ।
राजलक्ष्म्या परित्यक्तो गतिहीनोऽस्म्यनाथवत् ॥ २८ ॥

देशः समृद्ध एवासीत्तथाप्यधिककाम्यया ।
युयुत्सुरभवल्लोको गृघ्नुताऽत्र हि दोषभाक् ॥ २९ ॥

त्रिसाहस्रेण वर्षाणां जन्मभूर्या स्थिता हि नः ।
पापिना सा मयाऽरिभ्यः सम्प्रतीह समर्पिता " ॥ ३० ॥

इत्युक्त्वा निर्गतो मौनी शनैः प्रासादमात्मनः ।
पद्भ्यामेव ययौ पाण्डुवदनोऽपि समाहितः ॥ ३१ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये बन्दीमोक्षो नामाऽष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः

हिन्दसैनिक-वधमोचनम् ।

सिमलाद्रौ समासायां सभायां वेवलः प्रभुः ।
जगामांग्लभुवं भूयो मन्त्रणायाऽऽङ्ग्लमन्त्रिभिः ॥ १ ॥

स्वराजकीयकार्येषु बहुधा व्यापृता अपि ।
स्ववाण्योद्योगपक्षीयाः शशंसुः शासका यथा ॥ २ ॥

' यथाशक्ति यतिष्यन्ते अस्मत्पक्षीयमन्त्रिणः ।
प्रजानां भारतीयानामाशु स्वातन्त्र्यसिद्धये ॥ ३ ॥

विमोक्ष्यन्ति च तन्नेतॄन् सानुगान् बन्धनालयात् ।
अपनेष्यन्ति चाह्वाय राष्ट्रसंघबहिष्कृतिम् ' ॥ ४ ॥

अत्रान्तरे समाकर्णि मृतिवार्ताऽऽकुलैर्जनैः ।
सुभाषचन्द्रवीरस्य पतनेन विमानतः ॥ ५ ॥

अदूरे किल संवृत्तमिदं टोक्योपुरोत्तमात् ।
तदीयरक्षणे यत्नो भिषजां निष्फलोऽभवत् ॥ ६ ॥

स्वातन्त्र्याय स्वदेशस्य श्राम्यन्नागतयौवनः ।
अहिंसाध्रुवमोघत्वं प्रत्यपद्यत निश्चयात् ॥ ७ ॥

अनिवेद्य स्वबन्धुभ्यो जापानविषयं गतः ।
उपांशु न्यवसद् ध्यायन् दास्याद्देशविमोचनम् ॥ ८ ॥

कञ्चित्कालमुषित्वाऽत्र जलान्तर्गामिनौकया ।
प्रतीच्यां गन्तुमारेभे जापानजनसाह्यतः ॥ ९ ॥

शार्मण्यं देशमासाद्य ज्ञात्वा तस्य परिस्थितिम् ।
जनैः परिचयं चक्रे कैश्चिदुच्चपदस्थितैः ॥ १० ॥

वधदण्डमवाप्स्यन्ति युवानोऽनपराधिनः ।
इत्याप्तैः शङ्कितेऽप्यत्र स्थिता धीरा निराकुलाः ॥ २३ ॥

राजप्रतिनिधिं पूज्यो गान्धिः प्रार्थितवानथ ।
दण्ड्यकूटाद्विमोच्यन्तां निर्दोषाः देशसेवकाः ॥ २४ ॥

वेवलः प्रार्थनामेतामनुमोद्य महात्मनः ।
न चिराद् चोसमित्रादीन् कांश्चिदेव व्यमोचयत् ॥ २५ ॥

श्रीदेसाईति विख्यातो सुधीरो न्यायवित्तमः ।
वादेन तरुणानन्यान्मृत्युवक्त्राद् व्यमोचयत् ॥ २६ ॥

अभिनन्दनमालाभिर्मण्डितास्तरुणा जनैः ।
स्तुतिभिर्धन्यवादैश्च पूजिताश्च प्रशासकाः ॥ २७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये हिन्द-सैनिकवधमोचनं नाम नवमोऽध्यायः ।

क्रमेण हिट्लरेणापि सत्कृतश्चाभिनन्दितः ।
संगृह्य देशजान् सर्वान् हिन्दिसेनामकल्पयत् ॥ ११ ॥

महती लालसाऽस्यासीज्जिताङ्ग्लान् सेनयाऽनया ।
निष्कास्य देशतश्चामूस्स्वराज्यं प्राप्नुयामिति ॥ १२ ॥

अतस्तन्मरणोदन्तं श्रुत्वाभूद्दुःखितो जनः ।
केचिद्विशश्वसुर्वृत्तमन्यथाऽन्ये तु मेनिरे ॥ १३ ॥

अथामेरिकदेशीयो वृत्तपत्रप्रकाशकः ।
सेलर्नामा महात्मानं विनीतो व्यलिखद्यथा ॥ १४ ॥

" मन्मुखाद् ज्ञातुमीहन्ते महात्मन् मम देशजाः ।
किं साह्यं देयमस्माभिर्युष्मत्स्वातन्त्र्यसिद्धये ॥ १५ ॥

सन्त्यत्र बहुमन्वाना युष्मदीयं मनोरथम् ।
तत्सिद्धये च साहाय्यं सर्वथा वश्चिकीर्षवः ॥ १६ ॥

तदत्र विषये श्रीमन्नादेशस्ते प्रदीयताम् ।
येन जागृतिमादध्युरमी कृच्छ्रेषु भारते " ॥ १७ ॥

(महात्मनः प्रत्युत्तरम् ।)

अभीष्टसाधने यूयं साहाय्यं चेत्प्रदित्सवः ।
तद्विधेयाऽत्र युष्माभिः भूतार्थस्य प्रचारणा ॥ १८ ॥

युष्माभिः पक्षमुत्सार्य परमार्थः प्रकाश्यताम् ।
निरुध्यतां च निर्द्वैपैरसत्योक्तिप्रसारणा ॥ १९ ॥

मासद्वयाद्यो हिन्दीसेना-प्रौढाधिकारिणः ।
नीताः दिल्लीपुरे हन्त वधार्हा इव घोषिताः ॥ २० ॥

कुरुपाण्डवकालीने बृहद्दुर्गे पुरातने ।
शोणदुर्गमिति ख्याते तस्थुर्बन्दीकृता इमे ॥ २१ ॥

तेऽमी हन्त महावीरा देशभक्त्यैकपातकाः ।
राजद्रोहापराधेन शासकैरभियोजिताः ॥ २२ ॥

दशमोऽध्यायः

गान्धिवंगाधिप-संलापः ।

राज्यतन्त्रमथो यावद् ग्रन्थिलं पर्यवस्थितम् ।
तदन्तरे महात्माऽसौ न्यवसत्पुण्यपत्तने ॥ १ ॥

अविच्छिन्नतया ध्यायन्स्वदेशस्य परिस्थितिम् ।
परिश्रान्तोऽत्र विश्रान्तिचिकित्साया गृहं गतः ॥ २ ॥

रोगस्योपशमायेदृक्संस्था स्यादुपकारिणी ।
अकिञ्चनानां लोकानामित्यसौ समचिन्तयत् ॥ ३ ॥

मन्दिरस्य बभूवास्य स्वामी म्हेताभिधो भिषक् ।
स मेने धन्यमात्मानं संसर्गेण महात्मनः ॥ ४ ॥

संस्थापयितुमिच्छन्तं संस्थां तत्सदृशीं मुनिम् ।
उवाच स्वीकुरुष्वैतां क्रियतां च यथेप्सितम् ॥ ५ ॥

इत्थमभ्यर्थितः श्रीमान् निर्यास्यन्पुण्यपत्तनात् ।
हर्षेण गान्धिराहूय नियुक्तानगदज्जनान् ॥ ६ ॥

अकिञ्चनोपयोगार्थं गृहमेतत्समर्पितम् ।
तदावश्यकमेवात्र क्रियते परिवर्तनम् ॥ ७ ॥

चिकित्स्यन्तेऽत्र मासोर्ध्वं दीना न धनिकाः पुनः ।
दीनानां परिशुश्रूषा प्रिया भवतु वः सदा ॥ ८ ॥

इत्याकर्ण्य वचः सर्वं तथेत्येतैः प्रतिश्रुते ।
गान्धिः सूक्ष्मदृशा पश्यन् पर्यटद् रुग्णमन्दिरे ॥ ९ ॥

सहते न हि मालिन्यं नैतिकं वापि भौतिकम् ।
इति सम्यक्परिज्ञातमासीद् रुग्णनिकेतने ॥ १० ॥

आसीत्केसीति विख्यातो वङ्गानां शासकप्रभुः ।
सोऽन्तरङ्गकथालापं चिकीर्षुर्गान्धिमाह्वयत् ॥ ११ ॥

स च पुण्यपुरादाशु प्रतस्थे नरपुङ्गवः ।
देशस्य शुभमाशंसुर्मन्त्रणेनाधिकारिणा ॥ १२ ॥

कल्कत्तानगरं यास्यन् ददर्श पथि संयमी ।
जनौघेनाऽऽकुलं सर्वं लोहमार्गनिवेशनम् ॥ १३ ॥

सहस्रशः समाजग्मुः पुरुषार्भकयोषितः ।
नानादिग्देशतोऽप्याराात्तत्संदर्शनलालसाः ॥ १४ ॥

जयशब्दैर्महात्मानमुद्घोष्य समुदैरयन् ।
जय हिन्द जयहिन्देति दिल्लीं प्रचलिता वयम् ॥ १५ ॥

इति कण्ठीरवाध्वानविडम्बी तज्जयध्वनिः ।
सर्वतो रोदसी व्याप्य प्रतिध्वनिमजीजनत् ॥ १६ ॥

आ सायंप्रातरारभ्य घोषणां तां मुहुर्मुहुः ।
शृण्वन् गान्धिः परिश्रान्तः शयालुरभवन्निशि ॥ १७ ॥

निद्राणेऽथ सुखं तस्मिन् शब्दं मन्दीकरिष्णवः ।
गवाक्षान् पिदधुर्यानप्रकोष्ठस्य सहानुगाः ॥ १८ ॥

आनिशीथं तथाप्यायुर्लोहाध्वसदनं जनाः ।
देहि दर्शनमित्युच्चैः प्रार्थयन्त मुहुर्मुहुः ॥ १९ ॥

जातोत्साहपराकाष्ठः संमर्दोऽभून्निरङ्कुशः ।
हा स्वयंसेवकोऽप्येको मूर्च्छितोऽभून्निवारयन् ॥ २० ॥

गान्धिस्तत्रोपाय लोकानामादिदेशानुयायिनः ।
एकमेव गवाक्षं भोः क्षिप्रमुद्घाट्यतामिति ॥ २१ ॥

कन्याहस्तस्तदा लोकान् दर्शनेनाभ्यनन्दयत् ।
तेभ्यो हरिजनायार्थं प्रतिजग्राह चादरात् ॥ २२ ॥

साक्षाद्भागवतीं मूर्तिं मन्यमानो जनश्च तम् ।
कन्यायां न्यक्षिपद् द्रव्यं स्पर्धमानः परस्परम् ॥ २३ ॥

कष्टेनात्रोपसर्पन्ती वृद्धा काचिदकिञ्चना ।
प्रणिपत्य महात्मानमाणकद्वयमार्पयत् ॥ २४ ॥

धूमयानं यदा प्रातर्गोण्डाख्ये व्यरमत्पुरे ।
श्रेष्ठी कश्चिदुपानैषीन्मुनये रूप्यभाजनम् ॥ २५ ॥

तच्च गान्धिर्निचिक्षेप सार्वलौकिकविक्रये ।
रूप्यकाणां धनी कश्चित्क्रीत्वा सार्धशतेन तत् ॥ २६ ॥

आर्पयन्मुनये पात्रं व्यक्रीणीत स तत्पुनः ।
इत्थं पञ्च सहस्राणि रूप्यकाणामवाप सः ॥ २७ ॥

दिष्ट्या हरिजनद्रव्यमारभ्य ग्रामनिर्गमात् ।
रूप्यकाणामगाद्वृद्धिं सहस्रैः सार्धसप्तभिः ॥ २८ ॥

कल्कत्तानगरात्सार्धक्रोशद्वयविदूरतः ।
ग्रामे शुद्धपुराभिख्ये पुराऽभूदाश्रमो महान् ॥ २९ ॥

सोऽभवत्पावितो गान्धेश्चरणाम्बुजरेणुभिः ।
मेने च धन्यमात्मानमाश्रमस्थोऽखिलो जनः ॥ ३० ॥

यन्त्रयानं समारूढस्स्वराज्यध्वजमण्डितम् ।
हर्म्यं वङ्गाधिपस्यागान्महात्मा दीनवत्सलः ॥ ३१ ॥

बन्धनाद्वङ्गदेश्यानां चिरात्कारानिवासिनाम् ।
तौ विमोचनमुद्दिश्य चक्रतुर्मन्त्रणं मिथः ॥ ३२ ॥

प्राप्ते मन्त्रयतोरेवमग्रिमे सोमवासरे ।
मुनिर्मौनी लिखन्पत्रे प्रश्नानामुत्तराण्यदात् ॥ ३३ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्य-विजये गान्धिवंगाधिपसंलापो नाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः

आन्ध्रुस्मारकस्थापनम् ।

*बाणाब्धिग्रहचन्द्राङ्कवत्सरे मासि चान्तिमे ।
राष्ट्रकार्यस्य नेतॄणां समित्यैवं प्रकाशितम् ॥ १ ॥

शतकार्धाधिकाद्राष्ट्रसंघः स्वातन्त्र्यलालसः ।
प्रयस्यतितरां भङ्क्तुं मातृभूदास्यशृङ्खलाम् ॥ २ ॥

बलवान् लब्धवर्णश्च राष्ट्रसंघोऽद्य तिष्ठति ।
स्वातन्त्र्यस्य जनुर्भूमेरिव मूर्तिः सचेतना ॥ ३ ॥

स्वातन्त्र्यसंगरेऽस्माकमसंख्यवनितानरैः ।
तत्पताकं समाश्रित्य सोढा क्लेशपरम्परा ॥ ४ ॥

अहिंसैकायुधो राष्ट्रसंघो जित्वा विरोधिनः ।
सम्प्राप्तापूर्वसामर्थ्यो जगत्यां बहुमानितः ॥ ५ ॥

भारतस्य जनः सर्वः स्वमतं वक्तुमीश्वरः ।
तथा साम्ना समुद्दिश्य सभाः कर्तुं निरायुधः ॥ ६ ॥

न्यायदृष्ट्या समाः सर्वाः प्रजाः सन्तीह भारते ।
न जातिर्न मतं धर्मो न वा लिंगं हि गण्यते ॥ ७ ॥

वापीकूपतटाकादौ सर्वगम्यस्थलेषु च ।
पुरद्रव्येऽपि पौराणामधिकारः समो भवेत् ॥ ८ ॥

यत्र क्वापि प्रजा देशे स्थातुं च चरितुं क्षमाः ।
यथेष्टं चानुवर्तेरन्वृत्तीस्तदपि ताः समाः ॥ ९ ॥

गते सार्धशतेऽब्दानां निरुद्धः परशासकैः ।
देशस्याभ्युदयोऽस्माकं जनितं चातिसङ्कटम् ॥ १० ॥

आस्ते भारतभूरद्य पराधीना न केवलम् ।
अपि त्वधोगतिं नीता धर्मविद्यार्थसंग्रहे ॥ ११ ॥

---

* १९४५ खिस्ताब्दे

स्वार्थैकपरवृत्तीनां शासकानामतिक्रमैः ।
देशे समजनि क्षामडमरव्याधिसङ्कटम् ॥ १२ ॥

नास्त्युपायो विपज्जालाद्विमुक्तेर्द्वयमन्तरा ।
तद्दास्यशृङ्खलाच्छेदः स्वातन्त्र्याधिगमस्तथा ॥ १३ ॥

उपायः प्रथमं चिन्त्यो देशदारिद्र्यशान्तये ।
जनताजीवनौदार्यसिद्धये चाविलम्बतः ॥ १४ ॥

चिकीर्षुरथ कल्याणं जनताया विशेषतः ।
तदभ्युदयकार्येषु राष्ट्रसंघस्सदोद्यतः ॥ १५ ॥

तदुद्यमेषु विघ्नश्चेदापतेदन्तरान्तरा ।
तदा स शीघ्रमुत्सार्य इति संघस्य निर्णयः ॥ १६ ॥

तस्मात्प्रार्थयते संघो मतदानाधिकारिणः ।
आगामिवरणे दद्युः संघाय स्वमतं ध्रुवम् ॥ १७ ॥

भारतीयैः प्रतिज्ञा प्राक् कृता स्वातन्त्र्यलब्धये ।
सा च निस्तरणीयेति स्मरणीयं हि कारणम् ॥ १८ ॥

इदं वरणमस्माकमाद्यं लघुपरीक्षणम् ।
अग्रे महार्थलाभाय सज्जीकरणसम्भ्रमः ॥ १९ ॥

स्वातन्त्र्यलालसाः सर्वे श्रद्धावीर्ययुता वयम् ।
उत्तीर्णवरणा यामः सह निर्मुक्तभारतम् ॥ २० ॥

उद्योगपक्षनेताभूच्छ्रीमान्लास्कीति विश्रुतः ।
स च क्वचिन्महागोष्ठ्यामकरोद्भाषणं यथा ॥ २१ ॥

"अलं भारतभूरद्य निर्वोढुं निजशासनम् ।
प्रान्तीयवरणं तस्मात्क्षिप्रमेव प्रवर्तताम् ॥ २२ ॥

राजप्रतिनिधेः कार्यनिर्वाहकसभा ततः ।
देशजैरेव संयुक्ता प्रायः कर्तुं हि शक्यते ॥ २३ ॥

प्रजाधिपत्यरक्षार्थे प्रवृत्ताः समरे वयम् ।
भारतस्य महायोधाश्चक्रुः साहाय्यमाहवे ॥ २४ ॥

कैश्चित्प्राणव्ययेनापि वीरयुद्धैर्युध्वा रणाङ्गणे ।
अपूर्वजयसंसिध्यै कृतं साहायकं महत् ॥ २५ ॥

जनसत्ताकराज्यार्थं संपरायः प्रचालितः ।
इत्येतत्कृतमस्माभिः सर्वथैव स्फुटं भुवि ॥ २६ ॥

तथापि भारतीयास्ते स्वातन्त्र्येप्सापराधिनः ।
बद्धाश्च ताडिताश्चेति न चिन्त्यं मनसापि नः ” ॥ २७ ॥

अथ पूर्वोक्तवर्षान्त्यमासस्यैकोनविंशके ।
प्रतस्थे दिवसे श्रीमान् गांधिः शान्तिनिकेतनम् ॥ २८ ॥

आसीत्तत्र जनै'रान्ड्यो'र्विदुपः स्मृतिकारकम् ।
रूग्णगेहं विनिर्मेयमिति प्रागेव निश्चितम् ॥ २९ ॥

वास्तुकर्म महात्माऽसौ कर्तुमाकारितो ययौ ।
तत्प्रसङ्गादुपाजग्मुः कल्कत्तानगराज्जनाः ॥ ३० ॥

श्रीमानान्ड्र्युर्हि सर्वत्र दीनबन्धुरिति श्रुतः ।
प्रकृत्या ग्रामलोकानामुपकारी विशेषतः ॥ ३१ ॥

अतो ग्रामान्तरायातो जनस्तोमो महानभूत् ।
प्राह सर्वान्महात्मैवं भगवत्प्रार्थनोत्तरम् ॥ ३२ ॥

बभूव गुरुदेवोऽत्र द्विजराजः सुपक्षवान् ।
वेगात्तुङ्गपदारोही स्वपक्षाश्रितरक्षकः ॥ ३३ ॥

काव्यरत्नैः कवेर्गीतैः सदुद्योगान्तरैस्तथा ।
भारतस्य प्रतिष्ठा हि स्थापिताऽस्ति जगत्तले ॥ ३४ ॥

स च सर्वो निधिस्तेन स्वदेशाय समर्पितः ।
कृतज्ञैश्च विनीतैश्च प्रतिग्राह्योऽस्ति नः सदा ॥ ३५ ॥

द्विजेन्दोर्गुरुदेवस्य सुपक्षेणाभिरक्षणम् ।
न पुनर्लभ्यमस्माकमिति दोदूयते मनः ॥ ३६ ॥

भाव्यं तदात्मनात्रैव प्रशान्तेनाश्रमे क्वचित् ।
इति मे हृदये भूयो भूयः स्फुरति भावना ॥ ३७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्य-विजये आग्म्युस्मारक-स्थापनं नाम एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः

आन्ध्रुस्तवनम् ।

वास्तुमूलाश्मविन्यासं स्मारकं स्वसुहृन्मणेः ।
स्वयं विधाय संतुष्टो महात्मा पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥

" दीनबन्धोर्ममाप्यन्तःप्ररूढा प्रेमवल्लरी ।
देशसेवारसासेकैर्वर्धते स्म निरन्तरम् ॥ २ ॥

दीनैर्निर्मातुमिष्टस्य तत्स्मृत्यै रुग्णवेश्मनः ।
मया मूलशिलाबन्धः कृतोऽद्य प्रीतचेतसा " ॥ ३ ॥

इति संक्षिप्तमाख्याय न्यवर्तत मुनिस्ततः ।
क्रोशदूरे च पादाभ्यां कुटीरं प्राप लीलया ॥ ४ ॥

पत्रे हरिजने श्रीमानलिखद्गान्धिरेकदा ।
पुरुषायुषमुद्दिश्य व्यञ्जयन् स्वमतं यथा ॥ ५ ॥

" अब्दाञ्जीवितुमिच्छामि शतोर्ध्वं पञ्चविंशतिम् ।
न हि मेऽजनि कामोऽयं विना सूक्ष्मविवेचनम् ॥ ६ ॥

पवित्रोपनिषन्मन्त्रान् परिशीलयतो मम ।
दीर्घायुः प्राप्त्युपायानां रहस्यं बुद्धिमागमत् ॥ ७ ॥

तत्रैको मन्त्र आख्याति यदायुः स्पृहयेन्नरः ।
निष्कामसेवया जीवेच्छतं मर्त्यैः समा इति ॥ ८ ॥

सपादशतसंख्या हि शतेनाप्युपदिश्यते ।
षोडशेनापि मन्त्रेषु मन्ये संख्याप्यते शतम् ॥ ९ ॥

तत्रैको रूप्यकाणां मे शतं दत्तमिति ब्रुवन् ।
ऋजुः समार्पयद्द्रव्यं तदासीत् षोडशाधिकम् ॥ १० ॥

निष्कामा लोकशुश्रूषा न कर्मफलमीक्षते ।
तादृक्सेवामकुर्वन्न कामयेत शतं समाः ॥ ११ ॥

सपादशतमब्दानां जीवितुं न हि पारयेत् ।
मनुष्यो विषयासक्त इति मे नास्ति संशयः ॥ १२ ॥

यस्तु स्वार्थैकवृत्तिः संश्चिरं मर्त्यो जिजीविषेत् ।
जीवन्मृत इति ज्ञेयो भुवो भारः स केवलम् ॥ १३ ॥

सत्येवं जगदीशं स प्रार्थयेतैकनिष्ठया ।
विमुक्तिं जीवनात्सद्यो नायतिं तु निजायुषः ॥ १४ ॥

वपुर्नृणां हि सेवार्थं न तु सौख्योपभुक्तये ।
सुखं सञ्जायते त्यागात् त्याग एव हि जीवितम् ॥ १५ ॥

अनादृतफलाकाङ्क्षी परसेवापरायणः ।
सपादशतमब्दानां नरो जीवितुमर्हति ॥ १६ ॥

निःशेषजीवनं तादृग् अर्पयेद्दीनसेवने ।
त्यागस्यास्य सुखं कोऽपि परिहर्तुं न पारयेत् ॥ १७ ॥

हृदन्तस्सुखमुद्भूतं त्यागात्पुष्णाति जीवितम् ।
त्याग एव हि जीवातुस्तं विनाऽऽयुर्निरर्थकम् " ॥ १८ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये
आन्ध्रस्तवनं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः

छात्रसंदेशः ।

रसाब्धिखेचरक्ष्माङ्के वत्सरे यन्महात्मनः ।
बभूव चरिते वृत्तं तदाचक्षे यथाक्रमम् ॥ १ ॥

ख्रिस्तसंवत्सरारम्भे मृत्युवक्त्राद्विमोचिताः ।
सुभाषचन्द्रसेनाया नैकराष्ट्रीयसैनिकाः ॥ २ ॥

श्रीदेसाईति विख्यातो न्यायवित् तान् यशस्विनः ।
सुवादेन वधस्तस्मादरक्षद्देशवत्सलान् ॥ ३ ॥

भारते सर्वतश्चापि हिन्दिसैनिकरक्षणात् ।
प्रहृष्टैर्विहिता गोष्ठ्यो लोकैस्तानभिनन्दितुम् ॥ ४ ॥

मृत्युवक्त्रादसौ धीमान्बन्दीनां परिरक्षकः ।
श्रीदेसाईमहाभागः सत्कृतोऽभून्महाजनैः ॥ ५ ॥

प्राह न्यायपटुः सायं मोहमय्यां सभाजनान् ।
स्वराज्यद्वारि सम्प्राप्ता वयमद्येति निश्चितम् ॥ ६ ॥

व्यवहारोऽयमन्याय्यः परिहासकरः परम् ।
इत्यनेकैरभिप्रेतमांग्लैर्निष्पक्षपातिभिः ॥ ७ ॥

अथ प्रयातुमुद्युक्तो विदर्भान् प्रति सत्वरम् ।
छात्रवर्गमुपादिक्षत्कल्कत्तानगरे मुनिः ॥ ८ ॥

(महात्मनः सन्देशः ।)

" श्रूयतां मद्वचस्तावदयि विद्यार्थिनः प्रियाः ।
राजकीयविवादेभ्यो दूरतः स्थीयतां सदा ॥ ९ ॥

विद्यार्थी नानुकुर्वीत निजोद्योगपराङ्मुखान् ।
विना हेतुविशेषेण स्वाध्यायं न परित्यजेत् ॥ १० ॥

---

* १९४६ खिस्ताब्दे

प्रेषितेषु वधस्तम्भं धीरेष्वनपराधिषु ।
दैनिकाध्ययनोद्योगाद् विरमेदनुकम्पया ॥ ११ ॥

धार्यं विद्यार्थिभिर्वासः खद्दरं ग्रामनिर्मितम् ।
क्रेतव्यं न विदेशीयं वस्त्रं वा वस्तु वाऽपरम् ॥ १२ ॥

विद्यार्थी प्रत्यहं कुर्याद्यज्ञवत्तन्तुनिर्मितिम् ।
तन्तुचक्रमपि स्वच्छं 'स्थापयेत्' सुव्यवस्थितम् ॥ १३ ॥

न बलाद्ग्राहयेद्दन्यान् विमुखान् राष्ट्रकेतनम् ।
वन्दे मातरमित्याद्यां राष्ट्रीयां गीतिकामपि ॥ १४ ॥

राष्ट्रध्वजस्य संदेशं विद्यार्थी पालयेत्स्वयम् ।
अस्पृश्यत्वं न वा जातिभेदं जातु विभावयेत् ॥ १५ ॥

सहविद्यार्थिभिः सख्यं कुर्यादन्यमताश्रितैः ।
तथा हरिजनैर्नान्यान् हठादेवं तु कारयेत् ॥ १६ ॥

साहाय्यं वितरेन्नित्यं क्षताङ्गप्रतिवेशिनाम् ।
कुर्यात्संमार्जनं पार्श्वग्रामेषु प्रतिवासरम् ॥ १७ ॥

ग्रामस्यारोग्यरक्षार्थं शुचित्वकलनास्वपि ।
बालाः वृद्धाश्च ग्रामीणा योजनीयाः प्रयत्नतः ॥ १८ ॥

राष्ट्रभाषामधीयीत हिन्दुस्थानीति विश्रुताम्
यत्नेन करणीयश्च तत्प्रसारोऽपि सर्वतः ॥ १९ ॥

पठन् प्राप्य नवोदन्तं स्ववाचा परिवर्तयेत् ।
क्रमात्तदनुवादं च ग्रामे ग्रामे प्रसारयेत् ॥ २० ॥

संयमेनात्मनः कुर्यादगुप्तं शुचि जीवनम् ।
भयं निरस्य संरक्षेद्दुर्बलान्सहपाठिनः ॥ २१ ॥

अवसानोन्मुखे युद्धे विहायाध्ययनालयम् ।
भवेदुद्योगवानाशु जन्मभूमेर्विमुक्तये ॥ २२ ॥

याः स्त्रियः सहपाठिन्यस्तासु निर्दोषमाचरेत् ।
प्रसङ्गे सति रक्षेत्ताः सर्वदा मानयेदपि ॥ २३ ॥
न वाच्यमुक्तकर्माणि कर्तुं नावसरोऽस्ति नः ।
जाने कालव्ययो व्यर्थो युष्माभिः क्रियतेऽलसैः" ॥ २४ ॥
अथ प्रस्थानतः पूर्वं प्रति मद्रपुरं यतिः ।
जगाम प्रेक्षितुं बन्दीर्बद्धाः कारासु शासकैः ॥ २५ ॥
अहिंसाश्रेष्ठतामुक्त्वा धीरान्कारालयस्थितान् ।
तदात्वे मिलितामेकां ययौ शुद्धपुरे सभाम् ॥ २६ ॥
भाषणानि बहून्याङ्ग्लभाषया चक्रिरे जनैः ।
श्रुत्वोवाच महात्मैतानाङ्ग्लगीस्त्यज्यतामितः ॥ २७ ॥
मदग्रे यदि वः किञ्चिद्वक्तुमिच्छा भवेत्तदा ।
उच्यतां हिन्दिवाचा वा नोचेत्तैलिङ्गभाषया ॥ २८ ॥
अथासीद्गच्छतो मार्गे विशाखानगरे सभा ।
सत्कर्तुमेतं महती स च तत्राब्रवीज्जनान् ॥ २९ ॥
"स्वराज्यप्राप्तये नूनं देशस्यावश्यकं त्रयम् ।
पूर्वमस्पृश्यताव्याधेर्निर्मूलनमशेषतः ॥ ३० ॥
द्वितीयं सर्वजातीनामैकमत्येन वर्तनम् ।
तृतीयमादिवासिभ्यः समभोगाधिकारिता ॥ ३१ ॥
ऐन्द्रजालिक्युक्त्या चेत्स्वराज्यश्रीः समेष्यति ।
अस्थिरां हि तदा नैतां शक्नुमः परिरक्षितुम् ॥ ३२ ॥
सत्येनाहिंसनेनैव प्राप्स्यामस्तद् वयं ध्रुवम् ।
इति युष्माभिरुद्घुष्टं किल प्राग्वर्षविंशतेः" ॥ ३३ ॥
एवं स्मारयति प्राज्ञे तथा तात तथेति वाक् ।
उच्चैरश्रावि लोकानां दूराद्धास्याः प्रतिध्वनिः ॥ ३४ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्य-विजये छात्रसंदेशो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः

हरिजनशिक्षावेश्मोद्घाटनम् ।

ययौ मद्रपुरं काचिद्गान्धिना सह गच्छता ।
आंग्लयोषिद्[+]गाथाख्या हारिसन्नाख्यवंशजा ॥ १ ॥

मार्गेऽस्य कठकेल्लूरचलरामपुरादिषु ।
संनिपेतुर्जनास्तत्तल्लोहमार्गनिवेशने ॥ २ ॥

ददुर्हरिजनस्यार्थे केचिद्द्रव्यं महात्मने ।
केचिदाभरणान्यन्ये मुक्तहस्तं समार्पयन् ॥ ३ ॥

सौवर्णकङ्कणे काचिद् व्यतरद्वनिता मुदा ।
रत्नच्छुरितकेयूरमपरा प्रत्यदापयत् ॥ ४ ॥

कृत्वा प्रावरणं सूक्ष्मैः स्वयं निर्मिततन्तुभिः ।
काचिदग्रे न्यधादस्य प्रणता पादपद्मयोः ॥ ५ ॥

चेजवाडाद्ययोमार्गगृहेष्वेनं दिदृक्षुभिः ।
लोकैस्तारस्वनैरासीत्सकल्लोलो जनार्णवः ॥ ६ ॥

धूमयानप्रकोष्ठस्य द्वारि तिष्ठन् स्मिताननः ।
आददेऽनेकसंस्थाभ्यः स्वागतोक्तीर्धनानि च ॥ ७ ॥

नादसंवर्धिनीद्वारा तत्संदेशः स्थले स्थले ।
तैलिङ्गभाषयाऽपाठि जनान् प्रोत्साहयन् यथा ॥ ८ ॥

अयि भो देशसंवृध्द्यै स्वराज्यप्राप्तये तथा ।
नित्यं नैर्माणिकोद्योगक्रमः सोऽनुविधीयताम् ॥ ९ ॥

अथ सा विस्मितांग्लेयी जगादेत्थं सहाध्वगा ।
“ न कदापि मयैतावाञ्जनस्तोमोऽवलोकितः ॥ १० ॥

+ Agatha Harrison

'नायको न हि कोप्यन्यो विद्यते जगतीतले ।'
प्रेम्णा यस्य वशीभूता लोकाः स्युरनुयायिनः ॥ ११ ॥

युद्धान्ते गान्धिसाहाय्यं भवेदावश्यकं हि नः ।
प्रशमाय विवादानां 'शान्तिसंस्थापनाय' च" ॥ १२ ॥

अथ मद्रपुरं प्रातः प्रदोषप्रार्थनोत्तरम् ।
हिन्दिप्रसारसदसो भवनस्यान्तिकाङ्गणे ॥ १३ ॥

अग्रे जनसहस्राणां प्रार्थनाया जगत्पतेः ।
महिमानं समुद्दिश्य बभाषे हिन्दिभाषया ॥ १४ ॥

(महात्मोवाच ।)

"अयि भोः सर्वकार्येषु मानवस्यास्ति जीवने ।
कार्यं मुख्यतमं नित्यं प्रार्थना जगदीशितुः ॥ १५ ॥

हिन्दुर्वा पारसी क्रैस्तः सिक्खो वा मुस्लिमो ऽपि वा ।
प्रार्थनायाः स्वकर्तव्यं चिन्तयेज्जीविताधिकम् ॥ १६ ॥

बहून्यहानि हित्वाऽन्नं नरः शक्नोति जीवितुम् ।
भगवत्प्रार्थनां हित्वा दुर्भरं तस्य जीवितम् ॥ १७ ॥

प्रतिज्ञा क्रियतां कर्तुं हिन्दिवाचैव भाषणम् ।
गरीयस्तदिदं कार्यं भवेत्सत्याग्रहादपि ॥ १८ ॥

अपरं कथये सौम्या नास्ति धर्मे सनातने ।
अस्पृश्यत्वाग्रहादन्यत्पातकं हि महत्तरम्" ॥ १९ ॥

सौमनस्यसमाजोऽस्य प्रापदाङ्ग्लेयदेशतः ।
तेन संभाषणं चक्रे महात्मा दृढनिश्चयः ॥ २० ॥

(महात्मोवाच)

"भारताङ्ग्लभुवोर्मध्ये सौहार्दं परिरक्षितुम् ।
स्वातन्त्र्यं भारतीयानां पूर्णमुद्घोषयेन्नृपः ॥ २१ ॥

विलम्बेन भविष्यन्ति प्रकृतार्थाः समाकुलाः ।
सुमनस्कत्वसौहार्दे देशयोश्च विनङ्क्ष्यतः ॥ २२ ॥

भारताया ऽऽङ्ग्लराजेन स्वातन्त्र्यस्योपपादनम् ।
तुल्यायैव हि तुल्येन नावराय वरीयसा ॥ २३ ॥

घोषणा यदि पूर्वोक्ता शीघ्रमेव विधीयते ।
× राजाङ्गविधिनिर्माणगोष्ठी च स्थाप्यते नवा ॥ २४ ॥

आंग्लदेशस्य संकल्पस्तदा लोकैः प्रतीयते ।
परमार्थोऽयमित्येषां श्रद्धा च भविता तदा " ॥ २५ ॥

श्रुत्वेदं नायकस्तस्य समाजस्याब्रवीन्मुनिग् ।
मद्वचः श्रूयतामार्याः प्रतिजाने दृढं हि वः ॥ २६ ॥

" स्वात्मलभ्यं स्वयं युष्मद्देश एव प्रसाधयेत् ।
यत्नेन निर्मितं तन्त्रमादर्शो जगते भवेत् ॥ २७ ॥

स्वातन्त्र्यं भारतीयानां भविता श्रेयसे भुवः ।
बलायस्तु परस्येष्टे तस्यात्मा न हि विद्यते ॥ २८ ॥ "

अथैकस्मिन् पुरे त्यागराजनाडिति विश्रुते ।
आसीद्धरिजनोद्योगशिक्षावेश्म चिकीर्षितम् ॥ २९ ॥

तस्य मूलेष्टिकान्यासं कर्तुमामन्त्रितो मुनिः ।
स्थापयामास हस्तेन चेष्टिकाः पञ्चपास्ततः ॥ ३० ॥

निदधे प्रहसन्नुच्चैरेकैकां सुव्यवस्थिताम् ।
लोकानां समवेतानां विनोदाय महीयसे ॥ ३१ ॥

अथ मद्रपुरे गान्धिः सभां कर्मकृतां गतः ।
लोकानामर्धलक्षस्य पुरस्तादब्रवीद्यथा ॥ ३२ ॥

× Constituent Assembly

'काले कर्मकरोऽप्येको वृतो योग्यतया जनैः ।
भूयाद्राष्ट्रसभाध्यक्ष इत्याशासे विचिन्तयन् ॥ ३३ ॥

अद्भुतं किं सभाध्यक्षो भवेत्कर्मकरोऽपि चेत् ।
आंग्लभाषापरिज्ञानं नापेक्ष्यं तत्पदाप्तये ॥ ३४ ॥

यद्यप्याङ्ग्लवचोऽभिज्ञः श्रीमौलानामहोदयः ।
हिन्दुस्थानीवचो हित्वा भाषते नान्यभाषया ॥ ३५ ॥

राज्ञः प्रतिनिधिं याति सोऽनुवादकृदन्वितः ।
तद्द्वारा कुरुते सर्वं व्यवहारं च लीलया ॥ ३६ ॥

अस्ति भारतभूः कृत्स्ना नूनमेकैव वस्तुतः ।
तथा समष्टिभावेन समाः कर्मकरा अपि ॥ ३७ ॥

कृषकः श्राम्यति क्षेत्रे वाहकस्तु यतस्ततः ।
इति वैयक्तिको भेदः परं कर्मकरावुभौ ॥ ३८ ॥

शिल्पयन्त्रालयेऽन्यस्य यः श्राम्यति दिवानिशम् ।
स एव वस्तुतः स्वामी नेतरस्तेन रक्षितः ॥ ३९ ॥

सर्वकर्मकरैर्भाव्यं सत्यशीलैः सुशिक्षितैः ।
प्रशान्तमानसैश्चापि स्वकार्यपरिनिष्ठितैः ॥ ४० ॥

हिन्दुस्थानीवचोऽधीध्वं येनेदं भाषणं मम ।
सर्वेषां स्यात्सुबोधाय युष्माकं मद्रवासिनाम् ॥ ४१ ॥

मिलितेष्वत्र युष्मासु कति सन्ति कलाविदः ।'
इति श्रुत्वोर्ध्वहस्तानां महात्मा पुनरब्रवीत् ॥ ४२ ॥

'कला हि जीवनं सत्याहिंसनाभ्यां पुरस्कृतम् ।
अनेकवत्सरैरेतैरभ्यस्ता सा कला मया ॥ ४३ ॥

एतावत्स्वपि युष्मासु कलावित्सु कथं बत ।
स्वराज्यद्वारमद्यापि न प्राप्ता भारतावनिः ॥ ४४ ॥

कला स्वराज्यसम्प्राप्तेः कलानां महती कला ।
सत्याहिंसनयोर्द्वारा सा ध्रुवं सिद्धिमेष्यति' ॥ ४५ ॥

सर्वतो राष्ट्रसंघस्य प्रान्तीयवरणे जयम् ।
अवलोक्यांग्लसौहार्दमण्डलप्रमुखोऽब्रवीत् ॥ ४६ ॥

'सार्धैकमासमत्रस्थैः प्रान्तीयवरणेक्षकैः ।
आसेतोरातुपाराद्रिं सर्वपक्षावलम्बिनः ॥ ४७ ॥

त्यज भारतमित्येतां घोषणामैकमत्यतः ।
पुरस्कुर्वन्ति सर्वेऽपीत्यस्माभिरवलोकितम् ॥ ४८ ॥

सन्ति भिन्नमताः पक्ष्यास्तथापि निखिला अमी ।
स्वातन्त्र्यसुखमासाद्य संयुज्यन्ते न संशयः ' ॥ ४९ ॥

अथ मद्रपुरात्पुण्यव्रतः पुण्यपुरीं ययौ ।
विविक्तमागाखानेन श्रीमता मन्त्रणाय सः ॥ ५० ॥

उपायमैकमत्याय हिन्दुमुस्लिमपक्षयोः ।
समालोचयतामार्यौ संलपन्तौ निराकुलम् ॥ ५१ ॥

अथाऽऽगाखानगेहस्य महात्मा विधिनाऽङ्गणे ।
समाधिं कस्तुराम्बाया महादेवस्य चातनोत् ॥ ५२ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्य-विजये हरिजनशिक्षावेश्मोद्घाटनं
नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः

नाविक-कार्यनिग्रहः ।

अथाऽऽकाशगिरा चक्रे नवोदन्तस्य घोषणां ।
यथाऽऽङ्ग्लदेशतो मन्त्रित्रयं भारतमेष्यति ॥ १ ॥

रैंसाब्धिग्रहचन्द्राङ्कवत्सरे मासि चाऽऽदिमे ।
सन्धिलेखं समादाय पश्चाद्विज्ञेयविस्तरम् ॥ २ ॥

तैः स्वाराज्योपहारोऽपि प्रायो देशाय दास्यते ।
सन्धिरार्थिकवाणिज्यव्यवहाराय कल्प्स्यते ॥ ३ ॥

स च हस्ताक्षैररङ्क्यो गान्धिप्रमुखनेतृभिः ।
तथा मुस्लिमसंघेन श्रेयः प्राप्तुमभीप्सुभिः ॥ ४ ॥

श्रीमान्हरिजने पत्रे व्यलिखद्गान्धिरेकदा ।
लेखं पाठकबोधाय निजानुभवशंसिनम् ॥ ५ ॥

तथाहि 'नास्ति मे श्रद्धा वचनेष्वधिकारिणाम्' ।
इति मद्वचसा कश्चित्सुहृत्प्रोत्साहितोऽलिखत् ॥ ६ ॥

संगवानप्यहं मन्ये श्रीमन्नात्मानमेककम् ।
इत्येवं भावयन्तं मे लेखो विस्मापयेदमुम् ॥ ७ ॥

नात्मानं चिन्तयेद्भक्तः कदाप्येकाकिनं खलु ।
परमात्मा स्वभक्तस्य सदा जागर्ति संनिधौ ॥ ८ ॥

एवं सति कुतश्चिन्ता त्यक्तस्याप्यखिलैर्जनैः ।
हार्दिको यदि विश्वासः श्रद्दधातु तदा स्वयम् ॥ ९ ॥

अरिष्वपि यदि प्रीतिः सा प्रीतिः पारमार्थिकी ।
अविश्वास्या अपि प्रीतिमर्हन्ति प्रातिवेशिकाः ॥ १० ॥

बहुभिः कारणैः श्रद्धा न मे ऽ स्त्याङ्ग्लाधिकारिषु ।
तथाप्येतेषु मे प्रीतिरस्त्येवाऽऽर्जवशालिनः ॥ ११ ॥

---

* १९४६ खिस्ताब्दे

यावज्जनेषु विश्वासः स्नेहस्तावदमीषु चेत्।
किमीदृङ्नश्वरप्रेम्णा व्याजमात्रावलम्बिना ॥ १२ ॥

तस्करा अपि विस्रम्भान्मिथः स्निह्यन्ति कारणात्।
लुप्तविश्वासमात्रास्तु विद्विषन्ति परस्परम् ॥ १३ ॥

चिन्त्यतां मोहमय्यां यद्वृत्तेदानीं प्रवर्तते।
लुण्ठनं गृहदाहश्च स्वैरमांग्लविनिन्दनम् ॥ १४ ॥

मृतायाः किमहिंसायाः सा पुरी स्याच्छ्मशानभूः।
मार्गावस्कन्दिधूर्तानामेतदस्ति विचेष्टितम् ॥ १५ ॥

आंग्लराज्यावसानेऽपि धूर्तास्ते ऽमी यथापुरम्।
देशेऽस्मिन्नवतिष्ठन्ते तर्जन्तो हि विनिर्बलान् ॥ १६ ॥

न ते ऽस्माभिस्तु निन्द्याः स्युस्त्यक्तव्या रूढिरीदृशी।
अस्माभिर्ज्वाल्यते ऽङ्गारः स धूर्तैरुपयुज्यते ॥ १७ ॥

कियन्मौर्ख्यमहो तेषां धान्यापणविलुण्ठने।
उपयोगाय तद्धान्यं क्षुधार्तानां हि रक्षितम् ॥ १८ ॥

वणिग्दुरुपयोगं चेद्धान्यस्य कुरुते तदा।
न तद्वारयितुं शक्यं लुण्ठनेनापि सर्वथा ॥ १९ ॥

ये जनाः प्रेरयामासुर्धूर्तान्विप्लवकारिणः।
उदर्कस्तैर्न विज्ञातो धूर्ताश्चक्रुर्यथोदितम् ॥ २० ॥

चौरिचौरापुरे पूर्वं घोरवृत्तोत्तरं मया।
यदाचरितमासीत्तत्तुल्यं नाचर्यते ऽद्य किम् ॥ २१ ॥

इत्थमाकाङ्क्षिणो भूयामीश्वरप्रेरणा ऽस्ति चेत्।
करिष्ये ऽवश्यमेवाहं तत्र को मां निवारयेत् ॥ २२ ॥

भूयोऽपि प्रतिजानेऽहं देशजेऽस्ति यथा जने।
तथैवाङ्ग्लेऽपि मे स्नेहो मानुष्यं हि द्वयोः समम् ॥ २३ ॥

तथापि भारतस्याद्य जनतायाः सुखाप्तये।
आधिपत्यं स्वदेशीयमतिमात्रं हि कामये ॥ २४ ॥

मोहमय्यां च कल्कत्ताकराचीपुरयोस्तथा।
वर्तमानदुराचाराद्दुःसाध्यं तद्विभाति मे ॥ २५ ॥

मोहमय्यां निजोद्योगाद्विरतिर्नाविकैः कृता।
आङ्ग्लाधिकारिसम्पन्नतिरस्कारादिकारणात् ॥ २६ ॥

प्रान्तेष्वन्येष्वपि क्षोभः समकालमजायत।
राजकीयार्थसंबन्धं सर्वमेतदसूचयत् ॥ २७ ॥

लोका आढ्याश्च दीनाश्च भारतीयाश्च सैनिकाः।
देशस्वातन्त्र्यमिच्छन्तीत्यासीद्व्यक्तमिदं ततः ॥ २८ ॥

निर्मिता लोहभित्तिः प्रागन्तरा जनसैन्ययोः।
निपत्य शकलीभूता साम्प्रतं सैत्यमुत्स्फुटम् ॥ २९ ॥

सैनिकेषु हि भूयिष्ठा आसन् कर्षकसंभवाः।
विविदुस्ते किलांग्लानां नैतिकार्थिकसम्पदः ॥ ३० ॥

यत्सार्धैकशतेनाब्दैश्चलति स्माङ्ग्लशासनम्।
तदद्यावसितप्रायं भूतपूर्वमिव स्थितम् ॥ ३१ ॥

अतो वाणिज्यसौकर्यं स्वतन्त्रीभूतभारतान्।
लभ्येत कियदस्माभिरित्यांग्लाश्चिन्तनं व्यधुः ॥ ३२ ॥

पारुष्यलेशमप्येते कृत्वा मनसि भारतात्।
गच्छेयुर्यदि तत्संगं त्यजेयुर्देशजास्तदा ॥ ३३ ॥

अथाऽमेरिकलोकेषु काचिन्नीतिज्ञमण्डली।
श्रेयः कामयमानाऽऽसीद्भारतस्य सदाऽऽदरात् ॥ ३४ ॥

आंग्लभूमेरमात्याय नाम्नाऽट्लीति श्रुताय सा।
तन्त्रीद्वारेण संदेशं प्रेषयामास तद्यथा ॥ ३५ ॥

निरोधप्रतिरोधाभ्यामुद्विग्ना भारतावनिः ।
मन्त्रिभिः क्रियतां दृष्टा स्वातन्त्र्यप्रतिपादनात् ॥ ३६ ॥

विलम्बो न हि कार्योऽत्र कालः शीघ्रं प्रधावति ।
स्फुलिंगः सहसा कोऽपि भारते चेत्समुद्भवेत् ॥ ३७ ॥

उत्पाद्य स महादाहं सर्वानप्युपतापयेत् ।
नैतिकव्यवहाराय क्षणोऽयं परमोत्तमः ॥ ३८ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये नाविक-
कार्यनिग्रहो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः

मदुरायात्रा ।

नियन्त्रिता पुराऽऽसीद्या पत्रिकाऽब्दचतुष्टयात् ।
नाम्ना हरिजनाख्या सा पुनरुद्बोधिताऽभवत् ॥ १ ॥

पाठकैर्मृग्यते स्मेयं भारतीयैर्न केवलम् ।
आंग्लाऽमेरिकलोकैश्च पुनस्तां द्रष्टुमिच्छुभिः ॥ २ ॥

हिट्लरादिप्रवीराणां महायुधि पराभवे ।
अहिंसासत्यभाजं श्रीगान्धिं पप्रच्छ कश्चन ॥ ३ ॥

' कृत्स्ना विकृतिमापन्ना रणोत्पातोद्भवान्मही ।
अप्यद्यापि स्थितोऽसि त्वं सत्याहिंसे समाश्रितः ॥ ४ ॥

अपि घोराणवास्त्रेण श्रद्धा ते न निराकृता ।
इत्येतद् ज्ञातुकामं मां ब्रूहि सर्वं जगद्गुरो ' ॥ ५ ॥

अतो हरिजनस्याङ्के व्यलिखन्मुनिरग्रिमे ।
श्रद्धा मे द्विगुणीभूता सत्याहिंसनयोरिति ॥ ६ ॥

श्रीमान्मद्रपुरान्द्रान्धिर्गमिष्यन् वरधापुरम् ।
अपश्यज्जनसन्दोहं मदुरानगरे पथि ॥ ७ ॥

पत्रे हरिजने त्यक्तलोहमार्गनिवेशनः ।
निजानुभवमुद्दिश्य धूमयानेऽलिखन्मुनिः ॥ ८ ॥
प्रायः संख्या जनस्यासीदन्यूना लक्षपञ्चकात् ।
आ दिगन्तं मनुष्याणामाकृतिर्दृक्पथे स्थिता ॥ ९ ॥

अगम्यः सर्वमार्गोऽभूत्सङ्कुलः स्त्रीपुमर्भकैः ।
जनानां ववृधे संख्या पुनश्च प्रार्थनाङ्गणे ॥ १० ॥

नादयर्धेकयन्त्रेषु स्थितेष्वपि वचो मम ।
शङ्के पर्यन्तलोकानां नाभवच्छ्रुतिगोचरम् ॥ ११ ॥

स्वयंसेवकवृन्दं च जनसंघातमीदृशम् ।
नियन्तुं न कृताभ्यासमासीदित्यभवत्स्फुटम् ॥ १२ ॥

दूरग्रामपुरीलोकैः सम्पतद्भिर्जनाम्बुधौ ।
जनिता ध्वनिकल्लोलाश्चण्डसंघट्टनं व्यधुः ॥ १३ ॥

तत्पूर्वमभवद्व्यर्थं मम सत्याग्रहव्रतम् ।
जनस्य किमिवाश्चर्यं यदि सत्याग्रहो वृथा ॥ १४ ॥

भृशं संमर्द्यमानोऽपि पृष्ठभागस्थितैर्जनैः ।
मदग्रतो जनस्तोमः स्थितो निःशब्दनिश्चलः ॥ १५ ॥

कोलाहलः ससंमर्दः पृष्ठतो मेऽभ्यवर्धत ।
ततोऽहं वेदिकापीठादवतीर्य विनिर्गतः ॥ १६ ॥

अथाहं साञ्जलिर्भूत्वा लोकान्प्रार्थितवानिदम् ।
गम्यतां भो गृहान् सौम्या नोत्सहे वक्तुमद्य वः ॥ १७ ॥

इत्येवमुक्तमात्रोऽसौ जोषमास्त क्षणाज्जनः ।
सर्वस्यापगमं यावत्तत्र स्थातुमचिन्तयम् ॥ १८ ॥

तावन्मामब्रवीत्कोऽपि तात निर्गम्यतामितः ।
नातिदूरमितस्त्वां हि यन्त्रयानं प्रतीक्षते ॥ १९ ॥

न रोत्स्यन्ति जना मार्गमिति श्रुत्वा तथेत्यहम् ।
पीठादवातरं यावत्तावदेव पुनर्जनः ॥ २० ॥

अभिधावन्निनादेन रोदसी समपूरयत् ।
बहुधा दर्शितस्नेहो मयि स्वस्वविचेष्टितैः ॥ २१ ॥

सोऽहं मूर्तिरिव प्रेम्णस्तैः सर्वैर्भावितोऽपि सन् ।
प्रेमाविष्कारचेष्टास्तास्तदीया नाभ्यरोचे तु ॥ २२ ॥

तत्र चेत्किञ्चिदस्थास्यं तदाऽवेत्स्यन्नमी जनाः ।
सारं निर्वचनप्रेम्णः संयमस्यापि चात्मनः ॥ २३ ॥

पल्लीपुरे जनव्यूहो महान् सुचरितोऽभवत् ।
तर्कये तत्सुचारित्रं मदुरावृत्तशिक्षितम् ॥ २४ ॥

मदुरायां तथाप्यत्र निन्दार्होऽभून्न कश्चन ।
न च तत्र किमप्यासीद्रात्रिवृत्ते ऽपास्पदम् ॥ २५ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्य-विजये मदुरायात्रा नाम षोडषोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः

पल्लीग्रामसम्मेलनम् ।

एकोनविंशशतके पट्चत्वारिंशदुत्तरे ।
अब्दे तृतीयमासस्य प्राप्ते सप्तमवासरे ॥ १ ॥

विश्वयुद्धजयस्यासीदुत्सवो हस्तिनापुरे ।
महाविजृम्भणेनाऽऽङ्ग्लसम्राड्दर्पानुरोधतः ॥ २ ॥

आसन् जयोत्सवस्यास्य बहवः परिपन्थिनः ।
नगराभ्यन्तरे तैश्च कृतोऽभूद् घोरविप्लवः ॥ ३ ॥

जनता पीडिता यस्मिन् प्रागितोऽब्दचतुष्टयात् ।
श्मशानमिव तज्जातं चांदिचौकचतुष्पथम् ॥ ४ ॥

विप्लवे क्रियमाणे च हिंसादहनलुण्ठनैः ।
पातिता गुलिकावृष्टिर्जनौघे पुररक्षकैः ॥ ५ ॥

अनेनाभ्यधिकं क्रुद्धाः प्रतीकारं चिकीर्षवः ।
दुर्गे सांग्रामिकं यानं शिलाभिः प्राहरञ्जनाः ॥ ६ ॥

द्वौ हतौ गुलिकास्त्रेण भारतीयकुमारकौ ।
शवयुग्मं तयोर्निन्ये श्मशानं जनयात्रया ॥ ७ ॥

जनैर्वैद्युतसंयोगाश्छिन्ना दीपाश्च नाशिताः ।
भूयिष्ठा नगरी रात्रौ तमसाऽत्यन्तमावृता ॥ ८ ॥

परेद्युरापणाः पाठशालाश्चित्रालयास्तथा ।
पूर्णविश्रान्तिमासाद्य पिहिता अवतस्थिरे ॥ ९ ॥

जनताया मनोवृत्तिरांग्लेषु परुषा स्थिता ।
तज्जयान्न जना हृष्टाः परं सर्वे पराङ्मुखाः ॥ १० ॥

अथ मद्रपुराद् यास्यन् मार्गे पल्लिपुरे यतिः ।
प्रशान्तां जनतां दृष्ट्वा तोषितस्तामुपादिशत् ॥ ११ ॥

(महात्मोवाच ।)

'अस्पृश्यतानिवृत्तिश्चेत्स्पर्शमात्रनिबन्धना ।
तदा सा काष्ठतुल्या स्यात् स्पृश्यतायां गुणैर्विना ॥ १२ ॥

विद्वानपि दुराचारो यदि स्याद्ब्राह्मणस्तदा ।
ब्राह्मणाख्यापि तस्यैषा सर्वथा नोपपद्यते ॥ १३ ॥

यः खलु ब्रह्म जानाति स एव ब्राह्मणः मतः ।
शीलेन न पुनर्वृत्त्या स्वरूपमवधार्यते ॥ १४ ॥

समाजे हि समानः स्याद् द्विजेन मलशोधकः ।
पदमर्हेत्स मौलानाऽऽजादस्यापि यशस्विनः ॥ १५ ॥

स्ववृत्तिमाचरन्नेष यदि राष्ट्रपतिर्भवेत् ।
तद्दिनं हन्त मे भूयात्परमानन्ददायकम् ॥ १६ ॥

अस्मदन्तस्तथा रूढो गाढमस्पृश्यताव्रणः ।
यथाऽस्मज्जीवितं व्याप्य नाना भेदमजीजनत् ॥ १७ ॥

अयं हि ब्राह्मणः सोऽन्यो भवति ब्राह्मणेतरः ।
अयं मे धर्म इत्यन्यस्तवेति च कृता भिदा ॥ १८ ॥

कुतो वा दूषयेदस्मानिदमस्पृश्यताविषम् ।
एकस्यैव कुटुम्बस्य न वयं किमु जातकाः ॥ १९ ॥

मनुष्यकुलसंभूता वयं सर्वे सहोदराः ।
एकस्यैव विशालद्रोर्न किं शाखा इव स्थिताः ॥ २० ॥

अस्मिन्नस्पृश्यताव्याधौ सर्वथोन्मूलिते सति ।
विनश्यन्ति पुराभेदाः स्थाप्यते च समानता ॥ २१ ॥

परोपयुक्तिः स्वार्थाय क्रियते न ततः परम् ।
सहकारस्तु सर्वत्र भविष्यति जनप्रियः ॥ २२ ॥

अलमस्पृश्यताऽऽलापैर्वक्ष्यामि प्रस्तुतं परम् ।
तथा हि मां जनः शैले देवस्थानं निनीपति ॥ २३ ॥

मया सह प्रतिष्ठासुर्यदि लोको भवेत्तदा ।
गिरिं षट्शतसोपानमारोढुं न क्षमोऽस्म्यहम् ॥ २४ ॥

न च साऽधित्यका वोढुं पर्याप्ता तावतो जनान् ।
न मे सिध्येच्च यात्रेति शङ्का मय्युदभूद्द्रुतम् ॥ २५ ॥

विचिन्तन् प्रभावेऽहं मूर्तीनां श्रद्धयान्वितः ।
प्रेरितोऽस्मि स्वयं तासां दर्शनायेति सर्वथा ॥ २६ ॥

यद्यदारोप्यते भक्तैर्मूर्तौ संभाव्यते च यत् ।
तत्तदेव भवत्येषा शक्तिहीना स्वरूपतः ॥ २७ ॥

यदा हरिजना देवमन्दिरेभ्यो बहिष्कृताः ।
तदैव मे स्वतःसिद्धा प्रतिमानामशक्तता ॥ २८ ॥

मीनाक्षीमन्दिरं पूर्वं समुपेत्यापि नाविशम् ।
यावद्धरिजनस्तत्र निषिद्धोऽभूत्प्रवेशतः ॥ २९ ॥

प्रविशेयं कथं देवसदनं तत्सुविश्रुतम् ।
मलशोधकमात्मानं स्वयमाख्यापयंश्चिरात् ॥ ३० ॥

समक्षेत्रेषु विश्वात्मा यः समं जीवकोटिभिः ।
वर्तते स हि देवः स्याद्भारतस्येति मे मतिः ॥ ३१ ॥

कतिभिर्भारते लोकैरासाद्येत हिमाचलः ।
परं तु कोट्यो यान्ति लीलया पल्लिपत्तनम् ॥ ३२ ॥

प्रार्थना मेऽद्रिमूलेऽपि देवेन श्रूयतेतराम् ।
न तथा किल भक्तानां शैलाग्रसुरमन्दिरे ॥ ३३ ॥

जानाति हृदयं नृणामीश्वरस्तस्य लक्षकः ।
बहिः प्रदर्शनं व्यर्थं कार्यं चेन्नान्तरात्मनः ॥ ३४ ॥

पर्याप्तं हि ममासीद्यत् प्रवेष्टुमनुमोदिताः ।
पूजार्थं देवगेहेऽस्मिन् दिष्ट्या हरिजना इति ॥ ३५ ॥

भाषमाणे मयि स्थेयान् जोषमासीज्जनार्णवः ।
अनायिषि गिरेः शृङ्गमासन्यामासितस्ततः ॥ ३६ ॥

जनौघो मम पन्थानं न किञ्चिदुपरुद्धवान् ।
पल्लीसुरालयं यावद्यात्राऽऽसीद्विघ्नवर्जिता ॥ ३७ ॥

एकेन कलविङ्केन ग्रीष्मकालो न गम्यते ।
उक्तप्रसंगमात्रेण तस्माद्बहु न तर्कयेत् ॥ ३८ ॥

मुख्यामात्यस्तदा श्रीमानुदघोषयदाटलिः
मन्त्रिवृन्दं ममाऽऽदेशाद्भारतं प्रति यास्यति ॥ ३९ ॥

यादृशो राज्यभारोऽद्य भारतीयैरपेक्ष्यते ।
नेतृभिस्तद्विनिर्णेयं तत्र साह्यकृतो वयम् ॥ ४०

मृगये सहकारित्वं पक्षयोर्विषमे क्षणे ।
जातिधर्ममतेष्वेषां विवादा जटिलाः स्थिताः ॥ ४१ ॥

भारतं यदि सम्पूर्णामस्मदिच्छेत् स्वतन्त्रताम् ।
तदा निष्पाद्यतेऽस्माभिः श्लक्ष्णमार्गेण तत्क्रमः ॥ ४२ ॥

सर्वथा नांग्लजाताय विलम्बोऽत्र करिष्यते ।
यदि तादृग्विलम्बेन हानिः स्याद्भारतावनेः ॥ ४३

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये पल्लीग्रामसम्मेलनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः

रामनाममहिमावर्णनम् ।

अथ वैद्यवरः कश्चिन्महात्मानं व्यजिज्ञपत् ।
यदायुर्वेदशास्त्रेषु बहुत्राप्युपलभ्यते ॥ १ ॥

आमयोपशमे रामनामैकान्तिकसाधनम् ।
वैशिष्ट्यं चापि विश्रान्तिचिकित्साया निरूप्यते ॥ २ ॥

तन्निवेदनमुद्दिश्य वैद्यस्यास्य विपश्चितः ।
पत्रे हरिजनेऽलेखीन्महात्मा स्वमतं यथा ॥ ३ ॥

प्रणिन्युर्वैद्यकग्रन्थान् यदा प्राग्वाग्भटादयः ।
तदा विष्णोर्न रामस्य नाम ह्यासीज्जनप्रियम् ॥ ४ ॥

अहं श्रीतुलसीदासे भक्तिमान् शैशवादपि ।
सर्वदा रामनाम्नैव परमात्मानमार्चयम् ॥ ५ ॥

प्रभोरोङ्कारमारभ्य यदि नामावलिः श्रुता ।
तदा नामभिदा स्पष्टा प्रवृत्तिस्तु जने समा ॥ ६ ॥

जगदीशस्तदाज्ञा च द्वयोर्नास्ति भिदाऽनयोः ।
उत्तमोपासना तस्मात्तदीयाज्ञानुवर्तनम् ॥ ७ ॥

तदाज्ञाबद्धभावस्य भक्तस्य परमात्मनः ।
रामनामोच्चपठनं न कदाचिदपेक्ष्यते ॥ ८ ॥

स्वभावाद्वेत्ति स ध्यायन्नाज्ञां श्वासगतिं यथा ।
चिकित्सा तस्य नास्त्यन्या रामनामप्रकीर्तनात् ॥९ ॥

शुकवत्पठनं रामनाम्नः स्पष्टं व्यनक्ति यत् ।
न वेत्ति पठिता देवं सर्वानिष्टनिवारकम् ॥ १० ॥

अयं परमजीवातुर्भिषग्भिर्विविधैरपि ।
स्वयमश्रद्धयोपेतैरातुरेभ्यो न दीयते ॥ ११ ॥

लभ्यं भागीरथीमूलं प्रतिगेहमिति क्वचित् ।
यदि स्वीकुर्वते वैद्यास्तदा स्युर्नष्टजीविकाः ॥ १२ ॥

अतो गत्यन्तराभावाच्चूर्णपेयादिकं हिते ।
परमौषधमित्याहू रोगिणामुपशान्तये ॥ १३ ॥

नाम्नोऽद्भुतप्रभावे चेत्स्वयं वैद्यो न विश्वसेत् ।
वृथैव स्यात्तदादिष्टं रोगिणे नामकीर्तनम् ॥ १४ ॥

न्यायानां पाठनं शक्यं न्यायलेखनपुस्तकैः ।
नानुभूतेर्विना शक्यं रामनाम्ना चिकित्सनम् ॥ १५ ॥

विष्णोर्हि नामसाहस्रादेकस्यापि जयी नरः ।
सर्वरोगविमुक्तः स्यादितीड्या चरकस्य वाक् ॥ १६ ॥

कालेऽस्मिन्दक्षिणे देशे कश्चिन्निर्माय मन्दिरम् ।
मूर्तिं महात्मनस्तत्र प्रतिष्ठाप्य समार्चयत् ॥ १७ ॥

वृत्तान्तं तमुपश्रुत्य महात्मा विजुगुप्सितः ।
वृत्तपत्रे तमुद्दिश्य बोधनामलिखद्यथा ॥ १८ ॥

कीदृशीयमहो लोके मूर्तिपूजा विलक्षणा ।
कस्मान्मन्दिरनिर्माणे कृतस्तेन वृथा व्ययः ॥ १९ ॥

ग्रामिकाश्चापथं नीता अहं चाप्यपमानितः ।
मदुक्तः पूजनस्यार्थो विपर्यासमवापितः ॥ २० ॥

उद्योगस्तन्तुचक्रेण तन्तुचक्रस्य पूजनम् ।
तच्च स्वराज्यलाभाय जीविकाप्राप्तयेऽथवा ॥ २१ ॥

गीतोक्तधर्मचर्यैव गीतायाः किल पूजनम् ।
न पुनः शुकवत्पाठः पठितुः कण्ठशोषकः ॥ २२ ॥

अनुवृत्तिर्मनुष्यस्य मनुष्यस्यापि पूजनम् ।
सा च तद्गुणमाहात्म्ये न तु तद्देहोपलाघवे ॥ २३ ॥

जीवतः पुरुषस्यास्मिन्पूजया कृतमन्दिरे ।
अपभ्रश्यन्ति सर्वेऽपि हन्त धर्माः सनातनाः ॥ २४ ॥

साधुरित्युच्यते मृत्योः प्रागेव न नरः क्वचित् ।
प्रशस्यते गुणोद्रेकैः पूज्यते मरणोत्तरम् ॥ २५ ॥

जानाति भगवानेव मनुष्यस्य हृदोऽन्तरम् ।
जीवन्तं वा मृतं तस्मान्मनुष्यं न समर्चयेत् ॥ २६ ॥

सर्वदा पूजयेत्पूर्णं सत्यं यदभिधीयते ।
तच्चाहुः पण्डिता नित्यं परमात्मानमाश्रितम् ॥ २७ ॥

अतोऽयं मन्दिरस्वामी प्रतिमामपनीय मे ।
कर्तुमर्हति तद्गेहं केन्द्रं सूत्रविनिर्मितेः ॥ २८ ॥

वेतनप्राप्तये केचित्परे यज्ञमनीषया ।
कुर्वन्तु सूत्रनिर्माणं वसानाः खद्दराम्बरम् ॥ २९ ॥

इत्थं हि कर्मणा गीता भविष्यति निदर्शिता ।
तस्याश्च मम चाप्येतद् वस्तुतः पूजनं भवेत् ॥ ३० ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्य विजये रामनाममहिमावर्णनं नाम अष्टादशोऽध्यायः ।

नवदशोऽध्यायः

हरिजनसहवासानुमोदनम् ।

अथोर्लिग्राममुत्सृज्य गमिष्यन्हस्तिनापुरम् ।
पत्रे हरिजनेऽलेखीन्महात्मा स्वमनोगतम् ॥ १ ॥

किमर्थं वस्तुमिच्छामि चाण्डालवसताविति ।
संभ्रान्ताः सुहृदः केचिदन्ये चापि हि विस्मिताः ॥ २ ॥

समजायत काङ्क्षेयं कुतो मम हृदन्तरे ।
इति मां यदि पृच्छेयुस्तानत्र प्रतिवच्म्यहम् ॥ ३ ॥

भाव्यमस्माभिरस्पृश्यैरथवा मलशोधकैः ।
इत्युक्तं यन्मयाद्यापि कर्मणा न निदर्शितम् ॥ ४ ॥

तदेतद् ध्यायतः पार्श्वं भूयश्चिन्ताकुलस्य मे ।
गुर्जरेभ्यः समानीता कैश्चिद्वार्ता हि सा यथा ॥ ५ ॥

एकैव तत्र वाप्यासीदेक एव सुरालयः ।
ययोर्नागरिकैरासन्नस्पृश्याः सहभागिनः ॥ ६ ॥

अस्पृश्यैस्सहवासेच्छां तद्वृत्तमुददीपयत् ।
अचिरात्सफलीकर्तुमेतां च समभून्मतिः ॥ ७ ॥

दूरे हरिजनेभ्यश्चेन्निवसेयं स्वयं तदा ।
विनिन्द्याः स्युः कथं लोका अस्पृश्यत्वं समाश्रिताः ॥ ८ ॥

इति भावनयाऽऽक्रम्य कर्म कर्तुं प्रणोदितः ।
वस्तुं हरिजनावासे निश्चयं कृतवानहम् ॥ ९ ॥

श्रीमान् बिर्ला दीयेच्छां ततो विज्ञापितो मया ।
मोहमय्यां च दिल्ल्यां च निवासं पर्यकल्पयत् ॥ १० ॥

नाहं हरिजनान् स्वैरमुपरोद्धुं समुत्सहे ।
स्वमध्यवर्तिनं नो चेन्मर्षयेयुरिमं जनम् ॥ ११ ॥

नानादेशप्रदेशेषु महात्मा भारतावनेः ।
श्रुतविप्लववृत्तान्तो व्यथितात्माऽलिखद्यथा ॥ १२ ॥

" अहो वायुरिव व्यापी द्वेषः सार्वत्रिकोऽजनि ।
अत्यधर्म्या हि हिंसेयं भारतस्य न युज्यते ॥ १३ ॥

न द्वेषः प्रेमरूपेण पर्यवस्यति कर्हिचित् ।
इति हिंसाहता लोका विवदन्ते दुराग्रहात् ॥ १४ ॥

सत्याहिंसात्मकं युद्धं वयं स्वातन्त्र्यलब्धये ।
विधास्याम इति प्रोच्चैः कृताऽस्माभिर्हि घोषणा ॥ १५ ॥

महायुद्धानलाङ्गारो योऽद्य निर्वापितः स्थितः ।
द्वेषविद्रोहनैष्फल्यं जगते घोषयत्यसौ ॥ १६ ॥

विद्वेष्टा न हि विद्वेष्टि विद्वेषस्यैव कारणात् ।
स्वदेशात्किन्तु विद्विष्टान्निष्कासयितुमिच्छति ॥ १७ ॥

अतो हिंसात्मकं युद्धं दूरीकृत्य जनोऽधुना ।
अहिंसासाधनेनैव स्वाभीष्टं खलु साधयेत् ॥ १८ ॥

वर्षाणां पञ्चविंशत्या स्वेच्छयाऽनिच्छयाऽथवा ।
जनतां समुपादिक्षद्राष्ट्रसंघः पुनः पुनः ॥ १९ ॥

आसेतोरातुषाराद्रिं ग्रामे ग्रामे पुरे पुरे ।
अहिंसासाधनेनैव स्वातन्त्र्यं प्राप्नुयादिति ॥ २० ॥

इदमाशुतरं पूर्वापेक्षयाऽन्तःस्थलेष्वपि ।
चेतांसि मूककोटीनां दिष्ट्या स्प्रष्टुमपारयत् ॥ २१ ॥

बहवस्तु निगूह्यान्तर्हिंसां हन्त स्वचेतसि ।
अहिंसां मुखमात्रेणोद्‌घोषयन्त उपादिशन् ॥ २२ ॥

तथापि मुग्धचेतोभिर्जनैरार्जवशालिभिः ।
वक्तृणामाशयो गूढः सुतर्कैरुपलक्षितः ॥ २३ ॥

अहिंसाधनसम्पत्तिः प्रयत्नेन महीयसा ।
रक्ष्यतां बान्धवास्तस्मादिति भूयोऽनुशास्म्यहम् ॥ २४ ॥

विषयं स्वयमज्ञात्वा न हि स्वैरं ब्रवीमि वः ।
परं स्वानुभवाद्वच्मि वर्षषष्टिमितादहम् ॥ २५ ॥

अत्यन्तविषमः कालो भारतेऽद्य हि वर्तते ।
दीनानां मूककोटीनां मुमूर्षूणां बुभुक्षया ॥ २६ ॥ ”

पत्रे हरिजने श्रीमानलिखद्गान्धिरेकदा ।
पुरुषायुषमुद्दिश्य व्यञ्जयन् स्वमतं तथा ॥ २७ ॥

शताब्दान् पंचविंशत्याऽधिकान् या मे जिजीविषा ।
प्रस्तुता हि मया पूर्वं सा प्रगल्भार्थगर्भिता ॥ २८ ॥

कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समाः ।
इतीशावास्यमन्त्रेण कामना मे प्रमाण्यते ॥ २९ ॥

शतस्य पञ्चविंशस्य शतमस्त्युपलक्षणम् ।
इति व्याख्यातमस्ति प्रागमाप्यकारेण केनचित् ॥ ३० ॥

षोडशोर्ध्वशतेनैव शतसंख्योपलक्ष्यते ।
इति मद्रप्रदेशेषु चिराय श्रूयतेतराम् ॥ ३१ ॥

सङ्गवर्जितसेवा हि न कर्मफलमीक्षते ।
तादृक्सेवामकुर्वन्न कामयेत शतं समाः ॥ ३२ ॥

दीर्घायुष्यमिदं त्यागाद्विना नैवोपलभ्यते ।
तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा इतीशावास्यडिण्डिमः ॥ ३३ ॥

यदि जातु फलासक्तो नरो जीवेदियच्चिरम् ।
उज्जीवितशवप्रख्यः सर्वेषां भार एव सः ॥ ३४ ॥

वरं स प्रार्थयेतेशं शीघ्रं देहविमुक्तये ।
स एवास्य परो धर्मो न दीर्घायुष्यकामना ॥ ३५ ॥

देहः परोपकाराय न पुनर्भोगभुक्तये ।
सुखं संजायते त्यागात् त्याग एव हि जीवितम् ॥ ३६ ॥

अकाङ्क्षितफलस्तस्मात्परसेवनतत्परः ।
सपादैकशतं मर्त्यः समीहेत समाः सदा ॥ ३७ ॥

फलमेकान्ततस्त्यक्त्वा सेवां सर्वात्मना चरन् ।
सुखमन्यादृशं विन्देत्को ऽपि हर्तुं न तत्क्षमः ॥ ३८ ॥

हृदयस्य वहत्यन्तस्तत्सुखामृतनिर्झरः ।
अन्तरा तादृशाह्लादं दीर्घायुः स्यान्निरर्थकम् ॥ ३९ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये हरिजनसहवासानुमोदनं नाम नवदशोऽध्यायः ।

विंशोऽध्यायः

गान्धिनिमन्त्रणम् ।

अथ कश्चिन्महात्मानं पत्रसम्पादकोऽलिखत् ।
पठितस्ते मया ग्रन्थस्तात गीतार्थबोधकः ॥ १ ॥

यत्तं छलयतामस्मि मद्भिना न शुभाशुभम् ।
इत्यादिकं विभोर्वाक्यं विचिकित्सां व्यधान्मम ॥ २

किमिति प्रतिबध्नाति दुष्कर्माचरणं विभुः ।
कथं च पापकर्माणं दण्डयेत्करुणार्णवः ॥ ३ ॥

अप्येतदर्थमेवासीद्विधात्रा निर्मितं जगत् ।
अप्यशक्यं मनुष्याणां प्रशान्त्या जीवितुं भुवि ॥ ४ ॥

(महात्मा प्रत्युवाच ।)

अनिष्टसंभवं लोके भगवाननुमन्यते ।
इति श्रोत्रप्रियं न स्याद्वचनं हि शरीरिणाम् ॥ ५ ॥

तथापि परमात्मैव यदि सर्वेष्टदायकः ।
तदा स्वयमनिष्टानामपि स्यात्खलु वारकः ॥ ६ ॥

अद्वितीयबलं दत्त्वा रावणाय स्वयं विभुः ।
न किं तं वधदण्डेनायोजयत्पापकारिणम् ॥ ७ ॥

प्रायोऽत्र बुद्धिमोहस्य निदानं स्यादविज्ञता ।
अप्रमेयस्वरूपस्य तत्त्वतः परमात्मनः ॥ ८ ॥

स एव न्यायनिर्माता न्यायश्च न्यायसाधकः ।
न कोऽप्येतादृशीं शक्तिमात्मीयां कर्तुमीश्वरः ॥ ९ ॥

आत्मीयत्वे भवेन्निन्द्यो निरङ्कुश इव प्रभुः ।
जगदीश्वरनिष्ठैव पूज्यते शक्तिरीदृशी ॥ १० ॥

यदा जगति वास्तव्यं कुरुते निखिलो जनः ।
निश्चयं जीवितुं शान्त्या तदा शान्तिः स्थिरा भवेत् ॥ ११ ॥

साधोर्हि निखिलो लोकः साधुरेव भविष्यति ।
चिन्तयेद् विपरीतं यः स वृथा दर्पदूषितः ॥ १२ ॥

*रसाब्धिग्रहचन्द्राब्दे नृपतेर्मन्त्रिणस्त्रयः ।
वसन्तसमये रम्ये पिकगीतमनोहरे ॥ १३ ॥

प्रफुल्लकुसुमामोदमाजग्मुर्हस्तिनापुरम् ।
राष्ट्रियं जटिलग्रन्थिं विमोचयितुमिच्छवः ॥ १४ ॥

अध्यक्षो मण्डलस्यासीद्राजनीतिविचक्षणः ।
पेथिक्लोरेन्सिति ख्यातो ज्येष्ठो बुद्धिमतां वरः ॥ १५ ॥

सोऽयं भारतवर्षस्य प्रजाः सर्वा नभोगिरा ।
निजागमसमुद्देशं बोधयामास तद्यथा ॥ १६ ॥

' राज्यभारं हि निर्वोढुमादौ कार्यः सुसंविधिः ।
अचिराद्भारतं येन पूर्णस्वातन्त्र्यमाप्नुयात् ॥ १७ ॥

यत्कार्यं भारतीयानामात्मस्वातन्त्र्यसिद्धये ।
तत्र साहाय्यकर्तारः सन्निकृष्टा वयं स्थिताः ॥ १८ ॥

अस्माकं नान्यदेतस्मात्कार्यमत्र हि विद्यते ।
हन्ताऽऽप्नोतु निजस्थानं जगद्राष्ट्रेषु भारतम् ॥ १९ ॥

महद्भिर्जगतो राज्यैर्ध्वसहायान्वितन्वती ।
लप्स्यतेऽभ्युदयं शीघ्रं स्वतन्त्रा भारतावनिः ॥ २० ॥

न किञ्चिदपि वाञ्छामः साहाय्यस्य कृते वयम् ।
परं सौहार्दमिच्छामः सर्वैर्भारतवासिभिः ' ॥ २१ ॥

---

* १९४६ खिस्ताब्दे

प्रान्तराज्यविभागानामधिपैराङ्ग्लमन्त्रिणः ।
पूर्वं मिथः समालोच्य निश्चिक्युर्गान्धिमीक्षितुम् ॥ २२ ॥

मन्त्रिणामग्रणीस्तस्मात्प्रेषयामास गान्धये ।
आदरेण समाह्वानं दिल्लीमागम्यतामिति ॥ २३ ॥

उर्लीग्रामे तदा तिष्ठन्मुनिः पुण्यपुरान्तिके ।
तत्पार्श्वमागमद्दूतः सुधीरो नाम मन्त्रिणाम् ॥ २४ ॥

ऊरीकृत्य तदाह्वानं सद्व्यवस्थासमुत्सुकः ।
महात्मा तत्क्षणादेव प्रतस्थे हस्तिनापुरम् ॥ २५ ॥

मोहमय्यामसौ मार्गे तत्प्रयाणमखण्डयत् ।
कालं हरिजनैः सार्धं कियन्तं नेतुमिच्छया ॥ २६ ॥

मोहमय्या उपान्तस्थे वर्लिनामनि पत्तने ।
महानधिनिवेशोऽभूच्चाण्डालानां चिरादपि ॥ २७ ॥

तेऽमी हरिजनाः ख्याताः केचिदेषां समुद्यताः ।
खलीकर्तुं महात्मानं लोहमार्गस्य संक्रमे ॥ २८ ॥

अनुजग्मुर्महात्मानममी वर्लिपुरावधि ।
तत्कुटीरे शिलावर्षं चासृजन्नीचबुद्धयः ॥ २९ ॥

दग्धुं तस्य कुटीं दुष्टा यावदासन् समुद्यताः
तावन्निवारयामासुः सुधीराः प्रातिवेशिकाः ॥ ३० ॥

कृतघ्नत्वपराकाष्ठामहो धिक् पापशालिनाम् ।
यदमी हन्तुमुद्युक्ताः स्वमित्रमुपकारकम् ॥ ३१ ॥

नैकवर्षाण्यहोरात्रं प्रायस्यदीनवत्सलः ।
उद्धर्तुमन्त्यजानेतान्सर्वलोकैस्तृणीकृतान् ॥ ३२ ॥

अस्पृश्यत्वकलङ्कस्य प्रायतिष्ट प्रमार्जने ।
प्रायोपवेशनैर्धीमान् सुनतैश्चाऽऽफलोदयम् ॥ ३३ ॥

अन्त्यजानां परित्राता दीनानां च सुहृन्मणिः ।
कथं नामापमान्येत वचसा कर्मणापि तैः ॥ ३४ ॥

अवादीद्बहुवर्षेभ्यः पूर्वं कश्चित्सुहृन्मुनिम् ।
यदर्थमुपवासादियज्ञा अयि कृतास्त्वया ॥ ३५ ॥

न करिष्यन्ति तेऽनिष्टमित्याशासे भृशं सखे ।
अन्नदातुः करं पूर्वं यथा श्वा दष्टवानिति ॥ ३६ ॥

दिष्ट्या तस्यागमात्पूर्वं तत्सायं वर्लिपत्तने ।
रक्षकैः शमितः क्षोभः शान्तिश्चासीत्प्रतिष्ठिता ॥ ३७ ॥

कुटीरं परितो गान्धेस्तद्रक्षार्थं नियोजिताः ।
तस्थुः पञ्चशतं रात्रौ सशस्त्राः पुररक्षकाः ॥ ३८ ॥

तं रिरक्षिषवः पञ्चविंशतिश्चाधिकारिणः ।
अरून्धन् यास्यतो लोकान् संमुखीनमहाङ्गणम् ॥ ३९ ॥

धिक्कृतोऽपि महात्माऽसौ प्रकृत्या दीनवत्सलः ।
न विदूनो न च क्रुद्धः पापानां दुष्टचेष्टितैः ॥ ४० ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये गान्धिनिमन्त्रणं नाम विंशोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः

मन्त्रिसंमन्त्रणम् ।

गन्धिर्दिल्लीमथ प्राप्य लोहमार्गनिवेशने ।
ग्रामीणैः कैश्चिदेवासीज्जयघोषेण सत्कृतः ॥ १ ॥

कृष्णध्वजकराः केचिद्राष्ट्रसङ्घमहात्मनोः ।
निकृष्टिकरवाक्यानि प्रोच्चकैरुदघोषयन् ॥ २ ॥

चिक्षिपुः प्रस्तरान्याने केचिदन्ये महात्मनः ।
दिष्ट्या निष्कासयामासुस्तान् स्वयंसेवकाः खलान् ॥ ३ ॥

वाल्मीकिमन्दिराख्येऽसौ चाण्डालशिबिरे मुनिः ।
कृतावासोऽब्रवीत्सायं दैनिकप्रार्थनोत्तरम् ॥ ४ ॥

अहो अस्पृश्यता नाम कलङ्कोऽयं महत्तमः ।
हिन्दुधर्मात्प्रमार्ष्टव्यो देशकल्याणमिच्छुभिः ॥ ५ ॥

सार्कं हरिजनैः स्निग्धैर्वसन्नश्नन् स्वपंश्चरन् ।
गृहस्यारोग्यसंरक्षां शिक्षयिष्ये शनैरमून् ॥ ६ ॥

अन्त्यजानामधोगत्यै स्वयं वाच्योऽस्मि यत्ततः ।
किमाश्चर्यं यदि क्रुद्धा मयि स्युः केचिदन्त्यजाः ॥ ७ ॥

अथान्येद्युर्लघुव्याख्यां आकाश्यमनयन्मुनिः ।
मुञ्च भारतमित्युक्तिरर्थसर्वस्वबोधिकाम् ॥ ८ ॥

मुञ्च भारतमित्युक्तं यदहिंसात्मकं वचः ।
अमोघाक्रन्दनिर्घोषः सहजः सोऽन्तरात्मनः ॥ ९ ॥

एतेन परदेश्यानां प्राभवस्य निवर्तनम् ।
सूच्यते न पुनस्तेषामस्माभिरवसादनम् ॥ १० ॥

विदेश्यान्प्रति विद्वेषो नास्त्यस्मिन्संविधानके ।
यथा वयं तथा तेऽपि मनुष्या इति मन्महे ॥ ११ ॥

भयमेव विदेशीयाद्विद्वेषस्य हि कारणम् ।
गते भये न विद्वेषस्यावकाशोऽपि विद्यते ॥ १२ ॥

परिवर्तनतस्तस्य भवेन्नः परिवर्तनम् ।
गते च नोऽपि नीचत्वे गतैव स्यात्तदुच्चता ॥ १३ ॥

तस्य शस्त्रास्त्रसङ्घातो महागारेषु रक्षितः ।
आणवं परमास्त्रं च नास्माकं जनयेद्भयम् ॥ १४ ॥

चिरेणान्योन्यसातङ्काः शासकाश्च प्रजा अपि ।
सुखेनोच्छ्वासनिश्वासावपि प्रायो न कुर्वते ॥ १५ ॥

अतः स्वातन्त्र्यलाभेऽपि सुचिरक्लेशनाज्जनः ।
रुद्धश्वास इव प्रायः प्रारम्भे न सुखायते ॥ १६ ॥

यदि स्वातन्त्र्यमागच्छेद्विना हिंसां तदा हि तत् ।
जगतो निखिलस्यापि भवेन्नूतनशिक्षणम् ॥ १७ ॥

परेद्युः समुपेत्यासौ नृपतेर्मन्त्रिमण्डलम् ।
तेन संमन्त्रयन् सार्धं घटिकाः पञ्च नीतवान् ॥ १८ ॥

अब्रवीत्स च निर्व्याजं प्रदोपप्रार्थनोत्तरम् ।
अश्रद्धा मन्त्रिवृन्देऽस्मिन् परं कापुरुषोचिता ॥ १९ ॥

आंग्लभूमेरमी प्राज्ञाः प्राप्ता निर्व्याजवृत्तयः ।
न जातु भारतीयानां भविष्यन्ति प्रतारकाः ॥ २० ॥

देयान्महति कार्येऽस्मिन्नात्मयोः सुमतिं विभुः ॥
भूयात्सन्निहितश्चापि सर्वदा मार्गदर्शकः ॥ २१ ॥

हिन्दूनां प्रार्थनैषा च मुस्लिमानामथेदृशी ।
इति लोकस्य भेदोक्त्या मम दोदूयते मनः ॥ २२ ॥

अल्ल इत्याख्यया कैश्चिदीश इत्यपरैर्जनैः ।
कृत्स्नस्य जगतः कर्ता भगवान् व्यपदिश्यते ॥ २३ ॥

न भजामः कथावीरं रामं दाशरथिं नरम् ।
परं तदाख्यया देवं विश्वव्यापिनमीमहे ॥ २४ ॥

इत्युक्त्वा स ययौ श्रीमान्द्रष्टुं भूपालमन्त्रिणः ।
प्रत्यगात् परात्रे च पुनर्वाल्मीकिमन्दिरम् ॥ २५ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये मन्त्रिसंमन्त्रणं नाम
एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः

मन्त्रिसन्धानवैकल्यम्।

राज्यभारं पुनर्वोढुं राष्ट्रसङ्घोऽन्वमन्यत ।
प्रतिराष्ट्रविभागं च नियुक्ता मन्त्रिणस्ततः ॥ १ ॥

प्रान्त्यानामधिपाः सर्वे तदेतदुद्घोषयन् ।
राजकीयसमाचारपत्रेषु स्वस्वनामतः ॥ २ ॥

तदात्व एव निमुक्तो बन्धनान्नेहरुरब्रवीत् ।
उद्घोषयन्नुपायातां मण्डलीमांग्लमन्त्रिणाम् ॥ ३ ॥

परस्परानुमत्येन स्वातन्त्र्यं यदि नैष्यति ।
तदा देशे ध्रुवं भावी विक्षोभः परमोत्कटः ॥ ४ ॥

नान्यो हेतुर्हि साम्नोऽस्ति प्रभुत्वपरिवर्तनात् ।
नैवानुमोदते राष्ट्रसंघो देशविभाजनम् ॥ ५ ॥

यद्यपि प्रतिपद्येरन्नेतस्मिन्नांग्लमन्त्रिणः ।
तथापि राष्ट्रसंघस्तत्प्रतिरोत्स्यति सर्वथा ॥ ६ ॥

जिन्नः श्रीमानथोवाच पाकिस्थानेऽनुमोदिते ।
प्रवेष्टुमेष सज्जोऽस्मि राज्यशासकमण्डलीम् ॥ ७ ॥

तर्जयेद्राष्ट्रसंघश्चेद्रक्तपातेन मुस्लिमान् ।
तदा मुस्लिमसंघोऽयं तटस्थो नावतिष्ठते ॥ ८ ॥

नास्मत्संघं विना राज्यभारस्तिष्ठेद्दिनद्वयम् ।
अनिवार्यो हि संधाने पाकिस्थानस्य निर्णयः ॥ ९ ॥

अभवन् राज्यसूत्रस्य ग्रन्थिविश्लेपकर्मणि ।
निष्फला मन्त्रिणां यत्ना जिन्नस्यैव दुराग्रहात् ॥ १० ॥

आंग्लपत्रममासेऽथ निश्चिक्ये वेवलः प्रभुः ।
सिमलाद्रौ समाह्वातुमेकं त्रैपक्षिकं सदः ॥ ११ ॥

प्रमुखान् राष्ट्रसंघस्य तथा मुस्लिमसंसदः ।
श्रीगान्धिं च महात्मानं सदस्यान् स न्यमन्त्रयत् ॥ १२ ॥

असकृन्मन्त्रणं चक्रे महात्मा मन्त्रिभिः सह ।
तत्तु सर्वं वृथैवाऽऽसीद्विफला च सभाऽजनि ॥ १३ ॥

उभयोः पक्षयोः संधिं विधातुमभिलाषुकः ।
षड्विधं वाङ्मुखं चक्रे नूतनं सचिवाग्रणीः ॥ १४ ॥

अध्याये तु त्रयोविंशे विस्तरेणोपवर्ण्यते ।
तदेतच्छ्रीमतो गान्धेरुपोद्घातपुरस्सरम् ॥ १५ ॥

श्रीमान् गान्धिरुवाच प्राक् प्रस्थानात्सिमलाचलम् ।
लोकविप्लवमुद्दिश्य दैनिकप्रार्थनोत्तरम् ॥ १६ ॥

सत्यार्थाः परिगण्यन्ते लोकैर्वृत्तान्तपत्रिकाः ।
कुराणभगवद्गीताकैस्तवेदोक्तयो यथा ॥ १७ ॥

तत्तद्देशस्य पत्रेषु यद्यद्वृत्तं प्रकाश्यते ।
विश्वसन्ति जनास्तस्मिन् निर्विचारं श्रुतिष्विव ॥ १८ ॥

तथा हि वृत्तपत्रेषु प्रागेवैतत्प्रकाशितम् ।
यद्भविष्यति सर्वत्र न चिराद् घोरविप्लवः ॥ १९

ईदृग्वार्ताभिरास्तेऽद्य संत्रस्ता जनता किल ।
येषां भगवति श्रद्धा तेषां त्रासो न युज्यते ॥ २० ॥

यदि जातु भवेत्क्षोभो म्रियेरन् बहवोऽपि वा ।
ततः किमिति भेतव्यं जातस्य मरणं ध्रुवम् ॥ २१ ॥

प्रविश्य निर्भयं लोकैः संमर्दे क्षोभकारिणाम् ।
पापान्निवर्तनीयास्ते समाधानपुरःसरम् ॥ २२ ॥

कश्चिदाह जनाः क्षुब्धैर्हन्यन्ते धार्मैरिति ।
अस्मिन् व्यतिकरे निन्द्याः शिक्षिता न तु पामराः ॥ २३ ॥

सामाजिका हि ते केचिदप्रशस्तपदवीधराः ।
प्रवर्तयन्ति,तानज्ञान्विविक्त घोरकर्मणि ॥ २४ ।

अतो निवारणीयास्ते शिक्षितैः पापकर्मणः ।
निजप्राणव्ययेनापि प्रसगे सति तादृशे ॥ २५ ॥

बालिकाप्युपसर्प्यैतान् निहन्तृन्याचितुं क्षमा ।
कृपया क्षिप्रमेवार्या विरमन्तु वधादिति ॥ २६ ॥

विरमेयुरमी प्रायो हिंसेयुरथवापि ताम् ।
मृता चेदमरी नित्यस्मरणीया च सा भवेत् ॥ २७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये मन्त्रिसन्धानवैकल्य
नाम द्वाविंशोऽध्यायः ।

त्रयोविंशोऽध्यायः

रामराज्यवर्णनम् ।

रामराज्यमिति ख्यात स्वाराज्यं यद्ध्रुव गतम् ।
चक्रे हरिजने व्याख्यां महात्मा तस्य तद्यथा ॥ १ ॥

व्याख्यातु वहुभिर्लोकैराहूतोऽस्मि स्वतन्त्रताम् ।
रामराज्यदशा सेति व्याचक्षेऽद्य समासतः ॥ २ ॥

रामराज्य न हि स्वर्गतुल्यमस्तीति मे मतिः ।
स्वर्गो हि दूरतः स्थायी तद्वृत्तालोचनेन किम् ॥ ३ ॥

भविष्यद् दूरदृश्यं हि नाभिलष्यामि वेदितुम् ।
यदि स्याद्रम्यताद्यत्वे भवेद्रम्यैव चायतिः ॥ ४ ॥

तस्मात्स्वातन्त्यमेष्टव्यं नैतिकार्थिकधार्मिकम् ।
स्वातन्त्य नैतिक सिध्येदांग्लसेनाव्यपोहतः ॥ ५ ॥

कनिष्ठश्रेष्ठयोर्मध्ये तदा हि समता भवेत् ।
स्वातन्त्य धार्मिक सिध्येद्रक्षासैन्यविवर्जनात् ॥ ६ ॥

आंग्लसैन्यस्थले राष्ट्रसेना यदि नियुज्यते ।
स्वायत्तो न भवेद्देशः स्वसैन्येनाप्यधिष्ठितः ॥ ७ ॥

स्वसैन्यदमिते राष्ट्रे न शक्तोस्त्यतिदुर्बलः ।
क्रमेणापि समारोढुमाध्यात्मिकसमुन्नतिम् ॥ ८ ॥

यदि मानुष्यक सर्व निवर्तेत जुगुप्सया ।
युद्धस्यात्याहितनातात्तदा हानिर्न विद्यते ॥ ९ ॥

रक्तपातोऽपि न व्यर्थस्तेन चेच्छिक्षितो जन ।
स्वरक्तोत्सर्जन श्रेयः परासृग्यातनादिति ॥ १० ॥

यद्यांग्लमन्त्रिणां कूटः स्वातन्त्य प्रतिपादयेत् ।
तदा भारतमप्यिष्ठ स्थापयेत्सैन्यमात्मन ॥ ११ ॥

इत्थं तद्भुवि राष्ट्राणां पञ्चमं वर्गमाश्रयेत् ।
नेच्छेत्सांग्रामिकख्यार्ति मुधा सर्वस्वनाशिनीम् ॥ १२ ॥

अहिंसानीतिमेवाग्रे विदध्याच्छुद्धिमत्तराम् ।
क्रमेण चाग्रिमं राष्ट्रं भूत्वा संमानमाप्नुयात् ॥ १३ ॥

स्वातन्त्र्यं भारतं भूरिश्रमेण समुपार्जितम् ।
जगद्भारं लघूकर्तुं प्रयोजयति सम्भवे ॥ १४ ॥

समाप्तविजयाप्येषा विश्वयुद्धे हि मेदिनी ।
नानाविधेन भारेण क्षुण्णपृष्ठेव वर्तते ॥ १५ ॥

इति सौ. क्षमयाः कृतिषु स्वराज्यविजये रामराज्यवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशोऽध्यायः

नवविधानवर्णनम् ।

अथामात्यः प्रजागोष्ठ्यामाटलिः सन्यवेशयत् ।
मुख्यानि षड् विधानानि राज्यभाराय भारते ॥ १ ॥

प्रथमं तावदांग्लेयभारतान्तर्निवेशयेत् ।
निखिलाश्रितसंस्थानसमुदायं यथाक्रमम् ॥ २ ॥

विदेशव्यवहाराणां स्वराष्ट्रत्राणकर्मणाम् ।
यानवार्तादिकार्थानामीष्टे संयुक्तभारतम् ॥ ३ ॥

त्रयाणां च कृते वित्तं यावदावश्यकं भवेत् ।
तावतः संग्रहं कर्तुमधिकारं वहेदपि ॥ ४ ॥

द्वितीयमथ संयुक्तभारतं रचयेद् द्वयम् ।
समितिं कार्यकर्तॄणां सभां च न्यायकारिणीम् ॥ ५ ॥

शेषाः सर्वेऽधिकाराः स्युस्तत्तत्प्रान्त्यप्रयोजिताः ।
इति मुख्यविधानेन तृतीयेन प्रकाशितम् ॥ ६ ॥

चतुर्थं च यथापूर्वमभिरक्षेयुरात्मनः ।
प्रभुत्वाधिकृतीः सर्वाः संस्थानान्यखिलान्यपि ॥ ७ ॥

पञ्चमं च भवेत्प्रान्त्यैः प्रातिनिध्यं सुरक्षितम् ।
समयोः कार्यकर्तॄणां तथा न्यायविधायिनाम् ॥ ८ ॥

षष्ठं च राज्यभारः स्यात्कल्पितश्चान्तरालिकः ।
प्रत्यब्ददर्शकं चापि कुर्यादेवं ततः परम् ॥ ९ ॥

अथाऽऽकाशगिरा श्रीमान् क्रिप्सः साम्नोदघोषयत् ।
अथ सर्वात्मनाऽऽश्वासे यत्कृत्स्ना भारतप्रजाः ॥ १० ॥

अङ्गीकृत्य विधीनेतान् सद्योयोगचिकीर्षया ।
मासार्धाभ्यन्तरे कुर्युरान्तरालिकशासनम् ॥ ११ ॥

परेद्युरवदद्वान्धिः प्रदोषप्रार्थनोत्तरम् ।
आंग्लामात्यस्य समयान् प्रशंसन् प्रीतमानसः ॥ १२ ॥

कविः कश्चित्पुराऽवादीद्यद्वयं हि निवासिनः ।
देशस्य शोकदुःखाभ्यामस्पृष्टा इति तत्त्ववित् ॥ १३ ॥

चिरात्पर्यटताऽप्यस्मिन् सर्वत्र पृथिवीतले ।
न मया लक्षितो देशः शोकदुःखविवर्जितः ॥ १४ ॥

हृदि यस्तत्त्वतः शुद्धः शोकदुःखे न तस्य हि ।
ईदृङ्मनुष्यकोटीनां मनोवृत्तिस्तु दुर्लभा ॥ १५ ॥

तथाऽपि मम कामोऽयं यदेषा भारतावनिः ।
सुखैकभाजनं भूयात् कविना वर्णितं यथा ॥ १६ ॥

गतेऽहनि मया प्रोक्ता यास्त्वमात्येन सूचनाः ।
देशस्य राज्यभारार्थे मन्त्रिद्वारा प्रकाशिताः ॥ १७ ॥

विमृश्यन्तामिमाः सर्वाः सूक्ष्मदृष्टिप्रभावतः ।
श्रेयसेऽखिलराष्ट्रस्य न त्वाकुंचितया दृशा ॥ १८ ॥

स्वाभिप्रायं प्रदास्यामि निशम्य भवतां मतम् ।
प्रस्तुतं हि विमर्ष्टव्यं स्वयमेव जनैः पृथक् ॥ १९ ॥

एकीकर्तुमुभौ पक्षौ प्रयत्नः सुमहान् कृतः ।
प्रभुणा केवलेनात्र मन्त्रिभिश्च वृथा किल ॥ २० ॥

श्रीमताऽऽटलिना तस्माद्विधयः कल्पिता नवाः ।
स्वीकुर्यादिति तानेतान्न्यायतन्त्रकृतां सभा ॥ २१ ॥

परिवर्तयितुं कांश्चिन्निरसकर्तुमुत कांचित् ।
संशोधयितुमेषां वा प्रभवेन्मन्त्रिमण्डली ॥ २२ ॥

गृह्णीत वा जहीतेति नामात्यः कुरुते हठम् ।
नान्यथा तन्त्रनिर्माणसभा स्याद्देशमुक्तये ॥ २३ ॥

यतः सा प्रतिबन्धैश्चैदीदृशैर्निगडीकृता ।
स्वतन्त्रराज्यतन्त्राणां निर्माणे प्रभवेत्कथम् ॥ २४ ॥

वैकल्यमन्तरा किञ्चिद् ग्राह्याः पड्विधयो ह्यमी ।
नियुक्तमन्त्रिवृन्दं च समर्हत्यभिनन्दनम् ॥ २५ ॥

केचिदाहुरमी आंग्लाश्चरितुं धर्म्यमक्षमाः ।
नैवं मन्ये यतस्तेऽपि देवभीता यथा वयम् ॥ २६ ॥

स्पष्टं यावदनिर्णीतमयुकोऽसत्यवागिति ।
न तावदभिजातस्य सन्देग्धुमुपपद्यते ॥ २७ ॥

सर्वात्मना बभूवांग्लः श्रीमानान्द्रुर्महोदयः ।
स हि प्राणाञ्जहौ श्राम्यन् शर्मणे भारतावनेः ॥ २८ ॥

अतिमात्रमधर्म्यं स्याद्यदि संशेमहे वयम् ।
तद्देश्यानां च सर्वेषां चारित्रे सहसाऽधुना ॥ २९ ॥

कामं कृतमनिष्टं नो बहुधाऽप्यांग्लशासकैः ।
स्वातन्त्र्यस्याऽऽगमोऽद्यापि श्रद्धेयो मन्त्रिवाक्यतः ॥ ३० ॥

अस्ति बीजं तदन्तःस्थं येनेदं शुष्कभारतम् ।
भवेदुज्जीवितं भूयः शोकदुःखाग्निवर्जितम् ॥ ३१ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये नवविधानवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः

मसूरीयात्रावर्णनम् ।

अथ वैशाखमासान्ते ग्रीष्मचण्डोष्मणाऽऽकुलः ।
विश्रान्त्यै सानुगो गान्धिर्मसूरीगिरिमव्रजत् ॥ १ ॥

शीतवातैस्तुषाराद्रैर्मन्दमन्दैः सुगन्धिभिः ।
सेव्यमानोऽनयत्कांश्चित्सुखेन दिवसान्मुनिः ॥ २ ॥

धनाढ्या नैकदेशेभ्यः समेता भोगलोलुपा ।
तुङ्गसौधान्हिमक्ष्माभृत्यध्यवात्सुः सवैभवम् ॥ ३ ॥

नृत्यमिष्टान्नपेयेषु कुर्वाणास्ते धनव्ययम् ।
पस्पर्धिरे किलाऽन्योन्यं स्वस्वदम्भप्रदर्शने ॥ ४ ॥

अत्र कर्मकरा दीनाः कर्षन्तो यानसञ्चयम् ।
मलीमसकुटीरेषु कृच्छ्रेणासूनधारयन् ॥ ५ ॥

अटतो ह्रस्ववीथीषु पश्यतो निधनालयान् ।
शृण्वतश्च कथां दीनामन्तरात्माऽद्रवन्मुनेः ॥ ६ ॥

धनिकान् सुहृदः कांश्चिन्महात्मा न्यगदद्यथा ।
मसूरीमागतोऽस्म्यत्र स्वयं सामान्यलोकवत् ॥ ७ ॥

मत्सौख्यस्य न युष्माभिश्चिन्ता कार्या मनागपि ।
ईश्वरं हि विना नान्यो रक्षकः पृथिवीतले ॥ ८ ॥

तदाश्रयोऽस्ति पर्याप्तः स रक्षेद्वा विनाशयेत् ।
स कश्चिद्रक्षणायैव मन्ये नाशयति क्वचित् ॥ ९ ॥

प्रागेवागमनादत्र कथितोऽस्मि सुहृज्जनैः ।
धनिकानां यथाचारा विलसन्तीह लौकिकाः ॥ १० ॥

अस्त्यसौ पर्वतीयोऽत्र प्रदेशः सिमलादिवत् ।
भोगार्थं धनिनामेव न पुनर्निर्धनोचितः ॥ ११ ॥

सेव्यध्वे पामरैर्यूयं दास्यभावमुपाश्रितः ।
धूर्वहैरिव दोर्भ्यां तैर्यानमाकृष्यते च वः ॥ १२ ॥

अधिष्ठितानि यानानि पुष्टपीवरविग्रहैः ।
कर्षतामार्तनादो मे चेतो विध्यति शूलवत् ॥ १३ ॥

न वच्म्येतदुपालब्धुं परं स्मारयितुं हि वः ।
युष्माभिर्विस्मृतप्रायां दीनानां दुरवस्थितिम् ॥ १४ ॥

नियोजनं वराकाणां पशुवद्भारवाहने ।
भवतामपि चात्मानं दूनयेन्नास्ति संशयः ॥ १५ ॥

विचिन्त्यं शोचनीयं तत्कार्पण्यं सुस्थितैर्जनैः ।
विधेयश्च प्रयत्नोऽपि तज्जीवनपरीक्षणे ॥ १६ ॥

नागतोऽस्मि विहाराय न च शीतानिलेप्सया ।
प्राप्तोऽस्मि भिषगादेशाद्विशेषात्सेवितुं च वः ॥ १७ ॥

न लभ्योऽद्रिविहारोऽयं सामान्यजनकोटिभिः ।
समभूमिस्थले जातैर्यावज्जीवं च निर्धनैः ॥ १८ ॥

अयि भो दीयतामाशीः प्रशान्तो व्याप्रिये क्वचित् ।
निजकार्ये निराबाधं ध्यायेयं च जगत्पतिम् ॥ १९ ॥

इत्युक्त्वा न विशश्राम दीनसेवापरो मुनिः ।
परेद्युः स्म पुनः प्राह प्रदोषप्रार्थनोत्तरम् ॥ २० ॥

रमणीयप्रदेशेऽस्मिन्नेकमावश्यकं गृहम् ।
यत्र वायुगुणप्रीता दीनाः स्युः सुखवासिनः ॥ २१ ॥

स्वयमेवात्मसंमत्या जातो हरिजनोऽस्म्यहम् ।
दीना हरिजना यत्र निवस्तुं तत्र कामये ॥ २२ ॥

प्रायो हरिजनो वर्णं प्रत्याख्यायात्स्वजन्मनः ।
न शक्नोमि तु तत्कर्तुं स्वयं हरिजनो भवन् ॥ २३ ॥

यदि हिन्दुमतं रक्ष्यं विनाशात्पृथिवीतले ।
तर्हि जात्यभिमानाख्यव्रणं निर्मूलयेद् द्रुतम् ॥ २४ ॥

निर्भयं सर्वहिन्दुभ्यः पूर्वमित्थमसूचयम् ।
यदवश्यमितो यूयमतिशूद्रा भविष्यथ ॥ २५ ॥

शैले हरिजनावासो भवेदत्रैव चेत्तदा ।
निवसेयमहं तत्र मुदा हरिजनैः सह ॥ २६ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये मसूरीयात्रा-
वर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ।

षड्विंशोऽध्यायः

मन्त्रिनियोजनम् ।

मसूर्याश्च परावृत्तो दिल्लीमधिवसन्मुनिः ।
जगाद जनसन्दोहं दैनिकप्रार्थनोत्तरम् ॥ १ ॥

क्रैस्तधर्माश्रितस्यापि शासनं परशासितुः ।
यीशुख्रिस्तगुरोर्वाक्याद् विपरीतं तु विद्यते ॥ २ ॥

नामधेयं प्रजाः सर्वाः स्वीचक्रुजगदीशितुः ।
शासिता तु पिशाचेशं दिव्यसिंहासने व्यधात् ॥ ३ ॥

स्तुवन्ति बहुभिर्गीतैः श्रीख्रिस्तं प्रार्थनालये ।
तस्य धर्मोपदेशांस्तु शासको नानुवर्तते ॥ ४ ॥

यदीस्लामस्य यीशोर्वा भवेदत्र प्रशासनम् ।
तद्धर्मव्यत्ययाभावादनुवर्तेय तन्मुदा ॥ ५ ॥

श्रीरामस्य च काले तु शशास प्राग् दशाननः ।
इदानीं मानुषस्थाने पिशाचः शास्ति भारतम् ॥ ६ ॥

उत्कोचग्रहणारिष्टं सर्वतो दृश्यतेतराम् ।
क्लिश्यन्ति कोट्यो नृणामन्नवस्त्रविवर्जिताः ॥ ७ ॥

आन्तर्यराज्यभारस्य स्थापनायाऽऽह्वयत्प्रभुः ।
नायकान् वेवलः पक्षद्वयस्यापि चतुर्दश ॥ ८ ॥

नेहरू–राजगोपाल–जिन्न–मैताब–नेशराः ।
बलदेव–जगज्जीवन्पटेलप्रमुखा इमी ॥ ९ ॥

मैताबं तु परित्यज्य शरच्चन्द्रं नियोजयेत् ।
इति प्रार्थितवान् सङ्घो राष्ट्रियः शासकाधिपम् ॥ १० ॥

अथ कर्तव्यमुद्दिश्य वैमत्ये समुपस्थिते ।
महात्मा राष्ट्रसङ्घस्य कार्यकर्तॄनवोचत ॥ ११ ॥

तथाहि राष्ट्रसङ्घोऽसौ प्रायस्त्र्यद्वर्षविंशतिम् ।
राष्ट्रियत्वसमुत्कर्षं सर्वथा परिरक्षितुम् ॥ १२ ॥

आहूतस्य परित्यागाल्लुप्तवैशिष्ट्यलक्षणः ।
हिन्दुभिः केवलैर्युक्तो राष्ट्रसङ्घो भविष्यति ॥ १३ ॥

अन्तराभवराज्यस्य वरीतुं मन्त्रिणः पृथक् ।
प्रभवेद्राष्ट्रसङ्घोऽयं नवेत्यादौ विनिर्णयेत् ॥ १४ ॥

अधिकारे सति स्वैरं जातिधर्मानपेक्षया ।
नियोज्या राष्ट्रसङ्घेन निर्बाधं निजमन्त्रिणः ॥ १५ ॥

मैताबस्य हि यत्स्थाने शरच्चन्द्रनियोजनम् ।
समतां तत्स्थिरीकुर्याद् हिन्दुमुस्लिमपक्षयोः ॥ १६ ॥

तथा राष्ट्रसभा कुर्यान्मुस्लिमानां गणे यथा ।
राष्ट्रियो मुस्लिमश्चापि प्रातिनिध्याय गण्यते ॥ १७ ॥

राज्यभारविनिर्मूलः प्राक्तने सङ्घनिर्णये ।
अन्तर्भवति वा नेति परीक्ष्य क्रियतां हि तत् ॥ १८ ॥

इत्युक्त राष्ट्रसङ्घस्य केचित्कार्याधिकारिणः ।
प्रस्तुते विषयेऽन्योन्यं तस्थुर्वैमत्यमाश्रिताः ॥ १९ ॥

स्वीकर्तुं तमुपन्यासं केचिदैच्छन्महात्मनः ।
प्रतिकूलमताश्चान्ये साधिका अवतस्थिरे ॥ २० ॥

अमद्दीप्यद्विधानं चेद् राष्ट्रसंघो यथास्थितम् ।
अहास्यत्संघसंबन्धं महात्मेति न संशयः ॥ २१ ॥

श्रीमानन्तरे जिन्नो ऽकथयद्देवलं प्रभुम् ।
न कोऽपि मुस्लिमो ग्राह्यो बहिर्मुस्लिमसंघतः ॥ २२ ॥

संघोऽयमविशेषेण मुस्लिमप्रातिनिध्यभाक् ।
भवेल्लुप्ताधिकारोऽसौ राष्ट्रियैरन्यमुस्लिमैः ॥ २३ ॥

राष्ट्रसंघसदस्येषु मुस्लिमश्चेन्नियोज्यते ।
नैव मुस्लिमसंघस्तच्छासनं स्वीकरिष्यति ॥ २४ ॥

क्रिप्साख्यः सचिवो गान्धिं ययाचे सादरं ततः ।
नामावलिर्नियुक्तानां नान्यथा क्रियतामिति ॥ २५ ॥

कारणं चाह यन्नाम्नः परिवृत्त्याभवेद् ध्रुवम् ।
अग्रे मुस्लिमसंघेन व्यवहारोऽतिदुष्करः ॥ २६ ॥

समितिः कार्यकर्तॄणां निश्चित्याथ न्यवेदयत् ।
मन्त्रिणामनुमोदाय त्रिविधं परिवर्तनम् ॥ २७ ॥

तत्रासीत्प्रथमं स्थाने मेताथस्य नियोजयेत् ।
श्रीशरच्चन्द्रबोसाख्यं नूतने मन्त्रिमण्डले ॥ २८ ॥

द्वितीयं च नियुञ्जीत तत्रैकं देशवत्सलम् ।
पारसीकं न साम्राज्ये योऽभवन्नृपकिङ्करः ॥ २९ ॥

तृतीयं चाधिकारोऽस्ति स्वतःसिद्धः स्वसंसदः ।
वरीतुं कञ्चनाभीष्टं मन्त्रित्वाय स्वभागतः ॥ ३० ॥

श्रुत्वैताः परिवर्तोक्तीः संतुष्टो मुनिरब्रवीत् ।
दास्यामि पूर्णसाहाय्यं यथांग्लैरनुमोदिताः ॥ ३१ ॥

परिवर्तनमेतत्तु राष्ट्रसंघेन वाञ्छितम् ।
नान्वमोदि परं त्वेभिर्नृपतेर्मन्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३२ ॥

राष्ट्रसंघो निराचक्रे तैरुपस्थापितं विधिम् ।
राज्यभारक्रमो नूत्नो न चासीत्परिकल्पितः ॥ ३३ ॥

आसाद्यांग्लभुवं भूयः करिष्यामोऽन्ययोजनाम् ।
इत्याश्रुत्य विमानेन डिडियरे मन्त्रिणस्त्रयः ॥ ३४ ॥

ततः संस्थापयामास सम्राट्प्रतिनिधिः स्वयम् ।
राज्यभारक्रमं भूयो रक्षार्थं हस्तिनापुरे ॥ ३५ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये मन्त्रिनियोजनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ।

सप्तविंशोऽध्यायः

आकस्मिकोद्घातः ।

पथि पुण्यात्मनः पुण्यपत्तनं व्रजतो मुनेः ।
अभूदाकस्मिकोद्घातो नेरलग्रामसन्निधौ ॥ १ ॥

तथाहि निहिता धूर्तैर्लोहमार्गे महाशिलाः ।
याभिः संघट्टमासाद्य धूमयानं व्यचाल्यत ॥ २ ॥

सानुगो रभसाघाताद्भ्रान्थिरासीद्विकम्पितः ।
दिष्ट्या न कोऽपि तत्रासीदुद्घाते क्षतभाग्जनः ॥ ३ ॥

दैवान्निवारितेऽनर्थे धूमयानं चलज्जवात् ।
क्रमकालमतीत्याऽगात्सुचिरात्पुण्यपत्तनम् ॥ ४ ॥

अवतीर्याथ मध्याह्ने महात्मा धूमयानतः ।
उज्ज्वलप्रतिभं यानयन्तारमसभाजयत् ॥ ५ ॥

पूर्ववज्जनसन्दोहस्सायं तद्गृहमागतः ।
तमुवाचाऽऽत्मनो भक्तान् समाप्य प्रार्थनामसौ ॥ ६ ॥

रामनाममहिम्नैव भगवत्कृपयापि वा ।
युष्मदग्रे स्थितोऽस्म्यद्य रक्षितः प्राप्तसंकटात् ॥ ७ ॥

गतरात्रौ हि निद्राणो धूमयाने स्थितोऽभवम् ।
निशीथेऽत्याहितं वृत्तं तच्च दैवान्निवारितम् ॥ ८ ॥

अन्तरा कर्जतग्रामं नेरलं लोहवर्त्मनि ।
प्रागेव मूढधीः कश्चिन्न्यक्षिपद् बृहतीं शिलाम् ॥ ९ ॥

यन्त्रसारथिना कृच्छ्रे रक्षितं धैर्यमात्मनः ।
अन्यथा हि रथश्रेणी प्रच्यवेत स्वमार्गतः ॥ १० ॥

इदानीं कः सजीवः स्याद् वार्तां कथयितुं स्वयम् ।
इति को नु विजानीयात्परमेश्वरमन्तरा ॥ ११ ॥

अनिच्छतीश्वरे कोऽपि न जातु बलवानपि ।
हिंसितुं प्रभवेदन्यं तदिच्छा हि नियामिका ॥ १२ ॥

इयच्चिरं जीवतापि न मया कोऽपि पीडितः ।
न जाने किमिति प्राणान्हर्तुमिच्छेज्जनो मम ॥ १३ ॥

ईदृगर्थां अन्यत्रापि प्रवृत्ताः किल भूरिशः ।
भारतेऽपि तथैव स्यादित्यत्र विस्मयः कुतः ॥ १४ ॥

पूर्वेद्युः सप्तमं वारं विपद्दैवान्निवारिता ।
यथा जीवेयमन्यार्थे पञ्चविंशं समाः शतम् ॥ १५ ॥

किं पुनर्बहुभिर्वाक्यैर्दैवे श्रद्धा विधीयताम् ।
अरालं सरलीकर्तुं स एवालं न चापरः ॥ १६ ॥

तस्मिन्नेव क्षणे जातो विप्लवोऽतिभयङ्करः ।
अम्दाबादपुरे नातिदूरं पुण्याश्रमान्मुनेः ॥ १७ ॥

हस्ताहस्ति शिलाघातैस्तुमुलश्चातिदारुणः ।
हिन्दूनां मुस्लिमानाञ्च सम्प्रहारो व्यजृम्भत ॥ १८ ॥

राजमार्गास्तथा स्वल्पं वीथिकाश्चोपवीथिकाः ।
मृतक्षतार्धजीवानां व्यकीर्यन्त कलेवरैः ॥ १९ ॥

प्रत्यहं मासपर्यन्तं स्त्रीपुमर्भकवर्ष्मभिः ।
बलिदानमिवाकारि कालाय क्षोभकारिभिः ॥ २० ॥

अथ व्यतिकरे तस्मिन् पुरं प्रेपितवान्मुनिः ।
श्रीमुरारिजिरितिख्यातमादिशन्मन्त्रिणं यथा ॥ २१ ॥

यादि स्थापयितुं शान्तिं मा भैषीर्मरणादपि ।
विप्लवं प्रशमं नीत्वा निवर्तस्वेह जित्वरः ॥ २२ ॥

प्रयस्यन् हन्यसे चेत्त्वं यथा वीरास्त्रयः पुरा ।
आत्मरक्षामनादृत्य मृत्योरभिमुखे भव ॥ २३ ॥

रक्षिसाहाय्यकापेक्षा ह्रीकरी क्षोभशान्तये ।
आह्वानं सैनिकानां तु ततोऽप्यस्ति त्रपावहम् ॥ २४ ॥

अहो वत स्वराज्यश्रीर्यदा संनिहिता स्थिता ।
तदान्योन्यसमाघाते प्रवृत्ता हिन्दुमुस्लिमाः ॥ २५ ॥

एक एव हि मार्गोऽस्ति तेषां कष्टनिवृत्तये ।
पैशाचभावमुत्सृज्य यतितव्यं प्रशान्तये ॥ २६ ॥

अथ पञ्चगणीशैले दिनानि गमयन्मुनिः ।
लेखं हरिजने पत्रे प्राकाश्यमनयद्यथा ॥ २७ ॥

अम्दावादपुरे रम्ये गुर्जरावनिमण्डले ।
सप्ताहैर्बहुभिर्घोरो नरध्वंसः प्रवर्तते ॥ २८ ॥

तद्बहिष्ठो न जानाति को नु स्याद् दोषभागिति ।
निर्देष्टुं घातुकं प्रायो नेच्छन्त्येवाधिकारिणः ॥ २९ ॥

नयमेतं समाश्रित्य राष्ट्रसंघीयशासकाः ।
अभिरक्षन्ति मौनित्वं केनाप्युचितहेतुना ॥ ३० ॥

द्वयोरेकतरः पक्षो विरमेद्यदि हिंसनात् ।
स एव शान्तिसम्प्राप्तेरुपायः परमोत्तमः ॥ ३१ ॥

एकदा बन्धुमित्रं मे विपण्यां शैशवे मम ।
चिक्रिये निभृतं भंगामुभाभ्यां प्राशिता च सा ॥ ३२ ॥

अथोन्मादान्तपर्यन्तमावाभ्यां हि विलक्षणम् ।
अन्योन्याभिमुखं प्रोच्चैर्हसद्भ्यां बहु चेष्टितम् ॥ ३३ ॥

परेद्युरुपशान्तौ च स्मृत्वा प्राक्तनचेष्टितम् ।
अन्योन्यसंमुखे स्थातुं नाशक्नुव त्रपाकुलौ ॥ ३४ ॥

उपर्युक्तः प्रसंगोऽयं निष्पेदे निरुपद्रवः ।
अम्दावादपुरोन्मादस्त्वतिक्राम्यति वाक्पथम् ॥ ३५ ॥

विसृष्टास्तरुणैः प्राणा ज्वालानिर्वापणोद्यतैः ।
नालं भवति किं धीरैः प्राणयज्ञः कृतस्त्रिभिः ॥ ३६ ॥

अभविष्यत्प्रशान्तोऽग्निर्वयं यदि विवेकिनः ।
अशान्तेऽपि त्वसुत्यागो वृथेति न विचिन्तयेत् ॥ ३७ ॥

कर्तव्यस्तादृशो यज्ञस्ततश्चाप्यधिकैर्जनैः ।
यावत्प्रशाम्यति ज्वाला कल्पोऽयं हि प्रशस्यते ॥ ३८ ॥

नोचेत्पक्षद्वयं हन्त गुलिकास्त्रहतिं सहेत ।
कारातिथ्यमियुः केचिद्वधस्तम्भसुखं परे ॥ ३९ ॥

एवं निर्वापितोऽप्यग्निः पुनरुद्दीप्यते ध्रुवम् ।
विक्षोभज्वालया भूयो जनध्वंसं करिष्यति ॥ ४० ॥

शान्तिं प्रत्याहरेयुश्चेद्रक्षिणः सैनिका अपि ।
वर्धते दास्यमस्माकं पौरुषं चातिहीयते ॥ ४१ ॥

न कोऽपि धार्मिकग्रन्थो ह्यनुशास्ति मिथःकलिम् ।
इति प्राक् कविरिक्बालः सूक्तिरत्नमुदैरयत् ॥ ४२ ॥

सैनिका हि प्रयोक्तव्या भारतस्य प्रशासकैः ।
देशस्य शुद्धिरक्षार्थं क्षेत्राणां कर्षणाय च ॥ ४३ ॥

रक्षिणश्चोपयोक्तव्याश्चौराणां निगृहीतये ।
परं तु नोभयेऽप्येते प्रयोज्याः क्षोभशान्तये ॥ ४४ ॥

त्यजन्तु रक्षिसाहाय्यमम्दावादनिवासिनः ।
विपत्काले हि धीराणां कातर्यं नोपयुज्यते ॥ ४५ ॥

पापिष्ठास्ते परं धूर्ता ये तु विप्लवकारिणः ।
अतिदुष्टानि कर्माणि तैः क्रियन्ते परोक्षतः ॥ ४६ ॥

विध्यन्ति पृष्ठतो ह्येते प्रायशो न तु वक्षसि ।
नीचकातरहन्तृभ्यस्तादृशेभ्यः कुतो भयम् ॥ ४७ ॥

विरमेयुः स्वयं जाल्माः परप्राणापहारतः ।
इत्याशास्य प्रवीरेण स्थातव्यं मृत्युसंमुखे ॥ ४८ ॥

यदि मृत्योरसौ भीतस्तर्हि विप्लवकारिभिः ।
पौरुषेण प्रयुध्येत स्वात्मानमभिरक्षितुम् ॥ ४९ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये आकस्मिकोद्घातो नाम
सप्तविंशोऽध्यायः ।

अष्टाविंशोऽध्यायः

कल्कत्ताविप्लवः ।

अथ प्रत्यागते तस्मिन् सेवाग्रामं महात्मनि ।
श्रीनेहूरुप्रमुखाः केचिन्नेतारोऽत्र समाययुः ॥ १ ॥

अमात्यैः सूचितं यत्प्रागन्तराभवशासनम् ।
तत्प्रकल्पनसंबद्धाश्चक्रुश्चर्चाः विचक्षणाः ॥ २ ॥

अथाऽमी राज्यभारं तं स्वीचक्रुः संघनायकाः ।
आसीदवसितं सद्यः स्वयंरक्षकशासनम् ॥ ३ ॥

एकीभूय स्थिताः सर्वे सिक्खाः सङ्घस्य नेतृभिः ।
मुस्लिमास्तु निरुत्साहाः स्थिताः संतुष्टयभावतः ॥ ४ ॥

श्रीमाज्जिन्नः समाहूतोऽप्यान्तरालिकशासनात् ।
विमुखः स्थितवानांग्लान्मन्वानः पक्षपातिनः ॥ ५ ॥

ततो मुस्लिमसंघस्य स्वयंनिर्वाहनिश्चयात् ।
महान् विप्लवदावाग्निः कल्कत्तायां समुत्थितः ॥ ६ ॥

दैवासुरं पुरा युद्धं स्मारयत्येष विप्लवः ।
निजघ्नुर्मुस्लिमा हिन्दून् हिन्दवश्चापि मुस्लिमान् ॥ ७ ॥

निपेतुरुभयेऽप्यार्ताः शतशश्च सहस्रशः ।
अविच्छिन्नतया वृत्ते संप्रहारेऽतिदारुणे ॥ ८ ॥

निर्गता रक्तवाहिन्यः प्रसस्रुः सर्वतः पुरे ।
भूयिष्ठासु च रथ्यासु राशीभूय स्थिताः शवाः ॥ ९ ॥

स्त्रीबालवृद्धलोकानां निरस्तानां निजालयात् ।
मर्माविधा वियुक्तानां शुश्रुवे परिदेवना ॥ १० ॥

अनाथाः शिशवो दैवाद्रक्षिताः साश्रुलोचनाः ।
अत्याहितकथाः शत्रोरूचुर्म्लिष्टार्धवाक्यतः ॥ ११ ॥

विलपन्त्योऽङ्गनाः काश्चिद्वर्णयामासुरस्फुटम् ।
शिशूनां खण्डशश्छेदं हन्त साक्षाद्विलोकितम् ॥ १२ ॥

मन्दिरे पश्यतां पुंसां कचित्पुत्री कचित्स्नुषा ।
बलात्प्रधर्षिता नीचैरपजह्रे निवासतः ॥ १३ ॥

वदन्ति स्म कथाः काश्चिद्वधानां मर्मकृन्तनीः ।
पितामहपितापुत्रपौत्राणां युगपत्क्षणात् ॥ १४ ॥

गृहा भस्मीकृताः केचिच्छतशोऽन्ये विलुण्ठिताः ।
असंख्या नष्टसर्वस्वा जनास्तस्थुर्मुमूर्षवः ॥ १५ ॥

अग्न्यस्त्रगुलिकाक्षेपे कृतेऽपि पुररक्षकैः ।
न लुण्ठनवधादिभ्यो विरेमुः क्षोभकारिणः ॥ १६ ॥

या प्रासादमयी रम्या कल्कत्तानगरी पुरा ।
सेदानीं प्रतिभाति स्म साक्षात्प्रेतपुरी यथा ॥ १७ ॥

विप्लवेऽष्टौ सहस्राणि धर्मराजः शरीरिणाम् ।
सादरं परिजग्राह निजातिथ्याय भूयसे ॥ १८ ॥

नष्टेष्वथ सहस्रेषु सम्राट्प्रतिनिधिर्द्रुतम् ।
राजधानीमुपागन्तुं वंगाधिपतिमाह्वयत् ॥ १९ ॥

चिरं तेन समालोच्य प्रस्तुतं विषयं ततः ।
राजप्रतिनिधिः शीघ्रं कल्कत्तानगरीं ययौ ॥ २० ॥

सप्ताहाभ्यन्तरे भूयः क्षोभोऽजनि भयङ्करः ।
पृथङ्मोहमयीमध्ये ध्वजोत्थापनकारणात् ॥ २१ ॥

निजवैमत्यमाख्यातुमन्तरामवशात्मने ।
कृष्णध्वजकरा रथ्यास्वट् रथ्यासु मुस्लिमाः ॥ २२ ॥

गोलपीठाभिधस्थानेऽभ्युषिते हिन्दुमुस्लिमैः ।
हिन्दवो ध्वजमुत्थाप्य बभूवुः क्षोभहेतवः ॥ २३ ॥

प्रवृत्तं तुमुलं युद्धं शतशो लुण्ठिता गृहाः ।
भस्मसाच्च कृतं क्षुब्धैरेकं संग्रामवाहनम् ॥ २४ ॥

सार्वलौकिकयानेषु स्तम्भीभूतेषु सर्वतः ।
संत्रासाद्विहतो लोका न सञ्चेलुः कचिद्बहिः ॥ २५ ॥

अग्न्यस्त्रगुलिकाक्षेपे कृतेऽपि पुररक्षकैः ।
सार्धैकमासपर्यन्तं विरराम न विप्लवः ॥ २६ ॥

तदात्वे राज्यभारस्य प्रारेभे नूतनक्रमः ।
स्वराज्यस्य महाद्वारं दिव्यमुद्घाटितं तदा ॥ २७ ॥

अभिनन्द्य शुभैरुक्तै राज्यतन्त्रप्रतिष्ठितिम् ।
सानन्दमब्रवीत्सायं महात्मा प्रार्थनोत्तरम् ॥ २८ ॥

बहुवर्षाण्यहोरात्रं सोढ्वा क्लेशपरम्पराम् ।
भारतीयाश्चिरादेतत्प्रत्यैक्षन्त दिनं शुभम् ॥ २९ ॥

प्राक्तनः कलहोऽस्माकमांग्लराज्येन तिष्ठतु ।
निर्व्याजः प्रत्ययस्त्वेषामभिनन्दनमर्हति ॥ ३० ॥

श्रीनेहरुप्रमुखैर्देशो मन्त्रिभिः सेव्यते यदा ।
पूर्णस्वतन्त्रतालक्ष्मीरुपैष्यति न संशयः ॥ ३१ ॥

भारतस्येतिहासेऽयं स्मरणीयोऽपि वासरः ।
हर्षान्नाराधनीयोऽसौ भोज्यदीपोत्सवादिभिः ॥ ३२ ॥

सकण्टककिरीटानि धारयन्तीव मन्त्रिणः ।
महोन्नतपदं राज्ये स्वीकृत्य नवकल्पिते ॥ ३३ ॥

दूये मुस्लिमसंघीयास्तिष्ठन्ति विमुखा इति ।
अस्मज्जन्मभुवो जातास्ते हि नः सन्ति सोदराः ॥ ३४ ॥

प्राहुर्मुस्लिमसंघीया हिन्दुभिर्वञ्चिता वयम् ।
दिनमेतदतोऽस्माकं विलापदिनमीर्यते ॥ ३५ ॥

किं नामापकृतं तेषां हिन्दुभिर्यज्जना इमे ।
ब्रुवाणा अहितान् हिन्दून् भवन्ति परिपन्थिनः ॥ ३६ ॥

विद्वेषोऽयमहो कस्मात्क्रियते सोदरेष्वपि ।
नैतदिस्लामधर्मस्य क्वाप्येवमनुशासनम् ॥ ३७ ॥

अखण्डभारतस्यापि सम्पादयितुमिच्छया ।
स्वातन्त्र्यं राष्ट्रसंघोऽयं स्वीचक्रे नवशासनम् ॥ ३८ ॥

इदं व्यनक्ति धीमत्वं प्रजासत्ताभिरक्षिताम् ।
मानुष्यकेऽनुकम्पां च राष्ट्रसंघगुणत्रयम् ॥ ३९ ॥

मन्यन्ते यवनादेयं मुस्लिमाः शासनं नवम् ।
तन्मतं वितथीकुर्युः शासकाः सत्यवर्तनैः ॥ ४० ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये कल्कत्ताविप्लवो
नामाऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

श्रीगान्धिजन्मोत्सवः ।

अथ श्रीगान्धिनाऽऽप्तायां शरदामष्टसप्ततौ ।
विधीयते स्म सर्वत्र तस्य जन्मदिनोत्सवः ॥ १ ॥

मङ्गलेऽहनि लोकानामुत्साहोऽभूदनुत्तमः ।
सन्निकृष्टे स्वराज्ये तद्दीर्घश्रमफलायिते ॥ २ ॥

स्वभावान्निरहंकारः श्रीगान्धिस्तद्दिनं शुभम् ।
स्वयमाकारयामास चरखोत्सववासरम् ॥ ३ ॥

लोकांश्च प्रार्थयामास दिनेऽस्मिन्दैनिकोद्यमः ।
युष्माभिः खादिनिर्माणे द्विगुणीक्रियतामिति ॥ ४ ॥

तदेतत्तान्तवं नृणां कर्मणो वक्ति गौरवम् ।
समत्वं चाढ्यदीनानामित्यमूँन्प्रोदसाहयत् ॥ ५ ॥

दिनेऽस्मिन्नेहरुराजेन्द्रप्रसादप्रमुखैरपि ।
विदधे तान्तवो यज्ञः सूत्रनिर्माणतत्परैः ॥ ६ ॥

जगन्नेत्रसमाकर्षी तापसोऽयं साबरमतेः ।
प्रजाराज्यसमारम्भं वत्सरान्ते व्यलोकयत् ॥ ७ ॥

वयसाऽशीतिमप्राप्तो भवेत्पूर्णमनोरथः ।
इति स्वदेशजाः सर्वे प्रतीक्षाश्चक्रिरे जनाः ॥ ८ ॥

परं तु विजयोत्साहस्तेषां विप्रकृतोऽभवत् ।
प्रचण्डक्षोभसम्भूत्या जातिद्वेषसमुत्थया ॥ ९ ॥

सुदीर्घपारतन्त्र्यस्य बहुकुत्सितलक्षणैः ।
जनितः परिपाकोऽयं परिहार्यः कथं भवेत् ॥ १० ॥

वत्सरेभ्यो बहुभ्यः प्रागासीदेष महामुनिः ।
मुस्लिमानां च हिन्दूनामैक्यसम्पादने रतः ॥ ११ ॥

अयमेव हि हिन्दूनां प्रथमो देशनायकः ।
योऽभूत्मुस्लिमकोटीनां भक्तिविश्वासभाजनम् ॥ १२ ॥

लभेत यदि संसिद्धिमैक्यसम्पादनोद्यमे ।
कृतकृत्यं किलात्मानमसौ मन्येत जीवने ॥ १३ ॥

स्वकर्तव्यमिदं जानन् दिल्ल्यां तावदयं स्थितः ।
राजप्रतिनिधिश्चक्रे यावज्जिन्नेन भाषणम् ॥ १४ ॥

मुनौ मुस्लिमसंघस्य हितैषिणि सदा स्थिते ।
तस्य वाचोविधेयः स्याद्राष्ट्रसंघोऽप्यसंशयम् ॥ १५ ॥

दीनानां दीनदीनेषि कारुण्यं गाढमातनोत् ।
तेनैव सममात्मानं मेने सर्वात्मना च सः ॥ १६ ॥

ईदृशैर्जीवनं तस्य गुणरत्नैरलङ्कृतम् ।
सरलं व्रतकल्पं च शाश्वतीमर्हति स्मृतिम् ॥ १७ ॥

इति सौ. क्षमायाः-कृतिषु श्रीगान्धिजन्मोत्सवो नाम
एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

त्रिंशोऽध्यायः

विदर्भविप्लवः ।

अत्रान्तरे जनक्षोभो मोहमय्यामवर्धत ।
केनचिन्निर्ममे ग्राम्यं चम्भास्त्रं निभृतं क्वचित् ॥ १ ॥

सहसा तच्च पुस्फोट घोरध्वानकरं पुरे ।
व्यक्षिपज्ज्वलनज्वालाः सर्वतश्च भयङ्कराः ॥ २ ॥

पुरुषा योषितो बाला निर्दग्धा बहवो मृताः ।
तूलरक्षागृहाः सिव्रीप्रदेशे भस्मसात्कृताः ॥ ३ ॥

कल्कत्तानगरे क्षोभवह्निर्योऽभूत्समुत्थितः ।
मुस्लिमैस्तत्र हिन्दूनां सहस्राणि निजघ्निरे ॥ ४ ॥

निहतानां च भूयिष्ठा बभूवुस्ते विदर्भजाः ।
अतस्तद्बन्धुमित्राणि विदर्भेषु क्रुधाऽज्वलन् ॥ ५ ॥

ढाकादिनगरेष्वेते प्रतीकारपरायणाः ।
मुस्लिमानामशेषाणां विध्वंसं विदधुः क्षणात् ॥ ६ ॥

अथ मुस्लिमभूयिष्ठे नवकालीति विश्रुते ।
नगरे घोरविक्षोभः सहसाभूत्समुत्थितः ॥ ७ ॥

मुस्लिमा नवकालीस्था हिन्दूनां क्रूरकर्मभिः ।
संक्रुद्धाः समजायन्त तच्छोणितपिपासवः ॥ ८ ॥

नवकालीपुराददूरे क्रोशानां पञ्चविंशतौ ।
क्षणाद्विचूर्णिताः खड्गैर्हिन्दवः पुरवासिनः ॥ ९ ॥

भस्मीकृता गृहास्तेषां योषितश्च हृता बलात् ।
जातिधर्मं परित्याज्य मुस्लिमैः परिणायिताः ॥ १० ॥

अदृष्टश्रुतपूर्वेऽस्मिन् विप्लवेऽतिभयङ्करे ।
ददृशे दहनज्वाला पुरात्क्रोशं विदूरतः ॥ ११ ॥

सप्ताहाभ्यन्तरे गान्धिरश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ।
प्रार्थनोर्ध्वं जनान् सायं निजगाद सगद्गदम् ॥ १२ ॥

" निशम्यानिष्टवृत्तान्तान् विदर्भावनिसंभवान् ।
मद्वदेव विदूनः स्याज्जनोऽत्रेति न संशयः ॥ १३ ॥

प्रवाहात्कामरूपेषु विनेशुः शतशो जनाः ।
अन्ये सहस्रशो लोका बभूवुश्च निराश्रयाः ॥ १४ ॥

स त्वाधिदैविकस्तापः परिहार्यो न मानवैः ।
प्राग्यवंगेषु यद्वृत्तं तन्मनुष्यविचेष्टितम् ॥ १५ ॥

न वर्णयितुमिच्छामि वृत्तमश्रव्यविस्तरम् ।
मद्वाक्ये मन्दविश्वासाः सम्प्रति प्रायशो जनाः ॥ १६ ॥

तथापि निजकर्तव्यमित्यमून् वक्तुमुत्सहे ।
शृण्वन्तु वा न शृण्वन्तु चिन्ता मे नास्ति लेशतः ॥ १७ ॥

नैस्तमुस्लिमहिन्दूनां न कदापि परस्परम् ।
भेदः कृतो मया ह्येते सर्वेऽपि मम सोदराः ॥ १८ ॥

एकस्या एव सम्भूता जन्मभूमेरमी समे ।
अपत्यानि कुटुम्बस्याप्येकस्यैव भवन्ति हि ॥ १९ ॥

पर तु भ्रातरो दृष्टा युध्यमानाः परस्परम् ।
यथा चण्डक्रुधा पूर्वं कौरवाः सह पाण्डवैः ॥ २० ॥

तथैवाद्यतने काले जना विस्मृत्य बन्धुताम् ।
द्वेषोन्मादपराभूताः प्रवृत्ता दारुणे रणे ॥ २१ ॥

कलकत्तायामसृक्प्लावं विदर्भपूर्वमारणम् ।
नवकाल्यां वधं घोरं श्रुत्वा जीवन्मृतोस्म्यहम् ॥ २२ ॥

विपद्वार्ताभिभूताय विमूढप्रतिपत्तये ।
भगवानेव मे मार्गं सङ्कटे दर्शयिष्यति ॥ २३ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

विद्‌र्भविप्लवः ।

अत्रान्तरे जनक्षोभो मोहमय्यामवर्धत ।
केनचिन्निर्ममे ग्राम्यं बम्भास्त्रं निभृतं क्वचित् ॥ १ ॥

सहसा तच्च पुस्फोट घोरध्वानकरं पुरे ।
व्यक्षिपज्ज्वलनज्वालाः सर्वतश्च भयङ्कराः ॥ २ ॥

पुरुषा योषितो बाला निर्दग्धा बहवो मृताः ।
तूलरक्षागृहाः सिन्ध्रीप्रदेशे भस्मसात्कृताः ॥ ३ ॥

कल्कत्तानगरे क्षोभवह्निर्योऽभूत्समुत्थितः ।
मुस्लिमैस्तत्र हिन्दूनां सहस्राणि निजघ्निरे ॥ ४ ॥

निहतानां च भूयिष्ठा बभूवुस्ते विद्‌र्भजाः ।
अतस्तद्बन्धुमित्राणि विद्‌र्भेषु क्रुधाऽज्वलन् ॥ ५ ॥

ढाकादिनगरेष्वेते प्रतीकारपरायणाः ।
मुस्लिमानामशेषाणां विध्वंसं विदधुः क्षणात् ॥ ६ ॥

अथ मुस्लिमभूयिष्ठे नवकालीति विश्रुते ।
नगरे घोरविक्षोभः सहसाभूत्समुत्थितः ॥ ७ ॥

मुस्लिमा नवकालीस्था हिन्दूनां क्रूरकर्मभिः ।
संक्रुद्धाः समजायन्त तच्छोणितपिपासवः ॥ ८ ॥

नवकालीपुराद्दूरे क्रोशानां पञ्चविंशतौ ।
क्षणाद्विचूर्णिताः खड्गैर्हिन्दवः पुरवासिनः ॥ ९ ॥

भस्मीकृता गृहास्तेषां योषितश्च हृता बलात् ।
जातिधर्मं परित्याज्य मुस्लिमैः परिणायिताः ॥ १० ॥

अदृष्टश्रुतपूर्वेऽस्मिन् विप्लवेऽतिभयङ्करे ।
ददृशे दहनज्वाला पुरात्क्रोशं विदूरतः ॥ ११ ॥

सप्ताहाभ्यन्तरे गान्धिरश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ।
प्रार्थनोर्ध्वं जनान् सायं निजगाद सगद्गदम् ॥ १२ ॥

" निशम्यानिष्टवृत्तान्तान् विदर्भावनिसंभवान् ।
मद्वदेव विद्वनः स्याज्जनोऽन्येति न संशयः ॥ १३ ॥

प्रवाहात्कामरूपेषु विनेशुः शतशो जनाः ।
अन्ये सहस्रशो लोका बभूवुश्च निराश्रयाः ॥ १४ ॥

स त्वाधिदैविकस्तापः परिहार्यो न मानवैः ।
प्राच्यवंगेषु यद्वृत्तं तन्मनुष्यविचेष्टितम् ॥ १५ ॥

न वर्णयितुमिच्छामि वृत्तमश्रव्यविस्तरम् ।
मद्वाक्ये मन्दविश्वासाः सम्प्रति प्रायशो जनाः ॥ १६ ॥

तथापि निजकर्तव्यमित्यमून् वक्तुमुत्सहे ।
शृण्वन्तु वा न शृण्वन्तु चिन्ता मे नास्ति लेशतः ॥ १७ ॥

क्रैस्तमुस्लिमहिन्दूनां न कदापि परस्परम् ।
भेदः कृतो मया ह्येते सर्वेऽपि मम सोदराः ॥ १८ ॥

एकस्या एव सम्भूता जन्मभूमेरमी समे ।
अपत्यानि कुटुम्बस्याप्येकस्येव भवन्ति हि ॥ १९ ॥

पर तु भ्रातरो दृष्टा युध्यमानाः परस्परम् ।
यथा चण्डक्रुधा पूर्वं कौरवाः सह पाण्डवैः ॥ २० ॥

तथैवाद्यतने काले जना विस्मृत्य बन्धुताम् ।
द्वेषोन्मादपराभूताः प्रवृत्ता दारुणे रणे ॥ २१ ॥

कल्लकत्तायामसृक्प्लावं विदर्भेपूग्रमारणम् ।
नवकाल्यां वधं घोरं श्रुत्वा जीवन्मृतोस्म्यहम् ॥ २२ ॥

विपद्वार्ताभिभूताय विमूढप्रतिपत्तये ।
भगवानेव मे मार्गं सङ्कटे दर्शयिष्यति ॥ २३ ॥

हिन्दुभिर्नवकालीस्थैर्मुस्लिमेष्वपकारिषु ।
न विद्वेषविषं धार्यं चेतसा जातु सर्वथा ॥ २४ ॥

अहिंसा राष्ट्रसंघस्य धर्मसारं चिरात्स्थितम् ।
संनिकृष्टस्तथैवासीदस्मत्प्राप्यमनोरथः ॥ २५ ॥

आंग्लेषु सा प्रयुक्ताऽऽसीदुपायत्वेन केवलम् ।
हिंसैव नः फलायेति मन्यते किं जनोऽथवा ॥ २६ ॥

राष्ट्रसंघजनैः सर्वैः शिक्षितं दीर्घकालतः ।
परहिंसामकृत्वैव मर्तुं धैर्यमुपाश्रितैः ॥ २७ ॥

नास्त्येवान्यतरोपायः समापयितुमीदृशम् ।
विग्रहं यत्र हन्यन्ते पितरोऽपि क्रुधा जनैः ॥ २८ ॥

तैरेभिर्गन्तुमभ्यस्तं निर्भीत्या बन्धनालयम् ।
न तु हिंसामकृत्वैव मर्तुमद्यापि शिक्षितम् ॥ २९ ॥

बद्धश्रद्धा अहिंसायां शिक्षयेयुर्जना अमून् ।
स्वकीयाचरणेनैव मार्गमेतमनुत्तमम् ॥ ३० ॥

अद्यप्रभृति नान्योन्यं हिंसिष्याम इति ध्रुवम् ।
प्रतिज्ञां कर्तुमर्हन्ति सार्जवं हिन्दुमुस्लिमाः ॥ ३१ ॥

अन्यथाऽहं गृहाग्रेभ्यः कारयिष्यामि घोषणाम् ।
स्वातन्त्र्यमद्य न प्राप्तं प्राप्स्यते न च जात्विति ॥ ३२ ॥

न हि स्वातन्त्र्यमर्हन्ति जगत्यां पशुवृत्तयः ।
पशुवृत्त्यैव ते दासा जज्ञिरेऽक्षयवंशजाः ॥ ३३ ॥

आश्रितः पाशवीं वृत्तिं सार्वभौमोऽपि रावणः
निजघ्ने नष्टसर्वस्वस्तदीया दासतां ययुः " ॥ ३४ ॥

अत्रान्तरे दिवानक्तं संदेशाः शब्दयन्त्रतः ।
प्राप्ता वंगप्रदेशेभ्यो मुनेरादेशकाङ्क्षया ॥ ३५ ॥

विप्लवाग्निरसंख्यानां विदर्भावनिमण्डले ।
नराणामाददे प्राणानाहुतीरतिघस्मरः ॥ ३६ ॥

स्त्रीपुमर्भकवृन्दानामसंख्यानां निरागसाम् ।
चक्रे निबर्हणं दुष्टैर्विविधास्त्रप्रयोगतः ॥ ३७ ॥

प्राहिणोत्स सुधीराख्यं प्राच्यवंगावनौ मुनिः ।
विप्लवव्यथितान् देशान्नवकालीं विशेषतः ॥ ३८ ॥

आदिशच्च परीक्षस्व सम्यग् देशपरिस्थितिम् ।
निवृत्याऽऽशु च मे वार्तां निवेदय यथायथम् ॥ ३९ ॥

इत्युक्तः प्रथमं प्राच्यवंगानासादयद्युवा ।
नवकालीं गतः श्रीमत्कृपलानीसमन्वितः ॥ ४० ॥

कामिला-त्रिपुरादिभ्यः संत्रस्तैः शरणार्थिभिः ।
कल्कत्तानगरी नृणां सहस्रैः समपूर्यत ॥ ४१ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये विदर्भविप्लवो नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकत्रिंशोऽध्यायः

श्रीगान्धेः कल्कत्ताप्रस्थानम् ।

आसीदत्रान्तरे क्षोभो वङ्गान्तरधिकाधिकः ।
नीचाः प्रायुञ्जत स्वैरमग्न्यस्त्राणि शरानपि ॥ १ ॥

कदाचिन्नगरीमध्ये बम्भास्त्राणि प्रचिक्षिपुः ।
अन्यदाम्लद्रवक्षेपैरन्धीचक्रुर्जनान्बहून् ॥ २ ॥

कृतेऽग्न्यस्त्रप्रहारेऽपि कल्कत्तापुररक्षिभिः ।
न विरेमुर्नृणां हत्या गृहदाहाश्च लुण्ठनाः ॥ ३ ॥

प्रतिरुध्य क्वचिद्धूमयानान्यक्रमकूटगैः ।
निहताः केचिदध्वन्याः केचिदन्ये च लुण्ठिताः ॥ ४ ॥

उदन्तमेतमाकर्ण्य दुःखितात्माऽब्रवीन्मुनिः ।
सायं प्रस्थानतः पूर्वं कल्कत्तानगरं प्रति ॥ ५ ॥

अपकारप्रतीकारस्पृहा साहाय्यमार्गणम् ।
देशप्रभोः सकाशाच्च स्वातन्त्र्येण विरुध्यते ॥ ६ ॥

जनताहृदयादेव शाश्वती शान्तिरेष्यति ।
स्वस्वचेतोबलेनैव रक्ष्यते ह्यखिलो जनः ॥ ७ ॥

नापमानः स्पृशेद्वीरं न च धीरमनादरः ।
दुर्जनस्य स्वभावोऽयमपकारे प्रतिक्रिया ॥ ८ ॥

यदि कश्चन मां हन्यात्तदा मदपकारिणम् ।
प्रतीकारधिया हत्वा न किञ्चित्फलमाप्यते ॥ ९ ॥

वित्त गान्धि विना कोऽपि हन्तुं गान्धि न पारयेत् ।
अविनश्वरमात्मानं को वा नाशयितुं प्रभुः ॥ १० ॥

प्रतीकारधियस्तस्माद्विनिष्कास्या हृदन्तरात् ।
स्वातन्त्र्यं प्रति वः शक्या तदा हि त्वरिता गतिः ॥ ११ ॥

बाल्यशिक्षानुरोधेन यदसत्तन्न मे प्रियम् ।
असत्कर्ता न मे द्वेष्यः स तावत्प्रिय एव मे ॥ १२ ॥

हिन्दूनां श्रुतयः प्राहुः क्षमा हि परमो गुणः ।
किञ्च साऽलङ्कृतिर्योग्या राजते धीरचेतसः ॥ १३ ॥

परेद्युर्मुस्लिमः कश्चित्पण्डितो मे न्यवेदयत् ।
यदिस्लामश्रुतौ पूतं समानमनुशासनम् ॥ १४ ॥

यदि कश्चिद्दुराचारी हन्यादनपराधिनम् ।
वहेत्सर्वसमाजस्य पापभारं स मस्तके ॥ १५ ॥

चपेटेन प्रहर्तारं न क्षमेत जनो यदि ।
स तस्मै तत्क्षणं दद्यात्स्वैरं प्रतिचपेटिकाम् ॥ १६ ॥

पलायिते तु जाल्मेऽस्मिन् यद्यसौ ताडयेज्जनः ।
तदीयबान्धवान्क्रोधात्सा नृजन्मविडम्बना ॥ १७ ॥

कन्यामपहरेत्तस्य दुर्जनो यदि कश्चन ।
तत्पत्नीं मित्रकन्यां वा नापहर्तुं हि युज्यते ॥ १८ ॥

शत्रुणा पीतरक्तस्य या तृष्णा शत्रुशोणिते ।
पाशवीं तामहं मन्ये नराणामयशस्करीम् ॥ १९ ॥

अपकारप्रतीकारो महाभारतसंमतः ।
इति प्राहुर्जनाः केचिदन्यथाऽहं तु भावये ॥ २० ॥

खड्गेन विजयस्तावद्विजयो नास्ति वस्तुतः ।
पाण्डवानां जयो नाम शून्यकल्पो निदर्शितः ॥ २१ ॥

परिपुष्येदतः कृत्स्नजगता सह सौहृदम् ।
किञ्च मानुष्यकं सर्वं गणयेत्स्वकुटुम्बकम् ॥ २२ ॥

इति श्री. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये श्रीगान्धेः कल्कत्ताप्रस्थानं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशोऽध्यायः

गान्धिप्रधर्षणम् ।

याति दिल्लीपुराद्गान्धौ कलकत्तानगरीं प्रति ।
धूमयानप्रकोष्ठेऽस्य शिलाः केचित्प्रचिक्षिपुः ॥ १ ॥

तदा निजासने तत्र ध्यानमग्नः स्थितो मुनिः ।
दैवाल्लक्ष्यच्युतिर्जाता सानुगश्च सुरक्षितः ॥ २ ॥

कलकत्तानगरं प्राप्य प्रदोषप्रार्थनोत्तरम् ।
मिलितान् वंगदेशीयान् प्रतीतः सोऽब्रवीद्यथा ॥ ३ ॥

" इदं मे यौवनारम्भादेव कार्यतया स्थितम् ।
यद् द्वयोरपि संधानं कलहायितपक्षयोः ॥ ४ ॥

ततोऽहमाफ्रिकादेशे न्यायवादित्वमाचरन् ।
एकीकर्तुमुभौ पक्षौ प्रायते व्यवहारिणौ ॥ ५ ॥

हिंदुमुस्लिमयोस्तस्मादैक्यसंस्थापने पुनः ।
आशाङ्कुरः समुत्पन्नो हृदये मे प्रकाशते ॥ ६ ॥

प्रार्थयेऽहं प्रमाथोऽयमन्योन्यो विरमेद् द्रुतम् ।
एकीभूय समाजौ च भवेतामेकमानसौ ॥ ७ ॥

अखण्डस्थापनं किं वा भारतस्य विभाजनम् ।
कार्यमन्योन्यसंमत्या बलात्कारान्न शक्यते " ॥ ८ ॥

श्रीराजेन्द्रप्रसादोऽथ घोषणां पाटलीपुरे ।
चकार यन्महात्माऽसौ स्वप्रतिज्ञानुरोधतः ॥ ९ ॥

प्रायमास्थिष्यते क्षोभो न शाम्येद्यदि वासरात् ।
इत्याकर्ण्य जनाः केचित्तूष्णीकमवतस्थिरे ॥ १० ॥

परं तु पाटलीपुत्रे मङ्गेरे च गयादिषु ।
जनक्षोभदशात्यन्तं भयोद्वेगकरी स्थिता ॥ ११ ॥

सरायीनामनि ग्रामे समाक्रान्ते विलुण्ठकैः ।
ररक्षुर्हिन्दवो धीरा मुस्लिमान्ग्रामवासिनः ॥ १२ ॥

निष्कासितेषु जाल्मेषु ग्रामाद्विक्रम्य हिन्दुभिः ।
विश्रब्धा मुस्लिमास्त्यक्तुं नैच्छन् ग्रामटिकां निजाम् ॥ १३ ॥

समकण्ठं च तत्रत्या हिन्दवः प्रतिजज्ञिरे ।
रक्षितुं संकटात्सर्वान्मुस्लिमान् प्रातिवेशिकान् ॥ १४ ॥

नवखालीपुरं यास्यन्महात्मा नौकयाऽध्वनि ।
गोलण्डाख्यपुरेऽपश्यज्जनौघं दर्शनोत्सुकम् ॥ १५ ॥

महात्मा नौतलादेव तान् लोकान् समबोधयत् ।
चकर्ष च मनस्तेषां तद्वाचोयुक्तिपाटवम् ॥ १६ ॥

(गान्धिरुवाच ।)

अयि भो आगतोऽस्म्यत्र युष्माभिः समदुःखभाक् ।
नवखाल्यां प्रतिग्रामं गन्तुमिच्छाम्यहं स्वयम् ॥ १७ ॥

आश्वासयितुमिच्छामि क्षताङ्गान् मन्दभागिनः ।
तथा प्रमार्ष्टुमन्येषामश्रूणि व्यथितात्मनाम् ॥ १८ ॥

प्रतीकारपरैर्नित्यं युष्माभिः कलहायिते ।
हिन्दुमुस्लिमयोर्धर्मौ सर्वथा ध्वंसमेष्यतः ॥ १९ ॥

यद्बिहारेषु संवृत्तं पापिष्ठमचिरादितः ।
तज्जगत्यां हि धर्मेण न केनाप्यनुमोद्यते ॥ २० ॥

तच्च मुस्लिमशिक्षार्थं व्यधायीति ब्रवीति यः ।
स नूनं मूढधीरेव प्रमत्तश्च न संशयः ॥ २१ ॥

बिहारविषयेणोग्रैर्दुष्कृतैरयशस्करैः ।
दूषितं भारतस्याद्य नाम बंगभुवा यथा ॥ २२ ॥

स्वैरं हरत मे प्राणान्न तु स्पृशत मुस्लिमान् ।
इत्युक्ता हि विदर्भीयाः पुरा पण्डितनेहरुणा ॥ २३ ॥

अथ सैनिकसाहाय्यात् क्षोभश्चेदुपशाम्यते ।
कविका राज्यभारस्य राजप्रतिनिधिं व्रजेत् ॥ २४ ॥

यदि सप्तसहस्राणि मुस्लिमानां दुरात्मनाम् ।
आस्कन्द्य स्वल्पसंख्याकान् हिन्दून् स्वप्रातिवेशिकान् ॥ २५ ॥

विलुण्ठेयुर्गृहांस्तेषां हरेयुश्चाङ्गना बलात् ।
तदा तैर्नूनमिस्लामधर्मः स्याद्विनिपातितः ॥ २६ ॥

यावदेकीभविष्यन्ति पुनस्ते हिन्दुमुस्लिमाः ।
तावदत्रैव वङ्गेषु स्थास्यामि हितकाम्यया ॥ २७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये गान्धि-
प्रधर्षणं नाम द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

नवखालीप्रयाणम् ।

नवखालीं प्रयास्यन्तं किनीनाम्न्याऽथ नौकया ।
लेखकोऽमेरिकावासी मुनिमाह सहाध्वगः ॥ १ ॥

'महात्मन् पञ्चवर्षाणि देशोऽयं क्षोभपीडितः ।
कचिन्नौकाधिकारिभ्यः कचिद्राष्ट्रियसैन्यतः ॥ २ ॥

कचिन्मुस्लिमहिन्दुभ्यः कचिदन्यैश्च कारणैः ।
सत्येवं ब्रूहि मे विद्वन्यदहिंसामतं तव ॥ ३ ॥

तदेतदूढमूलं वा भवद्देशेऽद्य वर्तते ।
अथ वा निष्फलं भूत्वा प्रजाभिः परिवर्जितम्' ॥ ४ ॥

(महात्मा प्रत्युवाच ।)

'यत्त्वयाऽभिहितं सौम्य हिंसाख्यां नूनमर्हति ।
अहिंसा निष्फलाऽथेति निश्चितुं न हि युज्यते ॥ ५ ॥

परिवर्तयितुं प्रायो जनसामान्यमानसम् ।
नोपलब्धं मयाऽद्यापि कौशल्यं यदपेक्षितम् ॥ ६ ॥

ग्रामाणां सप्तलक्षाणि यानि तेषां निवासिभिः ।
हिंसनं यत्त्वया प्रोक्तं प्रतिजाने न तत्कृतम् ॥ ७ ॥

अहिंसा रूढमूलाऽभून्न वेति भरतावनौ ।
निर्णेतुं पारयेल्लोको मदीयनिधनोत्तरम्' ॥ ८ ॥

(पान्थः पप्रच्छ ।)

द्वितीयं ब्रूहि तावत्किं कुर्याद्दैनिकजीवने ।
अहिंसायाः प्रवीरस्य क्रमेण प्राप्तये नरः ॥ ९ ॥

(महात्मोवाच ।)

" वीरयोग्यामहिंसां यो नरः शिक्षितुमिच्छति ।
निरस्येत्स हि कातर्यमाचरेच्चानुगुण्यतः ॥ १० ॥

अहिंसोपासको भीतिं त्यजेदुच्चाधिकारिणः ।
अकोपश्च परित्यक्तुं सज्जितः स्यान्निजं पदम् ॥ ११ ॥

स्वामिना नष्टसर्वस्वोऽप्यस्मै चेन्न हि कुप्यति ।
सिद्धवीरोचिताहिंसः प्रोच्यतेऽसौ तदा व्रती ॥ १२ ॥

तर्जयेदध्वगः कश्चित्प्रहर्तुं मत्सुतं यदि ।
अनुनेतुं यतिष्ये तं पुत्रस्य क्षेमचिन्तकः ॥ १३ ॥

बलवत्ताडितस्तेन न कोपं प्राप्नुयां यदि ।
मया वीरोचिताऽहिंसा तदा हि स्यात्प्रदर्शिता ॥ १४ ॥

सर्वथा नियतामर्षः प्रहारविमुखोऽस्मि चेत् ।
प्रयाति परिपुष्टिं मे वीरोचितमहिंसनम् ॥ १५ ॥

अहिंसा तादृशी क्वापि मोघार्था न भविष्यति ।
येषां प्रबलवैमत्यं तेऽपि तत्सारवेदिनः " ॥ १६ ॥

आंग्लैकादशमासस्य पूर्वार्धे गतवान्मुनिः ।
चौमुहान्यभिधं ग्रामं नवकालीपुरान्तिके ॥ १७ ॥

अगमत्स इतो ग्रामान् देशस्याभ्यन्तरान् बहून् ।
पत्रसंपादकैः सार्धमात्मनश्चानुयायिभिः ॥ १८ ॥

तदात्वे तस्य चाहारो नारिकेलजलं परम् ।
नारङ्गस्य रसश्चासीत्तेनासौ कृशतां ययौ ॥ १९ ॥

अत्रान्तरेऽभवत्प्राच्यवंगदेशे समन्ततः ।
अमानुषैर्दुराचारैः शोचनीया परिस्थितिः ॥ २० ॥

योषितः शरणार्थिन्यः समेत्याश्रयमन्दिरम् ।
सवाष्पं कथयामासुर्निजक्लेशपरम्पराम् ॥ २१ ॥

हन्यमानान् पतीन् काश्चिदन्याश्च पितरौ निजौ ।
अद्राक्षुः स्वशिशून् काश्चिच्छिद्यमानांश्च खण्डशः ॥ २२ ॥

तपस्विन्यस्ततो धर्मं यावनं ग्राहिता हठात् ।
मुक्तकण्ठं रुदन्त्यश्च पर्यणीयन्त घातुकैः ॥ २३ ॥

स्त्रीत्वलिंगावशेषोऽयं विलुप्ताकारसौष्ठवः ।
विपद्ग्रस्तो मृतप्रायः स्त्रीवर्गो ददृशे बत ॥ २४ ॥

वराकिन्यो निरैक्ष्यन्त नष्टचैतन्यदृष्टयः ।
प्रयस्य रक्षितुं पुंसः काश्चिदक्षतकलेवराः ॥ २५ ॥

योषितोऽपहृता गेहान्नवोढा इव मुस्लिमैः ।
परित्रातुं वृथा चक्रुः प्रयत्नानधिकारिणः ॥ २६ ॥

सुखिताऽत्र गृहेऽस्मीति नाश्वासयति [illegible] ।
ध्वंस्यते त्वत्कुलं कृत्स्नमित्याभीत[illegible] ॥ २७ ॥

इस्लामधर्मनिष्ठाऽपि धेनुमांसाशनं [illegible] ।
प्राणपण्यमिव स्त्रीणां व्यधीयन [illegible] ॥ २८ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु [illegible] खालीप्रयाणं नाम
त्रय[illegible]

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

वङ्ग्रामपर्यटनम् ।

प्राप्तमात्रः स पूर्वोक्तं चौमुहान्यभिधं स्थलम् ।
ग्रामप्रतिनिधींस्तत्र स्वीचकार समागतान् ॥ १ ॥

कृत्वा स्थलीयसंस्थाभिः प्रस्तुतार्थविचारणाम् ।
खिन्नः शुश्राव तैरुक्तां नानाक्लेशपरम्पराम् ॥ २ ॥

रक्षितुं न क्षमा आर्तान् रक्षका वाऽपि सैनिकाः ।
स्वयमेव विधेयं तद् ग्रामीणैरात्मरक्षणम् ॥ ३ ॥

इति ग्रामजनं गान्धिरनुशिष्याब्रवीत्पुनः ।
नापनीता इतो यावत्सायुधा आंग्लसैनिकाः ॥ ४ ॥

तावत्क्षोभानलज्वालाः प्रशमं नैव यान्त्यमूः ।
प्रज्वलेयुः परं यावद्धस्मीभवति भारतम् ॥ ५ ॥

यदा सैनिकसाहाय्यापेक्षया लज्जिता जनाः ।
यदा चाहिंसनस्वामी सारं स्वानुभवाद्विदुः ॥ ६ ॥

तदा हि प्रशमं याति ज्वालाजालं भयङ्करम् ।
पूर्ववच्च पुनः सर्वं प्रकृतिस्थं भविष्यति ॥ ७ ॥

भिया ये हि प्रवर्तन्ते स्वात्मनस्ते न केवलम् ।
परं चिराश्रितस्यापि हानिं पक्षस्य कुर्वते ॥ ८ ॥

यदि स्वे नानुतप्यन्ते मौर्ख्यहिंसे विदर्भजैः ।
मुस्लिमा हि तदा नित्यं स्थास्यन्ति विमनायिताः ॥ ९ ॥

उपवासो मया योऽग्रे कर्तव्यत्वेन निश्चितः ।
स तावत्प्रार्थये युष्मान्माऽस्तु केनाप्यपोहितः ॥ १० ॥

अथासौ चौमुहानीतो महात्मा समुपाययौ ।
दत्तपाराभिधं ग्रामं विश्रान्तिमभिलाषुकः ॥ ११ ॥

तत्र प्रौढगिरा धीमान् बभाषे दीनवत्सलः ।
पुरस्ताद्ग्रामलोकानां प्रदोपप्रार्थनोत्तरम् ॥ १२ ॥

" नवखाल्या घोरवृत्ते रोपिताः सन्ति हिन्दवः ।
क्रियन्ते तु महायत्नाः समीकर्तुं परिस्थितिम् ॥ १३ ॥

शमनं दुष्करं प्रायः कलहस्य द्वयोरपि ।
तच्चेत्परः सहस्राणां सुतरां दुष्करं खलु ॥ १४ ॥

अलमत्यद्भुतं कर्तुं परेशः सर्वशक्तिमान् ।
मानवस्तु स्वकं मार्गं तमसीव परामृशेत् ॥ १५ ॥

प्रमादानपि स प्रायः कुर्यात्तदपि सुव्रतः ।
श्रद्धया चेत्प्रवर्तेत सर्वं साधु भवेत्तदा ॥ १६ ॥

अथ लक्ष्मीपुरग्रामे गृहभ्रष्टागतान्मुनिः ।
आर्तानाश्वासयन्सौम्यवचनैः समबोधयत् ॥ १७ ॥

निवसाम्यहमत्रैव यावदावश्यकी स्थितिः ।
हास्यामि नवखाल्यर्थे प्राणानपि न संशयः ॥ १८ ॥

श्रीमानाजादमौलानो मुस्लिमानां कृते स्वयम् ।
पुनः स्वस्वगृहान् गन्तुं सर्वान् हिन्दूनुदैरयत् ॥ १९ ॥

जाने तत्सुकरं वक्तुं न पुनः कर्तुमिच्छया ।
निवसेयुः क ते भ्रष्टा दग्धलुण्ठितमन्दिराः ॥ २० ॥

इयमिच्छा हि सर्वेषां यत्समाजावुभावपि ।
स्वस्वधर्मे विभिन्नेऽपि प्रशान्तौ सह जीवताम् ॥ २१ ॥

विध्वंसं सर्वतो घोरं प्रत्यक्षीकृतवानहम् ।
ग्रस्तालोकेन लोकानां मम दुद्राव मानसम् ॥ २२ ॥

भयं निष्कास्य भोः सौम्या निवर्तध्वं गृहान्निजान् ।
भगवन्नाम न त्याज्यं सुखं जीवितुमिच्छता ॥ २३ ॥

स्मरामि * जलियन्वालाकाण्डे पुंसः सुमांसलान् ।
कुक्षिणा सर्पयामास यथांग्लयुवकद्वयम् ॥ २४ ॥

वीथिकायाममी पण्डाः ससृपुर्यत्र कुक्षिणा ।
सा ततः प्रभृति प्रोक्ता कुक्षिसर्पणवीथिका ॥ २५ ॥

सन्त्यत्र नगरारक्षा ग्रहीतुं चौरलुण्ठकान् ।
परैराक्रमणाद्देशं रक्षितुं चापि सैनिकाः ॥ २६ ॥

न युद्धात्सैनिका युष्मान् निवर्तयितुमीशते ।
न वा शिक्षयितुं शक्ताः भ्रातृवत्सहजीवनम् " ॥ २७ ॥

ययौ लक्ष्मीपुराद्गान्धिर्ग्रामं काजिर्खिलाभिधम् ।
भूयांसो मुस्लिमा यत्र समेयुः सायमीक्षितुम् ॥ २८ ॥

दृष्ट्वा मुस्लिमसंदोहं बहु प्रीतोऽभवन्मुनिः ।
तृषितास्तेऽपि च श्रोत्रैस्तस्य वागमृतं पपुः ॥ २९ ॥

यदि न भ्रातृवद्भूयो भवेयुर्हिन्दुमुस्लिमाः ।
नवखालीपुरे प्राणान् विहास्यामि न संशयः ॥ ३० ॥

इति मंदस्वरेणोक्तस्तदीयो दृढनिश्चयः ।
तत्र मुस्लिमवृन्देन सदेकाग्रतया श्रुतः ॥ ३१ ॥

ततः स रामगञ्जाख्यं ग्रामं गान्धिः समासदत् ।
न्यवेदयज्जनांश्चात्र निजागमनकारणम् ॥ ३२ ॥

तच्चेदं मुस्लिमानां च हिन्दूनां चैक्यसाधनम् ।
न कस्मादपि भेतव्यमन्यत्र परमेश्वरात् ॥ ३३ ॥

इतीदं मनसा धार्यं सर्वैरित्युपदिश्य सः ।
जोयं काझिर्खिले ग्रामे निनाय दिवसान्मुनिः ॥ ३४ ॥

---

* अमृतसरसि जल्लियन्वाला नाम प्रसिद्धमुद्यानं वर्तते यत्राङ्ग्लैर्गुलिकापातेनानागसो बहवो भारतीया हताः ।

विहारार्थं गतः प्रातर्दीर्घकालोत्तरं पुनः ।
नारिकेलद्रुमारामैराघृतेनाध्वनाऽभितः ॥ ३५ ॥

भस्मीभूतं ततः सौधं ददर्श श्रेष्ठिनः क्वचित् ।
परश्शतानि चान्यानि नाशितानि गृहाणि सः ॥ ३६ ॥

संमिमेल जनस्तोमः पाठशालामहाङ्गणे ।
श्रद्धया केचिदन्ये च जग्मुर्वाग्मित्वकौतुकात् ॥ ३७ ॥

(महात्मोवाच ।)

"महत्यासीन्ममाशंसा सौम्याः पूर्वमिहागमात् ।
निर्व्याजमनसा कर्तुं मुस्लिमैः सह संकथाः ॥ ३८ ॥

दुष्कर्मणोऽनुतप्येरन्वारयेयुश्च निर्गमात् ।
हिन्दून्स्वस्वगृहेभ्यश्चेत्याशया चिन्तितं मया ॥ ३९ ॥

हार्दिकः सोऽनुतापश्चेदभिज्ञाय तदार्जवम् ।
हिन्दवः पुनरेतेषु विश्वसन्तीत्युदीक्षितम् ॥ ४० ॥

परं तु दूयते चेतः प्राच्यवङ्गेषु यत्नतो ।
उभौ च पक्षविद्वेषौ तिष्ठतः कारणैरलम् ॥ ४१ ॥

बभूवुर्धर्षका ह्यादौ प्राच्यवगेषु मुस्लिमाः ।
ध्वंसयन्तः सुरागारसौधविद्यालयादिकम् ॥ ४२ ॥

अपजह्रुर्बलान्नारीर्यवनीचक्रिरे च ताः ।
इत्येतैर्द्विगुणीचक्रे दुराचारैः स्वपातकम् ॥ ४३ ॥

अतः प्राणभयं तेभ्यः कलयन्ति हि हिन्दवः ।
भयोत्पादनमन्येषु मनुष्यस्य अपाकरम् ॥ ४४ ॥

पशवोऽपि वितन्वन्ति मैत्रीं मिथोऽभयन्तु हि ।
किं ब्रूमहे मनुष्याणां चरितं देवरूपिणाम् ॥ ४५ ॥

उपकुर्यान्नरस्तस्मादपकारिणि सर्वथा ।
अमोघीकर्तुमिच्छेच्चेत्पृथिव्यामात्मजीवितम् ॥ ४६ ॥

इस्लामधर्मशास्त्रस्य सर्वथा नैव सम्मतः ।
प्रमादासु दुराचारो जातिभ्रंशस्तथा बलात् ॥ ४७ ॥

किं कल्मापठनेन स्याज्जनश्चेदन्तरात्मनि ।
इस्लामोदारधर्मस्य वर्ततेऽति पराङ्मुखः ॥ ४८ ॥

प्रष्टव्या मुस्लिमैस्तस्मादवश्यं निजनायकाः ।
हिन्दुभिः सह सौहार्दं वैरं वा श्रीयतामिति ॥ ४९ ॥

द्वेषं चेदभिलष्येयुरादिशेयुस्तदा द्रुतम् ।
हिन्दूनां प्राच्यवंगेभ्यः साकल्येन विसर्जनम् " ॥ ५० ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये वङ्ग-ग्रामपर्यटनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

गान्धिप्रयासः ।

अथासाद्य क्रमाद्ग्रामं श्रीरामपुरनामकम् ।
प्राकाश्यमनयल्लेखं प्रगल्भार्थमसौ यथा ॥ १ ॥

अत्युक्त्यसत्ययोर्मध्ये मम दोलायते मनः ।
उपलब्धुमतः सत्यमक्षमोऽस्म्यत्र सर्वथा ॥ २ ॥

समीक्ष्यते मया ग्रामे ग्रामे पर्यटताऽधुना ।
मिथो भीकृदविश्वासः पूर्वमैत्री गतैव सा ॥ ३ ॥

अहिंसा या मया पष्ट्या वत्सरैः परिसेविता ।
साऽद्य मे प्रतिभात्येषा मोघीभूतप्रयोजना ॥ ४ ॥

अहिंसाया अमोघत्वमात्मानं वा परीक्षितुम् ।
इतो ग्रामं प्रयास्यामि सीतारामपुराभिधम् ॥ ५ ॥

चिरं सिषेविरे ये मां त्यक्त्वा यान्त्वनुयायिनः ।
विहाय वंगभाषाज्ञ-लघुसङ्केतलेखकौ ॥ ६ ॥

आगता ये मया सार्धं गच्छन्तु सहकारिणः ।
नवखालीप्रदेशस्य ग्रामे ग्रामे पृथक् पृथक् ॥ ७ ॥

प्रत्येकं स्वस्वघोषेषु विचटय्य परस्परम् ।
साधयन्तु यथाशक्यं पक्षयोस्सुसमाहितिम् ॥ ८ ॥

प्रेष्यतां मुस्लिमो धीरः सरलो मन्त्रिभिर्द्रुतम् ।
प्रतिग्रामं समायातुं हिन्दुना तुल्यवृत्तिना ॥ ९ ॥

शरणाभ्यर्थिहिन्दूनां गेहं प्रत्यागमिष्यताम् ।
रक्षणे लग्नकौ तौ हि स्यातां प्राणव्ययादपि ॥ १० ॥

न जाने पक्षयोर्द्वैधं कदा वा शान्तिमेष्यति ।
तावच्च प्राच्यबङ्गेभ्यः करिष्ये न बहिः पदम् ॥ ११ ॥

यावद्भवति विश्वासो हिन्दुमुस्लिमयोर्मिथः ।
यावद् ग्रामजनो भूयः श्रयते रूढजीवनम् ॥ १२ ॥

तावत्प्रयतनं कार्यं न खल्वैक्यं विना भवेत् ।
पाकिस्थानं न वा हिन्दुस्थानं वा भारतावनौ ॥ १३ ॥

रामगञ्जपुरं गान्धेर्गच्छतो जलमार्गतः ।
सकन्दपुष्पगुच्छेषु विलग्ना तस्य नौः स्थिता ॥ १४ ॥

गच्छता तेन मार्गेण मुस्लिमद्वितयेन सा ।
रोधनान्मोचिता नौश्च प्रवृत्ता चलितुं पुरः ॥ १५ ॥

प्रत्याजगाम तद्रात्रौ सीतारामपुरीं मुनिः ।
ईश्वरप्रार्थनां सायं नौकायां वै चकार सः ॥ १६ ॥

अथैकदा किल श्रीमानह्नः कतिपयोत्तरम् ।
प्रदोषप्रार्थनां चक्रे ग्राममुस्लिममन्दिरे ॥ १७ ॥

अर्धसाहस्रकं तत्र मुस्लिमानां समाययौ ।
तेन कोरानपठनं चैकाग्रमनसा श्रुतम् ॥ १८ ॥

पठ्यते स्म हि स ग्रन्थो बुधवर्येण मोल्विना ।
प्रार्थनाङ्गात्मकः सोऽयं गान्धिनाऽऽसीत्प्रकल्पितः ॥ १९ ॥

अन्येन केनचिच्चापि सुस्वरेणाभ्यगीयत ।
हिन्दुमुस्लिमयोरैक्यं बोधयन्ती सुगीतिका ॥ २० ॥

तत्र संमिलितानां च पुरो ग्रामनिवासिनाम् ।
सूक्तिमुक्ताः समुत्पेतुर्मुखाम्भोधेर्महात्मनः ॥ २१ ॥

तथा हि श्रूयतां सौम्या वचः सत्यं ब्रवीमि वः ।
कथयिष्याम्यहं युष्मानागमस्य प्रयोजनम् ॥ २२ ॥

नोत्पादयितुमस्म्यत्र विरोधं पक्षयोर्द्वयोः ।
परं तु सुदृढीकर्तुं प्रेमबन्धं तयोः पुनः ॥ २३ ॥

तयोर्मध्ये न भेदोऽयं विधिना परिकल्पितः ।
कल्पयेत्तु नरः कस्मात्सर्वेशस्तुल्यजीवनम् ॥ २४ ॥

यावदावश्यकी तावत्प्राच्यवर्गेषु मे स्थितिः ।
भविष्यत्यथवा यावज्जीवमेवापि सा भवेत् ॥ २५ ॥

यथाशक्ति यतिष्येऽहमेकीकर्तुमुभावपि ।
तौ हि वर्षशतान्यास्तां भ्रातृवत्सहजीविनौ ॥ २६ ॥

कुरुते केवलं यत्नान् सप्रयासं नरो भुवि ।
कार्यसिद्धिः परं तस्य परमात्मनिबन्धिनी ॥ २७ ॥

एकदा व्रीहिकेदारे पादचारेण गच्छतः ।
मुनेर्दृक्पथमाजग्मू रुदत्यो दुःखिताङ्गनाः ॥ २८ ॥

कथाः सर्वस्वनाशस्य निवेद्यामूर्महात्मने ।
ब्रूहि नः किन्तु कर्तव्यमित्यपृच्छन् सगद्गदम् ॥ २९ ॥

हस्तेन निर्दिशन्नूर्ध्वं नभः पर्यश्रुलोचनः ।
सोऽब्रवीत्प्रार्थ्यतामीशो बिभीतास्मान्न चान्यतः ॥ ३० ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये गान्धिप्रयासो नाम
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशोऽध्यायः

ग्रामपर्यटनम् ।

* शैलाम्बुधिग्रहेन्द्वङ्को वत्सरो भारतावनौ ।
ऐतिहासिकवार्ताभिबह्वीभिर्वहु विश्रुतः ॥ १ ॥

अटितुं प्रत्यहं ग्रामाद्ग्रामं गान्धिः सुनिश्चितः ।
श्रीरामग्रामतः प्रातर्ययौ चांदपुरं प्रति ॥ २ ॥

अथ प्रस्थास्यमानोऽयं ग्रामात्प्रातस्तरां व्यधात् ।
भगवत्प्रार्थनां तत्र क्रैस्ताब्दस्याग्रिमेऽहनि ॥ ३ ॥

क्रिस्तजन्मोत्सवे मन्त्राः पठिताः क्रैस्तशास्त्रतः ।
केचिन्मनीषिणा प्रोच्चैर्निर्मलाख्येन केनचित् ॥ ४ ॥

प्रार्थनोर्ध्वं कृतज्ञोऽसौ परमोदारचेतसा ।
जगाद मिलितान् लोकान्महात्मा सौम्यया गिरा ॥ ५ ॥

"अत्र मेऽवस्थितेः कालः सौम्या अवसितोऽभवत् ।
अटितुं ग्रामतो ग्रामं प्रस्थास्ये न चिरादहम् ॥ ६ ॥

गृहे यत्र कृतावासो गृहिणा तत्र सत्कृतः ।
कृतज्ञोऽस्मि तदातिथ्यात्सौजन्याच्च निवासिनाम् ॥ ७ ॥

जनैरस्मि प्रयाणं मे विलम्बयितुमर्थितः ।
परं नोपेक्षणीयं मे विधेयं प्राग्विनिश्चितम् ॥ ८ ॥

प्रतिष्ठासुं पुरा दाण्डीं लक्षशो मां जनोऽन्वगात् ।
इदानीमद्वितीयस्तु ग्रामाद्ग्राममटाम्यहम्" ॥ ९ ॥

अथ वक्ष्यामि कार्याणामस्य दैनन्दिनक्रमम् ।
मासस्यारम्भदिवसाद् ग्रामान् पर्यटतो मुनेः ॥ १० ॥

---

* १९४७ खिस्ताब्दः ।

स हि प्रातर्विधीन् कृत्वा प्रस्थितः प्रार्थनोत्तरम् ।
घटिकापञ्चकेनैव द्वितीयं ग्राममासदत् ॥ ११ ॥

ग्रामध्याह्नमभूत्तस्य गात्रसंवाहनावधिः ।
अथाल्पाहारमासेव्य होरार्धं व्यश्रमत्सुखम् ॥ १२ ॥

ततश्च ग्रामिकैस्तत्तद् ग्रामेषु परिवेष्टितः ।
यज्ञिये तन्तुनिर्माणे कञ्चित्कालं निनाय सः ॥ १३ ॥

स्वल्पाहारमथादाय नारङ्गादिरसात्मकम् ।
ईश्वरप्रार्थनां चक्रे ग्रामीणैः समुपस्थितैः ॥ १४ ॥

संध्याकालं ततोऽनैषीद् ग्रामीणानां गृहे गृहे ।
पुरुषार्भकयोषाभिः कथालापप्रसङ्गतः ॥ १५ ॥

इत्थं होराद्वयं नीत्वा ग्रामलोकैर्मुनिर्मुदा ।
कुटीं प्रत्याययौ रात्रौ सुप्रीतस्तत्समागमात् ॥ १६ ॥

तृणपर्णादिसञ्छन्ना तदर्थं जङ्गमा कुटी ।
निर्मिता पूर्वमेवासीद्वहनीया विना श्रमम् ॥ १७ ॥

सजङ्गमकुटीरेण नापेक्ष्यत महात्मना ।
आश्रयो निशि गेहेषु विश्रान्त्यै ग्रामवासिनाम् ॥ १८ ॥

ग्रामाध्यक्षः प्रतिग्रामे समाजस्थितिशंसिनीम् ।
सज्जीकृत्य ददौ तस्मै पुरस्तादेव पत्रिकाम् ॥ १९ ॥

अथ चांदपुरग्रामे नीत्वा दिनचतुष्टयम् ।
अटनं ग्रामतो ग्राममारेभे निश्चितात्मना ॥ २० ॥

ग्राममेकं दिवा गत्वा निशि विश्रम्य तत्र च ।
ग्रामान्तरं परेद्युश्च व्रजन्नेव ददर्श सः ॥ २१ ॥

एकमासान्तरे ग्रामानष्टाविंशतिमित्वरः ।
अथ प्राकाश्यमनयत्स्वमेकं च तथथा ॥ २२ ॥

" न कदाप्यन्धकारोऽयमनुभूतो मया क्वचित् ।
प्रतिभान्ति तमस्विन्यः सुदीर्घाश्च तथाप्यहम् ॥ २३ ॥

न भग्नाशो न चोद्भ्रान्तः संवृत्तोऽस्मीति तुष्यते ।
यद्भावि तद्भवत्वेव सज्जितः स्थितवानहम् ॥ २४ ॥

क्रियतां म्रियतां वेति वाक्यस्यार्थोऽयमुच्यते ।
बद्धसख्यौ प्रशान्तौ च जीवेतां हिन्दुमुस्लिमौ ॥ २५ ॥

तदेतत्साधनीयं मे साधने मृतिरस्तु वा ।
जाने परं तु सर्वस्मादीश्वरेच्छा बलीयसी ॥ २६ ॥

नोद्वेगस्यावकाशः स्याज्जीविते हि विवेकिनः ।
स्वार्थचिन्ताविहीनस्य परार्थाय प्रयस्यतः ॥ २७ ॥

अतीव जटिलं कार्यमिदमत्यन्तदुष्करम् ।
तथाप्यस्मि क्षमो गातुं सत्यपूर्णामिमां गिरम् ॥ २८ ॥

अन्धकारमयी रात्रिर्गृहाद्दूरं स्थितोऽस्म्यहम् ।
त्वमेव शरणं नाथ मार्गदर्शी सदैव मे ॥ २९ ॥

स्वयमेव पवित्रेऽस्मिन् कार्ये मम्रा ममानुगाः ।
यः पराजयते कार्यात्स निर्यातु स्वकामतः ॥ ३० ॥

एकाकी स्वेच्छया ग्रामं वृत्तवान् हि पृथक् पृथक् ।
स्थितोऽस्म्यहं च दुःखार्ते ग्रामेऽस्मिन् दूरवर्तिनि ॥ ३१ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये ग्रामपर्यटनं नाम
षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

राधाकुमुन्दमूर्तिस्थापनम् ।

अथ चांदपुरात्सायं संप्राप्तं भाटियापुरम् ।
श्रेष्ठी कश्चिन्महात्मानं जगाद प्रार्थनोत्तरम् ॥ १ ॥

ग्रामोऽयं पावितः श्रीमन्भवत्पादाब्जरेणुभिः ।
मन्येऽहं धन्यमात्मानं दर्शनेन पवित्रितम् ॥ २ ॥

स्मारकं तव हस्ताभ्यां स्थापनायात्र प्रार्थये ।
प्रतिष्ठापयितुं मूर्तियुग्मं राधामुकुन्दयोः ॥ ३ ॥

अनुमोद्य मुनिस्तस्य श्रेष्ठिनोऽभ्यर्थनां शुभाम् ।
स्वकुटीरसमीपस्थं प्राविशत्सुरमन्दिरम् ॥ ४ ॥

रम्याः स्रजः सुपुष्पाणामानिन्युः काश्चिदङ्गनाः ।
अन्याश्चन्दनलेपादीनितराश्च कुशाङ्कुरान् ॥ ५ ॥

ध्मायमानेषु शङ्खेषु श्रेष्ठिनः कुलदेवयोः ।
महात्मा प्रतिमायुग्मं स्थापयामास मन्दिरे ॥ ६ ॥

निर्गच्छन्तं महात्मानं न चिराद्देवतागृहात् ।
मुस्लिमप्रमुखाः केचिन्नमस्कृत्याब्रुवन् यथा ॥ ७ ॥

पुनः स्थापितयोर्मूर्त्योः श्रेष्ठिनः कुलदेवयोः ।
रक्षणाय भविष्यामः सर्वदा लग्नका वयम् ॥ ८ ॥

प्रत्युवाच महात्मा तान् इयदेव हि वाञ्छितम् ।
हिन्दुभिः स्वल्पसङ्ख्याकैर्नान्यत्किञ्चिन्मनागपि ॥ ९ ॥

ततो निवर्तमानं तं विहारान्ते कुटीं मुनिम् ।
तत्रत्या मुस्लिमाः केचित्तमुपेत्याब्रुवन् यथा ॥ १० ॥

नवखालीपुरे श्रीमन्यत्कार्यं भवता कृतम् ।
तस्मात्सर्वे कृतज्ञाः स्मः कोऽन्यः कुर्यादमुं श्रीश्रमम् ॥ ११ ॥

यद्यत्पुरा हि संवृत्तं न तद्भूयो भविष्यति ।
ग्रामवास्तव्यहिन्दूनां रक्षाप्रतिभुवो वयम् ॥ १२ ॥

(महात्मोवाच ।)

तुष्टोऽस्मि भो भवद्वाक्यं हृदयादागतं यदि ।
न पुनर्वदनादेव तदाऽस्य महिमाऽद्भुतः ॥ १३ ॥

यतस्तस्य फलं सद्यो न परं भारतावनौ ।
अपि त्वशेषराष्ट्रेषु पृथिव्यां प्रसरिष्यति ॥ १४ ॥

भाटियापुरतो गान्धिर्नारायणपुरं ययौ ।
मुस्लिमा यत्र भूयांसः समीयुः प्रार्थनाङ्गणम् ॥ १५ ॥

ततो जगाम स ग्रामं रामदेवपुराभिधम् ।
भगवत्प्रार्थनोर्ध्वं च प्राह संमिलितान् यथा ॥ १६ ॥

सन्ति जिज्ञासवः केचिन्मन्मतं मुस्लिमा इह ।
द्वित्रानेषामहं प्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामि साम्प्रतम् ॥ १७ ॥

(प्रथमः प्रश्नः ।)

ऐक्यं यवनहिन्दूनां त्वया चेदभिलष्यते ।
सिक्खसम्यास्तदा कस्मात्कामरूपजनास्तथा ॥ १८ ॥

राज्यतन्त्रसभास्थानाद्बहिः स्थातुं प्रबोधिताः ।
भवदीयोपदेशोऽयं विरुद्धः प्रतिभाति नः ॥ १९ ॥

(द्वितीयः प्रश्नः ।)

अथ मुस्लिमसंघीयाः प्रवेष्टुं किमु शक्नुयुः ।
राज्यशासननिर्माणसभां सम्प्रति कल्पिताम् ॥ २० ॥

(महात्मोवाच ।)

'आयौवनादविच्छिन्नमन्दपष्टेः किल स्थितम् ।
ऐक्यं यवनहिन्दूनामुद्देश्यं जीवितस्य मे ॥ २१ ॥

न पश्यामि मदुद्देश्यविरोधं तत्प्रशोधने ।
यथेष्टं कर्तुमुक्तास्ते नोपरोधो मया कृतः ' ॥ २२ ॥

पर्कोटीनामकाद् ग्रामात्रग्नपादो ययौ मुनिः ।
शालिक्षेत्रेषु रम्येषु मञ्जरीभिः पुरस्कृतः ॥ २३ ॥

रामदेवपुरग्रामे सोऽध्वनि व्यरमत्क्वचित् ।
तत्रास्य मुस्लिमः कश्चित्केनचित्परिचायितः ॥ २४ ॥

सोऽयं महमदाख्यातो येन मार्गः परिष्कृतः ।
यथान्यग्रामसञ्चारः सुगमः स्यान्महात्मनः ॥ २५ ॥

शुभाशीर्वचनैरेतमभिनन्द्य स्मिताननः ।
अटाखोराभिधं गान्धिर्ययौ ग्रामं चतुर्दशम् ॥ २६ ॥

आदरेण महात्मानमवादीत्कोऽपि मुस्लिमः ।
अस्माभिः सफलीकार्यः सर्वथा भवदुद्यमः ॥ २७ ॥

अथोचुर्मुस्लिमाः सर्वे विस्मरामः पुराकृतम् ।
प्रतिजानीमहे ग्रामे सहास्माभिर्निवासिनाम् ॥ २८ ॥

अल्पसंख्याकहिन्दूनां यत्नतः परिरक्षणम् ।
तथा तेषां गृहारामक्षेत्राणामप्यनाशनम् ॥ २९ ॥

विलुण्ठितधनं क्षेत्रे क्षिप्तं वा गोपितं क्वचित् ।
प्रत्याहृत्य पुनः सर्वं हिन्दुभ्यस्ते समार्पयन् ॥ ३० ॥

पर्कोटीपत्तने गान्धिशुश्रूषासंघसेवकान् ।
उदारवचनैः श्रीमान्बोधयामास तद्यथा ॥ ३१ ॥

खङ्गस्य खङ्गतो दण्डः सुकरः किन्तु निष्फलः ।
कुर्याद्धिंसाभयत्यागः स्त्र्यां यः सहशतशोऽधिकाम् ॥ ३२ ॥

इत्याकर्ण्याब्रवीदेकः स्वयसेनकमण्डलात् ।
वयं न खलु भीताः स्मो यदा सर्वे सह स्थिताः ॥ ३३ ॥

(महात्मोवाच ।)

" भीता एकाकिनो यूयमिति स्पष्टं भवद्भिरा ।
न स्वयंसेवकः क्वापि बिभीयादेककोऽपि सन् ॥ ३४ ॥

यद्वा भवत्वसौ नैव कदापि नमयेच्छिरः ।
भयापमानयोर्नैव तथा परवशो भवेत् ॥ ३५ ॥

ग्रामलोकोपभुक्तेषु कर्मस्वेव व्यवस्यत ।
तथा संगच्छत भ्रातृभावेन सह मुस्लिमैः ॥ ३६ ॥

न हि दण्डप्रहारेण विजेतुं शक्यते परः ।
परं तु प्रेमभावेन सुजेयः स भविष्यति ॥ ३७ ॥

इत्युक्त्वाऽथ महात्माऽसौ स्वयंसेवकमण्डलम् ।
प्राह हिन्दुस्त्रियः काश्चित्स्वदर्शनसमुत्सुकाः ॥ ३८ ॥

नवखालीपुरे यद्यद्वृत्तं तद्दैवशापतः ।
तद्ग्रस्ता न परं वङ्गा अपि त्वखिलभारतम् ॥ ३९ ॥

अन्योन्यव्यवहारेषु युष्माकमपि जीवने ।
कालानुगुण्यतः किञ्चित्परिवृत्तिरपेक्ष्यते ॥ ४० ॥

अन्याभिर्हिन्दुयोषिद्भिराचरेत्सममभावतः ।
मुस्लिमप्रमदाभिश्च भगिनीवृत्तिमाश्रयेत् ॥ ४१ ॥

यूयं चेन्मुस्लिमस्त्रीषु स्वसृवत्पूर्वतः स्थिताः ।
नवखालीपुरानर्थास्तदा स्युर्वारिता भृशम् ॥ ४२ ॥

न कार्यं सावकाशत्वे युष्माभिः कालयापनम् ।
क्रियतां सूत्रनिर्माणं सफलो भवति श्रमः " ॥ ४३ ॥

सुरेमाख्यं ततो ग्रामं नारायणपुराद्ययौ ।
तस्य पर्यटतश्चैष ग्रामो नवदशोऽभवत् ॥ ४४ ॥

सदण्डः पादचारेण छिन्नक्षेत्रेषु सञ्चरन् ।
सम्प्राप्याध्यवसद्गेहं मुस्लिमस्य पुरोधसः ॥ ४५ ॥

सोऽयं मौल्वीहवीबुल्ला वटारीवंशसम्भवः ।
मेने धन्यं किलात्मानं दर्शनेन महात्मनः ॥ ४६ ॥

जनाः परस्सहस्राश्च दूरग्रामनिवासिनः ।
सन्निपेतुर्महोत्कण्ठाः प्रदोषप्रार्थनासभाम् ॥ ४७ ॥

सहस्रद्वयमेतेषामागमत् त्रिपुरनीभृतः ।
वृन्दं पुमर्भकस्त्रीणां महत् तद्दर्शनोत्सुकम् ॥ ४८ ॥

नवखालीप्रदेशस्य न्यायाधीशः समाययौ ।
माकुनेरीतिसमाख्यातः पद्भ्यां क्रोशचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥

ग्रामं पञ्चगडं गान्धिर्निम्नपादस्ततो ययौ ।
शालिक्षेत्रे तथा मार्गे क्रममाणः सकण्टके ॥ ५० ॥

ग्रामीणा मुस्लिमाः श्रुत्वा तत्कष्टं हेपिता भृशम् ।
वर्त्मनः परिशोधाय बभूवुर्द्रुतमुद्यताः ॥ ५१ ॥

सायं निवर्तमानोऽसौ कुटीं पञ्चगडान्मुनिः ।
महान्तं विस्मयं प्राप वर्त्मनः परिवर्तनात् ॥ ५२ ॥

वनिताः पुरुषा बाला मार्गस्योभयपार्श्वयोः ।
महात्मानं पुरस्कर्तुं क्रोशत्रयमवस्थिताः ॥ ५३ ॥

प्रमार्ष्टुं स्वाम्बरान्तेन तत्पादाम्बुजरेणुकाः ।
स्पर्धमाना मिथो गान्धिं प्रमदाः समुपाययुः ॥ ५४ ॥

शिशवो वन्यपुष्पस्रक्पाणयस्तं स्मिताननम् ।
वर्धमानपरिस्पर्धाः कुतुकात्पर्यवेष्टयन् ॥ ५५ ॥

श्रीकृष्णायेव मूर्ताय नालिकेराण्यदुः पुरे ।
स तु नान्यद्भवत्प्रेम्णो वाञ्छामीत्यब्रवीदमून् ॥ ५६ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये राधामुकुन्दमूर्तिस्थापनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

ग्रामाटनम् ।

नवग्रामाभिधं ग्राममाससाद मुनिर्यदा ।
तमागमत्पुरस्कर्तुं संदोहः क्षेत्रजीविनाम् ॥ १ ॥

त्रिभागाख्यविवादस्तैः कृषिकैः संप्रवर्तितः ।
तृतीयांशद्वयं स्वैः स्वैः प्राप्यं क्षेत्रफलादिति ॥ २ ॥

आवितप्रस्तुतार्थस्तन्मतं जिज्ञासुभिर्जनैः ।
अभिनन्द्य महात्मा तान् समुदीरितवान् यथा ॥ ३ ॥

क्षेत्रं क्षेत्रपतेर्न स्वं परं तु जगतीपतेः ।
तस्माद्यैः कृष्यते क्षेत्रं स्वामिनोऽस्य भवन्ति ते ॥ ४ ॥

युष्मान्प्रबोधयाम्यत्र न हिंसा न बलात्कृतिः ।
प्रयोज्या खलु युष्माभिस्तद्विवादप्रशान्तये ॥ ५ ॥

इत्युक्ते पादयोः कश्चिन्निपत्य प्रवया मुनेः ।
सबाष्पः कथयामास तस्मै मर्मविधाः कथाः ॥ ६ ॥

श्रीमन्मम हता भार्या हता कन्या हतः सुतः ।
हताश्च बान्धवः स्वं मे लुण्ठितं हा करोमि किम् ॥ ७ ॥

निशम्यैतद्द्रवीभूतहृदयः स्वोत्तरीयतः ।
परिमृज्य तदश्रूणि सान्त्वयामास तं यथा ॥ ८ ॥

अलं दुःखेन मद्भ्रातर्विनष्टेऽप्यखिले कुले ।
जीवचक्रं भ्रमत्येवं मा धैर्यात्प्रच्युतो भव ॥ ९ ॥

इति तत्पाणिमादाय स्कन्धे तमुपगूह्य च ।
प्रार्थितो मन्दिरे तस्य निनाय निखिलं दिनम् ॥ १० ॥

स्नातमुक्तं ततो गान्धिमप्राक्षीत्काचिदङ्गना ।
किं जनः स्वमतं त्यक्त्वा परधर्मं समाश्रयेत् ॥ ११ ॥

(महात्मोवाच ।)

स्वधर्मस्य कृते प्राणांस्यक्तुं नेच्छति यः पुमान् ।
मानुषो न स वक्तव्यः पशुरेव नराकृतिः ॥ १२ ॥

ग्रामेऽस्मिन्मुस्लिमः कश्चिन्महात्मानमयाचत ।
परिकल्पितसम्भारमलङ्कर्तुं निजालयम् ॥ १३ ॥

पुरस्कर्तुं च तं गेहाद्बहिर्निर्मितमण्डपे ।
समेतो जनसंदोहस्तस्य दर्शनकाङ्क्षया ॥ १४ ॥

नारङ्गपूर्णमञ्जूषां स्वीकृत्य व्यभजन्मुनिः ।
फलानि बालकेभ्यो ये परितस्तमवस्थिताः ॥ १५ ॥

गृहीत्वा च ततः शेषमेकं हस्तेन पृष्टवान् ।
गृहिणं किमिदं देयं वैदर्भाय मया न वा ॥ १६ ॥

उक्त्वैवं सविनोदं श्रीतद्यर्वशाभिधं मुनिः ।
निर्दिदेश स्वयाङ्गुल्या पृष्ठभागस्थितं जनम् ॥ १७ ॥

अयं शुष्मद्रिपुः किन्तु मया धर्मप्रसारिणा ।
सर्वथाऽरातिभिः सार्धं मित्रत्वं साधयिष्यते ॥ १८ ॥

इत्यूर्ध्वफलहस्तोऽसौ जहास प्रोच्चकैर्मुनिः ।
गृहिणे चान्यलोकाय विनोदमुपपादयन् ॥ १९ ॥

स्तधारीयाभिधं ग्रामं सम्प्राप्तेऽथ महात्मनि ।
मासपर्यटनार्धस्य समाप्तिरभवत्तदा ॥ २० ॥

अटनस्य द्वितीयांशं ग्रामे साधुर्खिलाभिधे ।
प्रारेभे सह युग्मेन पुरोक्तेनानुयायिनाम् ॥ २१ ॥

प्रसादपुरमासाद्य प्रदोषप्रार्थनोत्तरम् ।
अब्रवीद्रान्धिरुद्दिश्य विषयं शरणार्थिनाम् ॥ २२ ॥

" अन्नदानं समुद्दिश्य लोकाय शरणार्थिने ।
स्थलीयप्राड्विवाको द्यः पृष्टवान् मन्मनोगतम् ॥ २३ ॥

उत्सारः कन्दपुष्पाणां समीकरणमध्वनाम् ।
परिष्कृतिश्च केदारभुवं गृहविनिर्मितिः ॥ २४ ॥
इत्यादियोजनास्तेन ग्रामीणानां सुखासये ।
गृहभ्रष्टागतैः कार्या इति प्रागेव निश्चितम् ॥ २५ ॥
उद्यमानां किमप्येकं कुर्याच्चेच्छरणागतः ।
समर्हेत् स तदा पूर्णमन्नदानस्य पात्रताम् ॥ २६ ॥
घटनेयं भवेज्जाने सर्वेषामुपकारिणी ।
दत्तमासावधिश्चासौ वृणोतु स्वेच्छयोद्यमम् ॥ २७ ॥
मासान्ते न वृणीयाच्चेदनुकूलं समुद्यमम् ।
अन्नमस्मै तदा नैव प्रदातव्यं भविष्यति ॥ २८ ॥
साञ्जलिः प्रार्थये तस्माच्छरणार्थिजनानहम् ।
कुरुध्वं सर्वथोद्योगं सह राष्ट्राधिकारिभिः ॥ २९ ॥
अतोऽन्नग्रहणापेक्षा कायिकश्रममन्तरा ।
न योग्या मानिने पौरजनायेति निबोधत ॥ ३० ॥
सर्वेऽपि यदि जीवेयुः स्वश्रमैः शरणार्थिनः ।
तदेयं मेदिनी सर्वा स्वर्गतुल्या भविष्यति ॥ ३१ ॥
देहश्रमेण सर्वोऽपि निजान्नं चेदुपार्जयेत् ।
तदा वैद्यादयः स्वार्थं हित्वा स्युरुपकारिणः ॥ ३२ ॥
स्वार्थत्यागेन ते वृत्तिं वितन्वन्ति यथा यथा ।
भूयसी धनसम्पत्तिर्भवत्येषां तथा तथा " ॥ ३३ ॥
प्रसादपुरतो गान्धिर्ययौ हेमच्छडीपुरम् ।
विजयं नगरं पश्चात्कपिल्तलमनन्तरम् ॥ ३४ ॥
रोगिणां शिबिरं तत्र समालोक्य कपिल्तले ।
पादचारी ययौ प्राच्यकेरोवावनिमण्डलम् ॥ ३५ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये ग्रामाटनं नाम
अष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

नवत्रिंशोऽध्यायः

स्वराज्योद्घोषणा ।

अत्रान्तरे स्वाधिकारान्निवृत्तो वेवलः प्रभुः ।
मौण्टबेटन्निति ख्यातः समारूढश्च तत्पदम् ॥ १ ॥

स चाशास्ते स्म यद्देशादाङ्ग्लनिर्गमवासरे ।
ख्यापिते सत्युभौ पक्षौ विवादं निस्तरिष्यतः ॥ २ ॥

इत्यसौ महतीमास्थां कलयन्नीतिकोविदः ।
रूपयौवनशालिन्या भार्यया प्राप देहलीम् ॥ ३ ॥

अमात्य आटलिः श्रीमान्नभोवाण्योद्घोषयत् ।
यद्दिने निश्चितेऽस्माभिराधिपत्यं प्रदीयते ॥ ४ ॥

साम्नैवाधिकृतिः सर्वा प्रजासु प्रतिपाद्यते ।
आङ्ग्लानां निर्गमायापि ख्याप्यते निश्चितं दिनम् ॥ ५ ॥

इत्थमुद्घोषणाज्जातः प्रजासु प्रत्ययो महान् ।
यदाङ्ग्लेषु निवृत्तेषु पक्षावेतौ प्रशाम्यतः ॥ ६ ॥

अवश्यं च तयोरैक्यं भविष्यत्यात्मसम्मतम् ।
अन्यथा हि निमग्नः स्याद्देशो विप्लवसागरे ॥ ७ ॥

इति प्रत्यायिता लोका मेनिरे भाविनीं दशाम् ।
अपरे संशयापन्ना विकल्पांश्चक्रिरे बहून् ॥ ८ ॥

नूतना कल्पलतारोपणा सेति केचन ।
अन्धगर्तनिपातोऽयमित्यन्ये भयशङ्किनः ॥ ९ ॥

प्रगल्भनीतिकौशल्यमिदमित्यपरे जनाः ।
प्रत्याशां व्यदधुः केचिदन्ये नैराश्यमाश्रयन् ॥ १० ॥

अथामृतसरःपुर्यां विप्लवोऽभून्सुदारुणः ।
दुराचारैर्यदा मार्गे धूमयानं न्यरुध्यत ॥ ११ ॥

अमी तक्षशिलापुर्यां लोहमार्गनिवेशने ।
अवस्कन्द्य हठात्पान्थान् कुठारैः प्राहरन् बहून् ॥ १२ ॥

अथांग्लवाहिनीयुग्मं प्राप्यामृतसरःपुरम् ।
अग्न्यस्त्रमोचनं चक्रे विना पूर्वनिवेदनम् ॥ १३ ॥

प्रहर्तुमुपयोज्यं यत्किञ्चिद्यस्य करे स्थितम् ।
स वध्यो गुलिकास्त्रेण निर्दोषोऽप्यभवत्क्षणात् ॥ १४ ॥

स्वर्णदेवालयख्याते पुण्येऽस्मिन्नगरे पुरा ।
न कदापि जनक्षोभः समभूदीदृगुल्वणः ॥ १५ ॥

न केवलं जना नेशुर्विप्लवेऽस्मिन् सहस्रशः ।
कृताश्च भस्मसाच्चित्रशालाहर्म्यापणव्रजाः ॥ १६ ॥

शतशो निर्धनानां च यत्पुरुद्धूलनं गृहाः ।
गता विध्वंसमेतस्माद् धनस्य दशकोटयः ॥ १७ ॥

अथ फाल्गुनमासादौ कृतग्रामपरिभ्रमः ।
श्रीगान्धिः पाटलीपुत्रमाससाद मुदे नृणाम् ॥ १८ ॥

पौराणामैधतोत्साहो मुस्लिमानां विशेषतः ।
पुनरागमनात्तत्र संसेव्यस्य महात्मनः ॥ १९ ॥

स्वयं स प्रार्थनां कृत्वा तत्र हिन्दून्विदर्भजान् ।
हृदयङ्गमया वाचा सर्वान्प्राबोधयद्यथा ॥ २० ॥

युष्माभिरुपयोक्तव्यो भविष्यन् होलिकोत्सवः ।
मुस्लिमैः सह सख्यस्य पुनरुज्जीवनाय वः ॥ २१ ॥

इति साधूपदेशोऽस्य बभूवाभीष्टसाधकः ।
दर्शितं किल सौहार्दं पक्षयोर्होलिकोत्सवे ॥ २२ ॥

अथासौ पाटलीपुत्रे महात्मा स्वयमव्रजत् ।
निप्लवे नाशितप्रायान्प्रदेशान्द्रष्टुमुत्सुकः ॥ २३ ॥

विध्वस्तमखिलं प्रेक्ष्य दुष्कृतैः क्षोभकारिणाम् ।
परावर्तितनेत्रोऽसौ स्थितवान् खिन्नमानसः ॥ २४ ॥

नवखालीकृतध्वंसप्रतीकारो विदर्भजैः ।
हिन्दुभिः कृत इत्युक्तं महात्मा नान्वमोदत ॥ २५ ॥

स तूवाच न युक्तोऽयं प्रतीकारक्रमः कृतः ।
आत्महत्यासमानेयं वैरबुद्धिः परस्परम् ॥ २६ ॥

ईदृग्भावनयाऽस्माकं दास्यमेव स्थिरीभवेत् ।
दासश्च पशुभिस्तुल्यः पशुत्वान्मरणं वरम् ॥ २७ ॥

पर्यन्ते गणयेत्सर्वो विपरीतधियाऽनया ।
सर्वतोऽप्यधिकां स्वीयग्रामस्यैव स्वतन्त्रताम् ॥ २८ ॥

अबोधयच्च ग्रामीणान् मुस्लिमेभ्यः प्रदीयताम् ।
ततो विलुण्ठितं द्रव्यं गृहक्षेत्रादिकं च यत् ॥ २९ ॥

छिन्नभिन्नविकीर्णानां वस्तूनां राशयोऽखिलाः ।
अपसार्याश्च युष्माभिर्मार्जनीयाश्च वीथिकाः ॥ ३० ॥

यथा सद्यः परावृत्य स्वस्वगेहानि मुस्लिमाः ।
रक्षिता निर्भयं ग्रामे निवसेयुः सुखं पुनः ॥ ३१ ॥

मृदा गर्ताश्च संपूर्य विषमोद्घातिभूतले ।
रचयध्वं विहाराय वाटिका ग्रामवासिनाम् ॥ ३२ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये स्वराज्योद्घोषणा
नाम नवत्रिंशोऽध्यायः ।

चत्वारिंशोऽध्यायः

आसियासम्मेलने गान्धिप्रवचनम् ।

अथाखण्डासियाखण्डदेशानां महती सभा ।
प्रारम्भे चैत्रमासस्य मिलिता देहलीपुरे ॥ १ ॥

त्रयस्त्रिंशज्जनाङ्गानि स्वस्वप्रतिनिधीन्सभाम् ।
प्रसिद्धान्प्रेषयामासू राजनीतिविशारदान् ॥ २ ॥

बभूवादृष्टपूर्वस्य सदसोऽस्याधिवेशनम् ।
कुरुपाण्डवयोः कालाच्छोणदुर्गाभिधे स्थले ॥ ३ ॥

सभाध्यक्षपदं पूज्यं वाग्मिनी श्रीसरोजिनी ।
अलञ्चकार निस्सीमनिजवाग्विभवोचितम् ॥ ४ ॥

महाङ्गणेऽस्य दुर्गस्य मण्डपो निरमीयत ।
यदन्तः सुखमासीरन्नर्धलक्षमिता जनाः ॥ ५ ॥

त्रयस्त्रिंशत्पताकाश्च परितः पीठवेदिकाम् ।
उच्छ्रिता मण्डपं चक्रुर्नेत्रासेचनकं परम् ॥ ६ ॥

ततः स्मृतिपथं नीत्वा प्रेक्षकाणां सरोजिनी ।
महाभारतकाव्यस्य कथाः काश्चिदवर्णयत् ॥ ७ ॥

अयं प्राचीनदुर्गस्य शिलाभित्तिचयो घनः ।
साक्षीचकार यः पूर्वं कुरुपाण्डवसंगरम् ॥ ८ ॥

स एवाद्य हि वर्षाणामसंख्यशतकोत्तरम् ।
प्रत्यक्षीकुरुते कार्यं नूनं संमेलनस्य नः ॥ ९ ॥

इत्यादिभाषणं कृत्वा निजवाक्यामृतेन सा ।
नन्दयामास चेतांसि सर्वेषां विबुधोत्तमा ॥ १० ॥

त्रीण्यासन् सभ्यवृन्दानि प्रस्ताव्यविषयक्रमात् ।
प्रथमं जातिसम्बद्धचर्चाविषयगोचरम् ॥ ११ ॥

द्वितीयं स्वस्वराष्ट्रस्य व्ययाल्पीकृतिचिन्तकम् ।
तृतीयं प्राच्यसंस्काररक्षाभ्युदयसाधकम् ॥ १२ ॥

पूर्वखण्डजनाः प्राप्ता देहलीं नगरोत्तमाम् ।
सस्मरुः प्राप्तमात्मानं साक्षात्स्वातन्त्र्यदेहलीम् ॥ १३ ॥

गान्धिः प्राप्तः सभामादौ न चक्रे तत्र भाषणम् ।
परं प्रतिनिधीभूतैः कथालापं चकार सः ॥ १४ ॥

'जगदैक्यं समुद्दिश्य महात्मन् ब्रूहि ते मतम् ।'
इति केनापि पृष्टः सन् प्रत्युवाच मुनिर्यथा ॥ १५ ॥

'भवितैक्यं न चेल्लोके जीवितुं नोत्सहे भुवि ।
मयि जीवति स स्वप्नः स्पृहये सफलीभवेत्' ॥ १६ ॥

पप्रच्छ चीनदेशीयः कश्चिद् हान्लिवुनामकः ।
समुद्दिश्यासियासंख्यानिर्माणं मुनेर्मतम् ॥ १७ ॥

(महात्मोवाच)

धन्यं नितान्तमात्मानं भारतं मन्यते किल ।
महती परिषद्यस्मादियं संमिलिताऽत्र वः ॥ १८ ॥

स्वातन्त्र्यगृहदेहल्यामिदानीं भारतं स्थितम् ।
स्वयं प्रभुत्वमिच्छामः प्रभुमन्यं न सर्वथा ॥ १९ ॥

नानादिग्देशतो यूयं सोत्साहमिह संगताः ।
प्रत्यब्दं चेद् भवेदीदृङ्मेलनं तद्धितावहम् ॥ २० ॥

स्वदेशं नीयतामस्य मेलनस्य स्मृतिः प्रिया ।
प्रयतध्वं च निर्मातुं सत्यदैवतमन्दिरम् ॥ २१ ॥

किमिमे प्राच्यदेशीयाः संगता योद्धुमिच्छया ।
सह पश्चिमखण्डस्थैः किं वाऽमेरिकिमूर्जनैः ॥ २२ ॥

इति कांश्चन जिज्ञासूनुवाचानर्थशङ्किनः ।
नैवं भोः सर्वथा नैवमिति मे साग्रहं वचः ॥ २३ ॥

नास्त्येवं भारतस्यात्र व्यवस्था न च वाञ्छितम् ।
ध्येयं चेत् तादृशं तस्य भवेयमतिदुःखितः ॥ २४ ॥

अहिंसयैव संप्राप्य स्वातन्त्र्यं भारतावनिः ।
न स्वप्नेऽप्युपयुञ्जीत तदन्यस्य नियन्त्रणे ॥ २५ ॥

यथा हि स्वस्वलाभाय पाश्चात्यैः पूर्वखण्डजाः ।
नियन्त्रिताः प्रजा बह्वयस्तथा नात्र भविष्यति ॥ २६ ॥

पूर्वखण्डमिदं कार्यं महत् पाश्चत्यराष्ट्रवत् ।
इति सर्वैर्विनिश्चित्य सभास्थानं विसृज्यताम् ॥ २७ ॥

प्राच्यसंमेलनं भूयाज्निधमेनात्र भारते ।
इत्याशास्याभिवन्दे वः पुनर्दर्शनकामुकः ॥ २८ ॥

द्वितीयेऽथ दिने गान्धिरुपस्थायासियासभाम् ।
प्रगल्भं भाषणं चक्रे सर्वश्रोत्रमनोहरम् ॥ २९ ॥

अयि प्राज्ञा विदेशीयगिरा यद्यपि भाषणम् ।
करिष्यामि तथाप्यादौ न प्रार्थ्या खलु वः क्षमा ॥ ३० ॥

विदितं किल सर्वेषां यदांग्लगिरमन्तरा ।
दृश्यते नापरा भाषा सर्वराष्ट्रप्रसारिणी ॥ ३१ ॥

दूरासीना इतः सभ्या यदि स्युः श्रोतुमक्षमाः ।
दोषभागत्र भविता यन्त्रं नादाभिवर्धकम् ॥ ३२ ॥

यथास्थितं न युष्माभिर्भारतं ह्यवलोकितम् ।
न देशाभ्यन्तरग्रामान्यूयमद्यापि संगता ॥ ३३ ॥

मद्रमोहमयीदिल्ल्यः कल्कत्ता लवपुर्यपि ।
एताः पाश्चात्यसंस्कारैर्वर्तन्ते परिवर्तिताः ॥ ३४ ॥

तत्त्वविल्केषदेशीयः पुरासीदाफ्रिकाभुवि ।
मित्रं मे स्वल्पसंख्याकलोकानां पक्षपोषकः ॥ ३५ ॥

न केवलमहं हीनपक्षस्यन्तार्गतोऽभवम्।
अपि च न्यायवादी सन् भृतिभुग्वृत्तिमाश्रितः ॥ ३६ ॥

प्रथमो ह्यहमेवासं भृतकन्यायवादिनाम्।
प्रायो भृतकशब्दार्थो युष्माभिरवगम्यते ॥ ३७ ॥

अथैकदाब्रवीन्मित्रं शृणु कैश्चकथामिमाम्।
त्वदर्थमाङ्गलभाषायां मया सेयमनूदिता ॥ ३८ ॥

फ्रान्सदेशात्पुरा जग्मुः केचिद्वैज्ञानिकास्त्रयः।
सत्यस्यान्वेषणार्थाय प्राच्यदेशान् पृथक् पृथक् ॥ ३९ ॥

आङ्ग्लैराक्रमणात्पूर्वं प्राङ्गोगल्कालतोऽपि च।
तेषामेकतमोऽभ्यागात्पर्यटन्भारतावनिम् ॥ ४० ॥

स च सूक्ष्मदृशाऽपश्यदुच्चजातिसमुद्भवान्।
पुमर्मकाङ्गनालोकान्वृथा सत्यगवेषकः ॥ ४१ ॥

स किङ्कर्तव्यतामूढो ग्रामाद्ग्रामं परिभ्रमन्।
काञ्चिद्ग्रामटिकां प्राप्य जगाम क्षुल्लकोटजम् ॥ ४२ ॥

श्वपचस्य कुटीरेऽस्मिन् विदेशीयोऽवसत् सुखम्।
अन्विष्यमाणसत्यं च तत्र साक्षाचकार सः ॥ ४३ ॥

द्रष्टुकामा भवन्तश्चेद् भारतं निजरूपतः।
श्वपाकस्य कुटीरे तद् ग्रामस्य द्रष्टुमर्हथ ॥ ४४ ॥

ग्रामाणां सप्त लक्षाणि तादृशां सन्ति भारते।
तत्र जीवन्ति दीनानामष्टात्रिंशच्च कोटयः ॥ ४५ ॥

पश्येचः कोऽपि युष्माकं यदि ग्रामान् यदृच्छया।
स तेषां दर्शनान्नूनं मोहितो न भविष्यति ॥ ४६ ॥

न स्वर्गीयप्रदेशास्ते यमभुर्जातुचित्पुरा।
इदानीं तु भवन्त्येते परं कचराशयः ॥ ४७ ॥

नासीत्तेषां दशा पूर्वमीदृशीति ब्रवीम्यहम् ।
स्वदीर्घानुभवादेव नैतिहासिकवर्णनात् ॥ ४८ ॥

आसेतोरातुषाराद्रिं भारते पर्यटंश्चिरात् ।
अद्राक्षं मानुषव्यक्तीराता निष्प्रभलोचनाः ॥ ४९ ॥

अत्रैव भारतं दृश्यं नगरेषु न दृश्यते ।
अत्र नीचकुटीरेषु मलराशिभिरावृतः ॥ ५० ॥

दीनो धारयति प्राणान् विनीतो मलशोधकः ।
तन्निरूपणतो ज्ञेया दशा देशस्य वास्तवी ॥ ५१ ॥

अपरं च मयाधीता ग्रन्था आंग्लैः प्रकल्पिताः ।
यत्रैतिहासिकैर्लोकचारित्रमुपवर्णितम् ॥ ५२ ॥

आंग्लैर्विनिर्मितेभ्यश्च ग्रन्थेभ्यो हि वयं चिरात् ।
न तु मूलप्रबन्धेभ्य इतिहासमधीमहे ॥ ५३ ॥

अयं भारतवर्षस्य विजयः पूर्वसंस्कृतेः ।
यदेषा किल पाश्चात्यैर्गृहीता च प्रसारिता ॥ ५४ ॥

किञ्च वर्षसहस्रेभ्यः पूर्वमध्यात्मसंस्कृतिम् ।
प्राच्याः पाश्चात्यलोकाय ज्ञानिनः प्रत्यपादयन् ॥ ५५ ॥

बभूव प्रथमस्तेषां झरथुष्ट्राभिधो बुधः ।
अन्वगात्तं च सिद्धार्थः पूतात्मा गोतमो मुनिः ॥ ५६ ॥

* मोझसोऽभूत्ततः क्रिस्तोऽनन्तरं च महम्मदः ।
यैः सर्वैः पाविताः प्राच्यभूमयः स्वस्वजन्मना ॥ ५७ ॥

श्रीरामकृष्णयोस्तद्वदन्येषां ज्ञानतेजसाम् ।
नामानि न गृहीतानि लोकेष्वल्पप्रसिद्धितः ॥ ५८ ॥

---

* यहूदीनामधेयम् ।

न कोऽपि भूतलेऽद्यापि समाकर्णि मया नरः ।
पूर्वोक्तैः पञ्चभिस्तुल्यः प्राच्यखण्डसमुद्भवैः ॥ ५९ ॥

क्रैस्तधर्मस्तु वैरूप्यं प्राप पाश्चात्यभूमिगः ।
इति वक्तुमहं दूये तदुक्तैरधिकैरलम् ॥ ६० ॥

नगरेषु स्वरूपेण भारतं न विलोक्यते ।
इति बोधयितुं युष्मान् प्रसङ्गात्सर्वमीरितम् ॥ ६१ ॥

प्रचलन्पुरतोऽस्माकं संहारोऽस्त्यतिगर्हितः ।
भारताद्बहिरेतस्य संस्कृतिर्न तु नीयताम् ॥ ६२ ॥

संदेशः पूर्वखण्डस्य ज्ञातव्यः पृथगेव वः ।
नाणुस्फोटानुकाराद्वा न वा पाश्चात्यदर्पितः ॥ ६३ ॥

भवन्तो यदि सन्देशं पाश्चात्येभ्यः प्रदित्सवः ।
प्रेमसत्यप्रधानेन तेन भाव्यं हि सर्वथा ॥ ६४ ॥

प्रजाधिपत्यसापेक्षे साम्प्रतं जगति स्थिते ।
रूढो भवति संदेशो दीनानामपि चेतसि ॥ ६५ ॥

वैरबुद्धिं विनिर्धूय विवेकधिषणाबलात् ।
भारतं लप्स्यते पूर्णं विजयं पश्चिमोपरि ॥ ६६ ॥

संदेशः पूर्वमस्मभ्यं यो दत्तः प्राच्यकोविदैः ।
समस्तैस्तद्रहस्यं चेदस्माभिरवम्यते ॥ ६७ ॥

यदि चानुसरिष्यामः सर्वे तत्प्राज्ञबोधनाम् ।
तदा भरतवर्षस्य विजयः पूर्णतामियात् ॥ ६८ ॥

आस्माकविजयेनैते नूनं पाश्चात्यदेशजाः ।
स्वयं प्रीता भविष्यन्तीत्यस्ति मे प्रत्ययो दृढः ॥ ६९ ॥

प्राज्ञवादानिमे श्रोतुमुत्सुकाः सन्ति साम्प्रतम् ।
अन्यगप्रमुखीभावाकृष्टधैर्या हि ते स्थिताः ॥ ७० ॥

* आण्वास्त्रं तच्च पाश्चात्यदेशान् सर्वान्न केवलम् ।
समस्तधरणीं चापि क्षणादुन्मूलयेद् ध्रुवम् ॥ ७१ ॥

तथैवं सति यः क्रैस्तवेदोक्तः प्रलयो भुवः ।
स एव कार्यतः सिद्धो बभूवेति वितर्कयेत् ॥ ७२ ॥

बुध्याभिर्जगते वाच्यं तत्पापं तद्दुरात्मता ।
अयमेव हि नः पन्था दर्शितः पूर्वशिक्षकैः ॥ ७३ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये आसियासम्मेलने
गान्धिप्रवचनं नाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

* Atom Bomb

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

कोराणपठनाक्षेपनिरासः ।

समाप्य भाषणं गान्धिः श्वपाकशिविरं ययौ ।
यथाकालमनुष्ठातुं प्रदोषोपासनाविधिम् ॥ १ ॥

अथ कोराणपठने प्रतिकूलमतिर्भृशम् ।
पतिरोद्धुं युवा कश्चित्सहसाभूत्समुद्यतः ॥ २ ॥

निष्कासितेऽङ्गणात्सद्यः कुमारे कैश्चनानुगैः ।
मुहूर्तमकरोद्गान्धिर्विरामं प्रार्थनाविधेः ॥ ३ ॥

झोराष्ट्रभगवद्गीता–श्रीमद्रामधुनादिषु ।
पठितेष्वब्रवीद्गान्धिः किञ्चित्खिन्नमना यथा ॥ ४ ॥

हिन्दुना यत्कृतं यूना तदयोग्यं न केवलम् ।
सभानियमधर्मस्य व्यतनोच्च व्यतिक्रमम् ॥ ५ ॥

ईदृक् प्रवर्तयेत्कृत्यमत्याहितपरम्पराम् ।
विदर्भनवखाल्यादिप्रदेशेषु यथा पुरा ॥ ६ ॥

विनिश्चितधिया तस्मात् त्यजेद्दुष्टविचेष्टितम् ।
कालेऽस्मिन् विषमे शान्तिं रक्षेत्प्राणव्ययादपि ॥ ७ ॥

श्रावं श्रावं विदर्भाणां घोरकृत्यपरम्पराम् ।
मुस्लिमान् प्रति दूनोऽहं लज्जानतशिराः स्थितः ॥ ८ ॥

वैरशुद्धिरिवेदानीं तस्याः पवनदाववनौ ।
क्षोभाग्निः पक्षयोर्मध्ये प्रज्वलत्येव घस्मरः ॥ ९ ॥

अस्ति मित्रं सहायश्च मृत्युरद्य शरीरिणाम् ।
ते हि धन्याः प्रवीरा ये कृतान्तातिथ्यमागताः ॥ १० ॥

ये तु कृत्वापि पापिष्ठं कर्म जीवन्ति पापिनः ।
दूष्यास्ते दण्डमर्हन्ति सर्वज्ञात्परमेश्वरात् ॥ ११ ॥

वृत्तिर्वन्यशरारूणां त्यज्यतां परहिंसनम् ।
क्रियतां हिन्दुभिः प्रीतिर्विश्वासो मुस्लिमैः पुनः ॥ १२ ॥

अन्तर्गतविरोधेन हिन्दुमुस्लिमयोर्मिथः ।
भारतं न किलात्मानं कलङ्कयितुमर्हति ॥ १३ ॥

परेद्यवि च विक्षेपो व्यधायि प्रार्थनाविधेः ।
कैश्चित्कोराणपाठस्य द्वित्रलोकैर्निषेधकैः ॥ १४ ॥

भवानधिकृतः केन हिन्दूनां देवमन्दिरे ।
कोराणपठनायेति पर्यपृच्छन्नमी मुनिम् ॥ १५ ॥

(महात्मोवाच ।)

'अन्त्यजानां समाजस्य भवत्येष सुरालयः ।
न तैराक्षिप्यते कापि ममात्र प्रार्थनाक्रमः ॥ १६ ॥

अस्म्यहं समजातीयः स्वैरं च मलशोधकः ।
अधिकारोऽस्ति मे तस्माद्यथेष्टप्रार्थनाविधौ ॥ १७ ॥

निषेधन्तो जना नैते भवन्ति मलशोधकाः ।
भवितुं वा न चेच्छन्ति तत्किमुक्तेन भूयसा ॥ १८ ॥

परेद्युः प्रार्थनाभूमौ भक्तान् गान्धिरभापत ।
पत्रद्वारादिशत्कश्चिन्मामज्ञातचरो जनः ॥ १९ ॥

जहीहि म्लेन्छगीतानां पाठं भो धर्मकञ्चुकिन् ।
नोचेन्निर्गम्यतां सद्यो वाल्मीकिभवनादिति ॥ २० ॥

अतः पृच्छामि वः सौम्याः किमस्मिन्मेलके जनः ।
कोराणपठनाक्षेप्ता ब्रूत यः कोऽपि विद्यते' ॥ २१ ॥

इत्युक्ते बहवः प्रोचुः क्षणादुच्छ्रितपाणयः ।
इस्लामग्रन्थपाठो नः सर्वथा नास्ति सम्मतः ॥ २२ ॥

आक्षेपवचनं श्रुत्वा संयमी स निराकुलः ।
प्रार्थनाविधिमुत्सृज्य मिलितानब्रवीद्दया ॥ २३ ॥

'अयि सौम्या मयोक्तस्य पूर्वेद्युः प्रार्थनोत्तरम् ।
कच्चिद्ग्राहि युष्माभिः सत्यता चारुतापि वा ॥ २४ ॥

बालेनापि कृताक्षेपस्त्यजामि प्रार्थनामहम् ।
तदेतन्न तु युष्माभिः कातर्यमिति मन्यताम् ॥ २५ ॥

हिंसायाः परिहाराय प्रार्थना त्यज्यते मया ।
आबाल्याद्बलवद्बुद्धा मया हिंसापिशाचिका ॥ २६ ॥

नाहं निहन्यमानोऽपि विरमेयं कथंचन ।
रामस्य रहिमस्यापि दिव्यनाम्नोः प्रकीर्तनात् ॥ २७ ॥

तयोरकीर्तयन्नाम्नी कथं स्यातु हि शक्नुयाम् ।
हिन्दुमुस्लिमयोरग्रे नवखालीविदर्भयोः ॥२८॥

न कुर्यात्कोपविद्वेषौ प्रार्थनाप्रतिरोधिषु ।
केवलं दयनीयास्ते कुधीद्वेषौ धर्महिंसकौ '॥ २९ ॥

निर्यातुं सदनं यावन्महात्मा ऽभवदुद्यतः ।
जनौघे विमतस्थानां कलहस्तावदुत्थितः ॥ ३० ॥

तिष्ठन्नेवाब्रवीद्गान्धिः कोपावेशो निरर्थकः ।
पन्थाम्नुविप्लवज्वालाशमोपायं विधीयताम् ॥ ३१ ॥

परेद्युः प्रार्थना सायं निर्विघ्नं समवर्तत ।
अतः प्रीतमना गान्धिरब्रवीन्मिलितान् जनान् ॥ ३२ ॥

'इमे हरिजनाः सर्वे भवन्ति भ्रातरो मम ।
मयैवानेकशः प्रोक्तं यदस्मि मलशोधकः ॥ ३३ ॥

मलस्य मार्जनं धर्मो हिन्दूनामविशेषतः ।
न केवलं निगारानां मनसां च धियामपि ॥ ३४ ॥

सत्यं धर्मेषु सर्वेषु हिन्दुः पश्यति सात्त्विकः ।
सारं कोराणपद्यानां सर्वधर्मेषु दृश्यते ॥ ३५ ॥

अनादिकालतो वेदास्तथोपनिषदां गणः ।
विद्यन्ते न त्वमी ज्ञाताः साङ्गोपाङ्गतया जनैः ॥ ३६ ॥

हिन्दुधर्मो महानेष तितिक्षागुणशेवधिः ।
सर्वार्थक-बलीकार-सामर्थ्यादैक्यसाधकः ॥ ३७ ॥

आसीत्काचित्पुरा साध्वी धर्मनिष्ठाऽन्त्यजाङ्गना ।
पृच्छकं प्रत्यवादीत्सा युवानं चैकदा यथा ॥ ३८ ॥

भगवानखिलव्यापी नियन्ता मनसो नृणाम् ।
भापादिनिरपेक्षोऽयं पूज्यो ह्येकाग्रचेतसा ॥ ३९ ॥

अतः कोराणगीतीनां विरोधो नोपपद्यते ।
प्रतिषेधो ह्यधर्म्यः स्याद् हिन्दुधर्मानुसारिणाम् ॥ ४० ॥

कृतज्ञतां वहाम्येष श्रीकोराणविरोधिषु ।
प्रदत्तो ऽवसरस्तैर्हि हृदन्तःशोधनाय मे ॥ ४१ ॥

यदेतान्न समाधातुमशकं तव्यचिन्तयम् ।
हृदये किल्बिषं मे स्याद्यत्किञ्चित्तद्विरोधकम् ॥ ४२ ॥

भजनस्य रहस्यार्थमवेदिष्यन्नमी यदि ।
साक्षाद्दिव्योपहारं तदमंस्यन्त तदा ध्रुवम् ॥ ४३ ॥

नाम्नोर्युगपदुच्चारं रामस्य रहिमस्य च ।
कुर्वाणं यदि मां हन्युर्निधनं स्यान्मुदे मम ॥ ४४ ॥

सर्वमेव शुभं हि स्यात्क्रोधमत्सरवर्जनात् ।
कुतः पाप्माऽस्वीयाचा भगवन्नामकीर्तने ॥ ४५ ॥

अज्ञातदिव्यवेदार्थो हिन्दुधर्मं न दूषयेत् ।
यथेष्टं पूजयेदीशमित्यादिशति हि श्रुतिः ॥ ४६ ॥

सेवकः सन्महेशस्य तदादेशं विना क्वचित् ।
न पिबामि न चाश्नामि नान्यत्किञ्चित्करोमि वा ॥ ४७ ॥

जनः सम्यक्तरां विद्यात्कालेन मदनुष्ठितम् ।
तावत्करोमि कर्तव्यमीश्वरप्रेरणा यथा ' ॥ ४८ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये कोराण-पठनाक्षेप-
निरासो नाम एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः

राम-रहीमसाम्यनिदर्शनम् ।

पञ्चमेऽथ दिने नासीत् प्रदोषप्रार्थनाङ्गणे ।
प्रार्थनारीतिमुद्दिश्य कश्चिदन्यो वितण्डकः ॥ १ ॥

प्रार्थनादिवसे षष्ठे कीर्तनञ्च व्यधीयत ।
रामस्य रहिमस्यापि कृष्णस्य करिमस्य च ॥ २ ॥

तथा च रामधुन्गीतं रमणीयमगीयत ।
प्रीतचेता मुनिस्तस्मात्तदुद्दिश्याब्रवीत्तदा ॥ ३ ॥

श्रावं श्रावमिदं रामधुन्गीतं सुमनोहरम् ।
नवखाल्याः शुभालोकं प्रत्यक्षीकृतवानहम् ॥ ४ ॥

अगीयत हि तत्रैतद्भजनं प्रार्थनाङ्गणे ।
ग्रामाद्ग्राममटंश्चापि जगौ रामधुनं जनः ॥ ५ ॥

अद्यानुष्ठीयते देशे प्रजाभी राष्ट्रियोत्सवः ।
यज्ञियैस्तन्तुनिर्माणैरुपवासैश्च पूजनैः ॥ ६ ॥

रामस्य रहिमस्यापि नामनी प्रार्थनोत्तरम् ।
हृदये चेन्निरूढे वस्तदेतत्परमं शुभम् ॥ ७ ॥

केचिन्निन्दन्ति मां लोका भारतच्छेदकारणात् ।
अनवाप्योत्तरं मत्तो दृप्तं मां मन्वतेऽपरे ॥ ८ ॥

चारुपञ्चनदे क्षोभवह्निना प्रज्वलत्यपि ।
सुस्थितोऽस्यत्र देहल्यामित्यन्ये चाऽऽक्षिपन्ति माम् ॥ ९ ॥

पञ्चाम्बुविपयस्थानां नेत्रवारि मिमार्जिषुः ।
मित्रैराहूतमात्रोऽहं तत्र यास्यामि निश्चितम् ॥ १० ॥

महाभारतकाव्ये प्राक् कवीन्द्रेण हि वर्णितम् ।
कुरुपाण्डवयोर्युद्धमन्योन्यक्रोधहेतुकम् ॥ ११ ॥

आहवे तुमुले तस्मिन्नवसानमुपागते ।
अवाशिष्यन्त सप्तैव वक्तुं घोरकथां भुवि ॥ १२ ॥

हिन्दुमुस्लिमसिक्खेषु जिघांसुषु परस्परम् ।
महाभारतयुद्धेन तुल्यो भाति च विप्लवः ॥ १३ ॥

मृत्योरपरिहार्यत्वं स्मरन्तः सर्वदेहिनाम् ।
म्रियन्ते यद्यमी कुर्युर्हिन्दुस्थानं हि नूतनम् ॥ १४ ॥

सूक्तिरत्नानि हि प्राहुर्गीताध्याये द्वितीयके ।
यथा सत्पुरुषो जीवेद्यानि कर्माणि चाचरेत् ॥ १५ ॥

उपदेशं च गीतायाः पठित्वा परिशीलयेत् ।
अवगत्य च तत्सारं दृढं चेतसि धारयेत् ॥ १६ ॥

ततो वेद्यं भवेत्प्राप्तुं स्वातन्त्र्यं पात्रतास्ति नः ।
संप्राप्य रक्षितुं तच्च प्रभवेम न वेत्यपि ॥ १७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये रामरहीमसाम्यनिदर्शनं नाम द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

त्रयश्चत्वारिंशोऽध्यायः

महात्मानुशासनम् ।

अथैकदाब्रवीद्गान्धिः पार्थनोत्तरभाषणे ।
देशच्छेदोद्भवान् कांश्चिद् भाव्यनर्थान् वितर्कयन् ॥ १ ॥
" देशद्वारमनुप्राप्ता साम्प्रतं नः स्वतन्त्रता ।
तथापि स्थितवान् लोकः सर्वथोत्साहवर्जितः ॥ २ ॥
देशस्य खण्डनं मन्ये तन्मनोहतिकारणम् ।
तेन राष्ट्रद्वयं हि स्यात्पृथक्सैन्यसमुद्यतम् ॥ ३ ॥
सेनाविभजने यत्ना दृश्यन्ते किल सर्वतः ।
सामान्या देशरक्षार्थे न स्यात्सेनेति निश्चितम् ॥ ४ ॥
सैन्यमन्योन्यहत्यार्थे वृथा तत्पोषणव्ययः ।
उत्कर्षः पुरुषार्थो वा को भवेद्देशखण्डनात् ॥ ५ ॥
सति लोके निरानन्दे भारतस्य स्वतन्त्रता ।
किमपेक्ष्या चिराभीष्टप्रियार्थत्यागसिद्धये ॥ ६ ॥
त्रिंशत्संवत्सरस्थायिस्वातन्त्र्याहवनाटके ।
एष मुख्यनटो भूत्वा करोम्यन्तर्गवेषणम् ॥ ७ ॥
अत्युदार इति ख्यातः पूर्णस्वातन्त्र्यसंगरः ।
किं नु पर्यवसानेऽयं जायतामयशस्करः ॥ ८ ॥
इत्युक्त्वा न्यगदद्भूयः श्रौतमार्षमिदं वचः ।
तमसो नय देवास्मान् परं ज्योतिः प्रसीद नः ॥ ९ ॥
ततो मासद्वयं श्रीमान् गान्धिश्चक्रे गतागतम् ।
विदर्भपाटलीपुत्रनवखालीपुरादिषु ॥ १० ॥
क्षोभाग्नेर्दह्यमानेभ्यः सर्वतो दारुणार्चिभिः ।
विदर्भवंगदेशेभ्यो नैच्छद्गन्तुं बहिर्मुनिः ॥ ११ ॥
अभ्यर्थितोऽपि विश्रान्तिचिकित्सालयसेवकैः ।
आह्वानमुरलीपत्रगणयोः स निराकरोत् ॥ १२ ॥

अथ वैशाखमासान्ते कलकत्तानगरे वसन् ।
श्रीमता नेहरूणाहूतः पुनर्दिल्लीं समासदत् ॥ १३ ॥

वल्लभार्यैस्तदा नेहरुर्न्यवसन् मसुरीगिरौ ।
सेवमानोऽल्पविश्रान्तिं मन्दशीतानिलाञ्चिते ॥ १४ ॥

ग्रीष्मचण्डोष्मणा तप्तां दिल्लीं तात त्यजाधुना ।
एहि तावदिमं शैलमिति नेहरुर्याचते स्म तम् ॥ १५ ॥

न यावत्पक्षयोर्मध्ये सौहार्दमुदितं पुनः ।
न तावदुत्सहे वत्स सेवाक्षेत्रान्निवर्तितुम् ॥ १६ ॥

न त्यजन्ति मिथो यावद्विद्वेषं हिन्दुमुस्लिमाः ।
चिन्तयिष्ये न विश्रान्तिं तावदित्यब्रवीद्यतिः ॥ १७ ॥

प्रत्यहं वृद्धिमायान्ती विप्लवाग्नेः प्रचण्डता ।
मुनेः शान्तिप्रियस्यासीद्बलान्मर्मनिकृन्तनी ॥ १८ ॥

निजस्वास्थ्यमनादृत्य जनानार्तान् सिषेविषुः ।
भग्नाशो निजगादेत्थं कंचिन्मित्रं प्रशान्तधीः ॥ १९ ॥

भस्मीकृतोऽस्मि यन्नाहं ज्वालाभिर्वेष्टितोऽपि सन् ।
किमीशस्य प्रसादोऽयमथवैषा विडम्बना ॥ २० ॥

अद्यत्वे भारते हन्त स्थानं मे न हि विद्यते ।
पञ्चविंशं शतं वर्षाण्युत्सहे नैव जीवितुम् ॥ २१ ॥

जीवेयं वत्सरौ प्रायो नाधिकं किल कामये ।
भारते विप्लवग्रस्ते कथं वा म्रियतां वपुः ॥ २२ ॥

अधुना व्यापृते देशे संग्रामायुधनिर्मितौ ।
का गतिर्ग्रामशिल्पानामहिंसाचिह्नरक्षिणाम् ॥ २३ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये महात्मानुशासनं
नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

गान्धेरनुशासनम् ।

क्षणेऽस्मिन् पाटलीपुत्रे विप्लवः पुनरुत्थितः ।
दुःखार्तान् सेवितुं तत्र ययौ गान्धिश्च सत्वरम् ॥ १ ॥

प्रान्तीयमन्त्रिणा सार्कं ग्रामाद्ग्रामं परिभ्रमन् ।
विध्वंसविकृतीर्वीक्ष्य व्यथितात्माऽभवद्भृशम् ॥ २ ॥

अनुशिष्य जनानार्तानहिंसामेव रक्षितुम् ।
विश्रान्त्यै पाटलीपुत्रं प्रत्यगात्सोमवासरे ॥ ३ ॥

मौनव्रतदिने तस्मिन् प्रार्थनामेलने मुनिः ।
लेखेनाकथयत्स्पष्टमानुशासनिकं वचः ॥ ४ ॥

अस्त्येतद्दुष्कृतां राज्यं परिवेवेष्टि यत्र नः ।
प्रतिरोद्धुं तदेवाद्य चिन्तयेऽहं दिवानिशम् ॥ ५ ॥

शोचनीयदशा सेयं न परं भारतेऽधुना ।
जगत्यामखिलायां च रूढमूलाऽवतिष्ठते ॥ ६ ॥

सर्वं नः सम्यगस्तीति मन्यन्ते यदि हिन्दवः ।
तदा नूनममी भ्रान्ताः कुर्वन्त्यात्मप्रतारणाम् ॥ ७ ॥

हिन्दुधर्मे परां श्रद्धां वहन्नेव ब्रवीम्यहम् ।
यद्वयं हास्यतां यामस्ताद्दशैर्मूर्खचिन्तनैः ॥ ८ ॥

परैराक्रान्तराज्यस्य पुनः स्वीकरणोद्यमे ।
न खलु स्वैरवृत्तानां दुष्कृतिः स्यादुपक्रमः ॥ ९ ॥

भगवत्प्रार्थनाभूमौ कृतं यत्प्रतिबन्धनम् ।
तदेव स्वैरवृत्तानां दुष्कृतेः पूर्वसूचनम् ॥ १० ॥

प्रोक्तं दुष्कर्मणां मूलं परधर्मासहिष्णुता ।
जायन्ते व्याधयः सर्वे ह्यनर्थकरास्ततः ॥ ११ ॥

हिन्दवो मुस्लिमाश्चापि विमृशन्तु मनीषया ।
समक्षमेव यत्सर्वं प्रचलत्यत्र सर्वतः ॥ १२ ॥

स्वातन्त्र्याप्तेः पुरैवैतद्विनाशोपायशिक्षणम् ।
अस्माभिः क्रियते स्मेति मा वोचन्वंशजा इतः ॥ १३ ॥

आशासेऽध्यापकाः सर्वे विमुक्ताः परशासकैः ।
स्वधर्ममभिरक्षेयुर्निजप्राणव्ययादपि ॥ १४ ॥

दिष्ट्या तेऽधिकृता यूनां शुभसंस्कारकल्पने ।
धर्म्यामुत्पादयेयुस्ते प्रवृत्तिं तेषु सर्वथा ॥ १५ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये गान्धेरनुशासनं नाम
चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

ध्यायं ध्यायं स्वदेशस्य महात्मा भाविखण्डनम् ।
शङ्कितात्याहितं वक्ति दैनिकप्रार्थनोत्तरम् ॥ १२ ॥

"अयि भोः श्रूयतां तावद्वचो मे बुद्धिपूर्वकम् ।
अनुशास्मि स्वदेशस्य प्रजानामेव शर्मणे ॥ १३ ॥

कृच्छ्रे गत्यन्तराभावात्स्वीकृतो राष्ट्रनायकैः ।
भारतस्याङ्गविच्छेदः सम्राट्तन्त्रेण निश्चितः ॥ १४ ॥

राष्ट्रसङ्घाय न द्रुह्येद्देशजस्तस्य कारणात् ।
यद् दैवादनिवार्यं तत्परिहर्तुं न शक्यते ॥ १५ ॥

हठाद्धि राष्ट्रसंघस्तां प्रापितोऽभूत्परिस्थितिम् ।
इत्यस्माभिर्न विस्मर्यं तदधर्मोऽस्य निन्दनम् ॥ १६ ॥

लघूकर्तुं भवत्क्लेशं फलितार्थं ब्रवीमि वः ।
हिन्दुमुस्लिमसिक्खानां न कस्यापि क्षतिस्ततः ॥ १७ ॥

राज्ञः प्रतिनिधिर्यद्यत्कृतवानिह तत्पुनः ।
जनैरन्योन्यसंमत्या शक्येत कर्तुमन्यथा ॥ १८ ॥

पक्षयोरुभयोर्मध्ये कृतसन्धानसाहसः ।
सम्राट्प्रतिनिधिर्धीमानभिनन्दनमर्हति ॥ १९ ॥

विफलीभूतयत्नोऽसौ सर्वोपायश्रमैरपि ।
निश्चिकाय तदेव स्यादनुकूलं विधानकम् ॥ २० ॥

भनायकत्वमापद्येत् भारतं न कथञ्चन ।
प्रयत्नानकरोत्सर्वानीदृशान्राजवल्लभः ॥ २१ ॥

श्रीलमधानुनेष्यामि जिन्नं सिद्धमनोरथम् ।
अन्यपक्षान् समाह्वातुं तथा राष्ट्रसमासदः ॥ २२ ॥

यथा सर्वे समालोच्य विनैवाङ्ग्लनियन्त्रणाम् ।
कल्पयिष्यामहे नूनं राज्यभारक्रमं स्वतः ॥ २३ ॥

कालक्रमेण भूयोऽपि विभागौ द्वावपि स्वयम् ।
आशासे भारतस्येमौ संयुक्तौ संभविष्यतः ॥ २४ ॥

हिन्दूनामाधिपत्यं स्याद्भारते न चिरादिति ।
विशङ्कन्ते प्रमादेन हन्त मुस्लिमसांघिकाः ॥ २५ ॥

ये जना अत्र संजाताः पोषिताः शिक्षितास्तथा ।
जन्मभूमिरियं तेषां सर्वेषां भारतावनिः ॥ २६ ॥

न किं पञ्चनदः सिक्खहिन्दुक्रिस्तानुयायिनाम् ।
यहूदिपारसीकानां जन्मभूः स्वनिवासिनाम् " ॥ २७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये लोकसांत्वनं
नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

देशखंडनम् ।

आसीन्महात्मनो यस्मात्परेद्युर्मौनवासरः ।
तस्मादपाठि तल्लेखः सायं सदसि तद्यथा ॥ १ ॥

"स्वीकृतं राष्ट्रसङ्घेन हन्त देशस्य खण्डनम् ।
तदेतन्न मया रुद्धमत्र वक्ष्येऽद्य कारणम् ॥ २ ॥

ज्ञात्वा प्रतिनिधिद्वारा भूयिष्ठानामसंमतिम् ।
प्रातिकूल्यमहं देशविच्छेदे प्रागघोषयम् ॥ ३ ॥

दृश्यते त्वद्य विच्छेदे संमतिः सार्वलौकिकी ।
नोत्सहे स्वमतं तस्माल्लोकान् ग्राहयितुं हठात् ॥ ४ ॥

जयेदसत्यं सत्येन तथा हिंसामहिंसया ।
अक्षमां क्षमयोष्णं च शीतेनेत्यनुशासनम् ॥ ५ ॥

यदब्दैस्त्रिंशताभ्यस्तं देशजैस्तद्धि विस्मृतम् ।
इदानीं ते निजच्छायामपि दृष्ट्वा विशङ्किताः ॥ ६ ॥

अग्रणीस्त्वं भवास्माकं भारतच्छेदरोधने ।
इति मामवदन् केचित्कारणान्तरमाश्रिताः ॥ ७ ॥

मूलतो मद्विभिन्नैस्तैरहं सङ्गमवर्जयम् ।
तेजस्तिमिरवत्प्रेमद्वेषौ नैकत्र तिष्ठतः" ॥ ८ ॥

अथामेरिकदेशीयस्तत्काले कोऽपि नाविकः ।
संदिदृक्षुर्महात्मानं चाण्डालशिबिरं ययौ ॥ ९ ॥

स च हस्ताक्षरं गान्धेर्जिघृक्षुः प्रार्थनोत्तरम् ।
उपेत्य पुस्तिकापाणिस्तं ययाचे कुतूहली ॥ १० ॥

अब्रवीत्सोपहासं श्रीगान्धिरागन्तुकं तदा ।
विंशत्या भद्र मुद्राणां तदेतत्क्रेतुमर्हसि ॥ ११ ॥

कृते हरिजनस्याहं संजिघृक्षुर्धनं सदा ।
सर्वेहस्ताक्षरार्थिभ्यो विक्रीणेऽहं वणिक्क्रियः ॥ १२ ॥

निशम्य वचनं तस्य विदेशीयः स्मिताननः ।
उद्धृत्य कोशतो द्रव्यमर्पयन्मुनयेऽब्रवीत् ॥ १३ ॥

धनं मे केवलं देहि यातुं मोहमयीं पुरीम् ।
महात्मन्नवशिष्टं ते विनियोगाय कल्पताम् ॥ १४ ॥

रूप्यकान् गणयित्वाथ तेभ्यः पञ्चदशाग्रहीत् ।
प्रत्यदादवशिष्टं च तरुणाय धनं मुनिः ॥ १५ ॥

गान्धेर्हस्ताक्षरं लब्ध्वा युवा प्रमुदितान्तरः ।
निर्ययौ देशजेभ्यस्तत्प्रदर्शयितुमुत्सुकः ॥ १६ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये देशखण्डनात्मकः
षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

काश्मीरप्रस्थानम् ।

सप्ताहानन्तरं गान्धिरवादीत्प्रार्थनोत्तरम् ।
"स्थेयं मया विदर्भेषु नवखालीपुरेऽथवा ॥ १ ॥

विप्लवेऽस्मिन्नतिक्लिष्टान् तत्तद्देशनिवासिनः ।
सेवितुं वाऽथवा मर्तुं प्रतिज्ञाऽद्य कृता मया ॥ २ ॥

नवखालीं द्रुतं यातुं भूयादवसरो मम ।
इत्येवं परमात्मानं प्रार्थये ह्येकनिष्ठया ॥ ३ ॥

वह्निकुण्डेऽप्यवस्थाय भुवोऽनृत्यद्यथा पुरा ।
प्रभवेयं तथैवाहं सन्तप्ते तत्र नर्तितुम्" ॥ ४ ॥

धनक्षेत्रादि सर्वस्वसमभागित्ववादिनाम् ।
समाजमथ समुद्दिश्य प्रोक्तवानेकदा मुनिः ॥ ५ ॥

सर्वेशस्समसत्तेति पदं श्रोत्रमनोहरम् ।
जगत्यां हि समाः सर्वे नोच्चः कोऽपि न चावरः ॥ ६ ॥

शरीरशिखरस्थित्या नास्ति प्रोच्चतरं शिरः ।
न वा पादतले हीनतरे भूमितलस्पृशी ॥ ७ ॥

शरीरस्य यथाङ्गानि भजन्ति समतां मिथः ।
तथा सामाजिकाः सर्वे समाना निर्विशेषतः ॥ ८ ॥

समसत्ताप्रसङ्गेऽस्मिन् धर्मद्वैतं न विद्यते ।
सार्वलौकिकमेकत्वं स्पष्टमस्मात्प्रदृश्यते ॥ ९ ॥

अहिंसासत्यधर्माभ्यां यदा पूतप्रवृत्तयः ।
अवाप्स्यन्ति तदा सिद्धिं समभागित्वकाङ्क्षिणः" ॥ १० ॥

अथासौ ज्येष्ठमासान्ते ययौ दिल्लीपुरान्मुनिः ।
चिरात्प्रतीक्ष्यमाणः श्रीनगरं काश्मिरावनौ ॥ ११ ॥

नगरे तत्र सोऽवादीत्साक्षादिन्द्रपुरोपमे ।
नरेन्द्रप्रमुखान् लोकान् तथा राष्ट्रसभासदः ॥ १२ ॥
न चिराज्जम्मुकश्मीरौ भगवत्कृपयोभयौ ।
सम्पूर्णमधिगन्तारौ स्वातन्त्र्यं चिरकाङ्क्षितम् ॥ १३ ॥
अचिरस्थायिनी सेयं भविष्यति दशा यतः ।
पाकिस्थानेन तौ देशौ संयोज्यौ भारतेन वा ॥ १४ ॥
साहाय्यं वः सदा कर्ता राष्ट्रसङ्घ इति प्रजाः ।
समाश्वास्य ययौ गान्धिः कश्मीरनगरोत्तमात् ॥ १५ ॥
कल्कत्तानगरं प्राप्तस्तृतीयेऽहनि सानुगः ।
अग्रहीद्वसतिं श्रीमांस्तत्र सिद्धपुराश्रमे ॥ १६ ॥
पुरे प्रावर्तत क्षोभो मुनिस्तदकरोन्मतिम् ।
निर्गमं नगरात्किञ्चिद्विलंघयितुमात्मनः ॥ १७ ॥
दर्शं दर्शं स विध्वंसं विहितं हिन्दुभिर्मुनिः ।
श्रावं श्रावं च दुर्वार्तास्त्रपानतमुखोऽभवत् ॥ १८ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये काश्मीरप्रस्थानं ना
सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

स्वराज्यलाभः ।

अथाब्दस्याष्टमे मासि शुभे पञ्चदशेऽहनि ।
पूर्णस्वराज्यमार्तण्डः समुदैद्भारताम्बरे ॥ १ ॥

देशाङ्गच्छेदतो राष्ट्रयुगलं समजायत ।
पाकिस्थानामिधं ह्येकमन्यत्संयुक्तभारतम् ॥ २ ॥

सिंधुपश्चिमपञ्चाम्बुप्राच्यवंगीयभूमयः ।
पश्चिमोत्तरदेशश्च पाकिस्थाने निवेशिताः ॥ ३ ॥

अवशिष्टं विहायैतान् विशालावनिमण्डलम् ।
अवतस्थे यथापूर्वं विषयो भारताङ्कितः ॥ ४ ॥

मङ्गले सर्वतस्तस्मिन् स्वातन्त्र्यप्राप्तिवासरे ।
आसेतोरातुषाराद्रि व्यजृम्भन्त महोत्सवाः ॥ ५ ॥

दिल्लीमोहमयीमद्रकल्कत्तानगरादिषु ।
गेहे गेहे त्रिवर्णोऽभूद्राष्ट्रकेतुः समुच्छ्रितः ॥ ६ ॥

कार्यालयाश्च हर्म्याणि दीनानां मन्दिराणि च ।
दीपोज्वलान्यभासन्त दीपावल्युत्सवे यथा ॥ ७ ॥

नगरे नगरे ग्रामे ग्रामे च दिवसत्रयम् ।
स्वराज्यस्य महो देशे चलति स्म सवैभवम् ॥ ८ ॥

स्त्रीपुमर्भकवृन्दानि पर्यटुः शतशो निशि ।
राजमार्गाल्परथ्यासु द्रष्टुं दीपमहोत्सवम् ॥ ९ ॥

युवकाश्च समारूढा यन्त्रयानमलङ्कृतम् ।
उदीरयन्तः सञ्चेरुः स्वातन्त्र्यस्य जयध्वनिम् ॥ १० ॥

वितेनुर्जयघोषं च भूयो भूयो महात्मनः ।
वन्दे मातरमित्यादि राष्ट्रगीतं जगुः परे ॥ ११ ॥

हर्षोत्साहपराकाष्ठां प्राप्य चेलुः सहस्रशः ।
पद्भ्यामेव जनाः स्वैरं विमुक्ता दास्यशृङ्खलात् ॥ १२ ॥

देशच्छेदात्समुद्भूता तेषां या प्राग्विषण्णता ।
निमग्ना निखिलाप्येषा स्वातन्त्र्यानन्दसागरे ॥ १३ ॥

अथ गान्धिर्निराहारोऽनैषीत्स्वातन्त्र्यवासरम् ।
सूत्रनिर्माणयज्ञेनाभ्यर्चयन् परमेश्वरम् ॥ १४ ॥

ईदनामनि दिष्ट्यात्र मुस्लिमानां महोत्सवे ।
पूर्ववत्पुरि संयुक्ताः सस्नेहं हिन्दुमुस्लिमाः ॥ १५ ॥

कल्कत्तानगरे तावत्प्रायतन्त महाजनाः ।
पक्षयोर्बन्धुवात्सल्यं संवर्धयितुमुत्सुकाः ॥ १६ ॥

अथ मौनदिने किञ्चिद्वृत्तमुद्दिश्य संयमी ।
गुर्वर्थगर्भितं लेखं प्राकाश्यमनयद्यथा ॥ १७ ॥

" द्व्ये यद्गतरात्रौ मे मन्दिराङ्गणमाययुः ।
वहन्तस्तरुणाः केचित्पुरुषं मुस्लिमैः क्षतम् ॥ १८ ॥

समुद्घाटयितुं द्वारं यतमानेषु केषुचित् ।
आह्वयत्सु च मां तारं निर्घोषोऽभ्यधिकोऽभवत् ॥ १९ ॥

प्रबुद्धः सहसा गेहदेहलीं गतवानहम् ।
अयते च मुधैवैताननुनेतुं कुमारकान् ॥ २० ॥

वातायनकपाटानाममी काचानचूर्णयन् ।
शिलां मय्यक्षिपंश्चैकां पार्श्वगं सा त्वताडयत् ॥ २१ ॥

रक्षकैर्न चिरायूनां वृन्दमेतन्नियन्त्रितम् ।
क्षणं जोषमवस्थाय निर्जगाम गृहाङ्गणात् ॥ २२ ॥

नवखालीप्रयाणस्य चिन्ता दूरीकृता मया ।
आहूतश्चास्मि पाश्चात्यपञ्चाम्बुक्षितिवासिभिः ॥ २३ ॥

वङ्गेषु श्रूयते भूयो विप्लवस्य समुद्भवः ।
वृत्तमेतद्भवेत्प्रायोऽतिशयोक्तिकलङ्कितम् ॥ २४ ॥

दीयमानमतः पौरैरभयं प्रतिपालये ।
आशासे न पुरी भूयो विनाशपथमाश्रयेत् ॥ २५ ॥

यन्न साधयितुं शक्यमसकृद्बोधनैरपि ।
तदेतदुपवासो मे साधयेदिति तर्कये ॥ २६ ॥

उपोषणमहं रात्रावारभेऽद्यारुणादने ।
धारयिष्ये व्रतं चैतद्यावच्छान्तिफलोदयम् " ॥ २७ ॥

अथ द्वित्रदिनैरेव विप्लवः शमितोऽभवत् ।
सुहृद्भिरनुनीतः सन् जहौ गान्धिरुपोषणम् ॥ २८ ॥

उपवासव्रतत्यागात्पूर्वं तानब्रवीन्मुनिः ।
" उद्भवेचेत् पुनः क्षोभः सज्जोऽस्मि प्रायमासितुम् ॥ २९ ॥

आलस्याद्रक्षितुं पौरान् सज्जनान् शान्तिवत्सलान् ।
प्रोत्साहयितुमप्येतान् धृतमासीद् व्रतं मया " ॥ ३० ॥

क्षोभः पञ्चाम्बुदेशेऽथ वर्धमानो दिने दिने ।
समासाद्य परां काष्ठां प्रत्यभात्प्रलयोपमः ॥ ३१ ॥

तत्राल्पतरसंख्याकजनानां दारुणव्यथाम् ।
स्फुटं वर्णयितुं शक्तिर्न स्यादादिकवेरपि ॥ ३२ ॥

तेषां क्षेत्रविनाशेन सर्वस्वनिलयादपि ।
लक्षोपलक्षसन्ताना निर्धनत्वमुपागताः ॥ ३३ ॥

एकस्यैव निशीथिन्या मृताः किल सहस्रशः ।
हिन्दवः सिक्खलोकाश्च ममार्यापुनयान्धनाः ॥ ३४ ॥

गेहाभरणयानानि त्यक्त्वा शीलाः पलायिताः ।
स्वदेहानाहुतीचक्रुर्दीना विप्लवपावके ॥ ३५ ॥

अन्ये निर्वासिता मार्गे शेरते स्म च लक्षशः ।
समाह्वानं कृतान्तेन शङ्कमानाः प्रतिक्षणम् ॥ ३६ ॥

असंख्यजनसंदोहस्त्यक्त्वा स्वस्वजनुर्भुवम् ।
वव्राज पादचारेण दिल्लीमभि शनैःशनैः ॥ ३७ ॥

आसीत्क्रोशायता श्रेणिस्तेषामध्वनि सर्पताम् ।
यमक्षेत्रं प्रतिष्ठासुर्यात्रिकाणां चमूरिव ॥ ३८ ॥

तत्रासन् क्षेत्रसम्पन्नाः कृपिकाः श्रमजीविनः ।
शिल्पिनो भिक्षुकाश्चापि सर्वेऽपि शरणार्थिनः ॥ ३९ ॥

विमानेनाथवा धूमयानेन सकुटुम्बकाः ।
प्रागेव स्वेच्छया जग्मुः श्रीलाः संयुक्तभारतम् ॥ ४० ॥

पुरा पंजाबदेशस्य भोगभूमिर्बभूव या ।
सेयं लवपुरीदानीं ददृशे प्रेतभूरिव ॥ ४१ ॥

कौशेयाभरणानां च सुगन्धद्रव्यसम्पदाम् ।
आमोदिकुसुमानामप्यापणाः पिहिताः स्थिताः ॥ ४२ ॥

कार्यालयास्तथा पानगृहाणि च महापथे ।
लुण्ठिताशेषवस्तूनि पिहितान्यवतस्थिरे ॥ ४३ ॥

मुक्त्वा संग्रामयानानि तथा च पुररक्षिणः ।
प्रायशो राजमार्गोऽत्र जनशून्य इवाभवत् ॥ ४४ ॥

योऽवशिष्टोऽभवल्लोकः संविग्नो मुस्लिमेतरः ।
उत्पश्यन्नभ्यवस्कन्दं स चकम्पे प्रतिक्षणम् ॥ ४५ ॥

यथा यथाऽऽपलायन्त लक्षशः सिक्खहिन्दवः ।
तथा तथाऽगमन्नानादिग्भ्योऽन्ये शरणार्थिनः ॥ ४६ ॥

श्रूयते च हताः शेखुपुरे लोकाः सहस्रशः ।
रक्षकैर्गुलिकास्त्रेण द्वित्रैरेव दिनैरिति ॥ ४७ ॥

पुरेभ्यो झङ्गचिन्योतप्रभृतिभ्यस्तथा कथाः ।
श्रोतुं भयानका बह्वयः समायाताः प्रतिक्षणम् ॥ ४८ ॥

अल्पसंख्याकलोकानां शोणिताप्लुतवर्ष्मणाम् ।
साहाय्यप्रार्थना दौर्घिकृता पुररक्षिभिः ॥ ४९ ॥

पर्याप्तवाहनाभावादासीदत्यन्तदुष्करम् ।
प्रेषणं सिक्खहिन्दूनां प्रान्त्यं जनपदान्तरम् ॥ ५० ॥

पूर्वपश्चिमभागाभ्यां यत्तु पश्चाम्बुखण्डनम् ।
तेनासन्राजकार्याणि विपर्यस्तानि सर्वशः ॥ ५१ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये स्वराज्यलाभो
नाम अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

नवचत्वारिंशोऽध्यायः

दिल्लीविप्लवः ।

अथ प्रस्थानतः पूर्वं कल्कत्तानगरान्मुनेः ।
आसीद्दिलीपुरी ग्रस्ता सर्वतो विप्लवाग्निना ॥ १ ॥

दाहहत्याबलात्कारगेहलुण्ठनपूर्वकात् ।
भाविनोऽत्याहिताल्लोकः कम्पते स्म प्रतिक्षणम् ॥ २ ॥

मुलिमाः पुरवास्तव्याः प्रत्यहं शतशो हताः ।
बभूवुश्च ततः शेषाः कान्दिशीकाः सहस्रशः ॥ ३ ॥

यदा तु विप्लवावेगः परां कोटिमुपास्पृशत् ।
तदा स्वस्वगृहाल्लोका निर्गन्तुमपि तत्रसुः ॥ ४ ॥

सार्वलौकिकयानानि यान्यधावन् पुरा पुरे ।
दृक्पथात्तानि नष्टानि मुस्लिमैः स्वामिभिर्निजैः ॥ ५ ॥

स्वामिनोऽश्वरथानां ये न दिल्लीं परितत्यजुः ।
नष्टास्ते वाहनैः सर्वे यानशून्या पुरी स्थिता ॥ ६ ॥

मुस्लिमेषु विनष्टेषु कौटिकेष्वखिलेष्वपि ।
मांसिकव्यवहारोऽत्र विपण्यां विरतिं गतः ॥ ७ ॥

गेहक्षेत्राणि संत्यज्य विसृष्टस्वस्ववृत्तयः ।
शाकविक्रयिणस्त्रस्ता मुस्लिमेभ्यः पलायिताः ॥ ८ ॥

दुग्धविक्रयिणश्चापि प्रायशो हिन्दवोऽखिलाः ।
स्वग्रामान् गोव्रजैः सार्धं साध्वसाद्व्रजुर्द्रुतम् ॥ ९ ॥

अथ कैश्चन सप्ताहैः पुनर्दिल्लीमुपागतम् ।
महात्मानं जनाः प्रोचुः शोचनीयां पुरीदशाम् ॥ १० ॥

शरणार्थिभिराक्रान्ते वाल्मीकिशिबिरेऽखिले ।
बिरलामन्दिरे रम्ये स्थेयमासीन्महात्मना ॥ ११ ॥

आरभ्यागमनाद्दिल्लीमशृणोत्स दिवानिशम् ।
विप्लवस्य बहून्दन्तानतिभीमत्सदारुणान् ॥ १२ ॥

क्रियतां म्रियतां वेति कार्यपंक्तिमनुस्मरन् ।
आक्षोभप्रशमं दिल्ल्यामेव वासमरोचत ॥ १३

अथ तत्रोपितो नित्यं शिविराच्छिविरं ययौ ।
वासिता यत्र पञ्चाम्बुदेशीयाः शरणार्थिनः ॥ १४ ॥

अनुकम्पाकुलः सर्वैर्मृदुवाग् व्याहरन्मुनिः ।
अत्युदारगिराऽकार्षीद् व्यथितानां च सान्त्वनम् ॥ १५ ॥

एकदासौ कुरुक्षेत्रे शिविरं शरणार्थिनाम् ।
समाश्वासयितुं सौम्यवचसाऽऽर्तजनान् ययौ ॥ १६ ॥

मालिन्यं वर्णनातीतं दृष्ट्वात्राऽभूज्जुगुप्सितः ।
किन्तु गत्यन्तराभावादसौ निर्वचनः स्थितः ॥ १७ ॥

शिविरस्याधिकारी चेदभविष्यं यदृच्छया ।
धृत्वा खनित्रशोधन्यौ पर्यमार्क्ष्यं मुदा स्थलम् ॥ १८ ॥

यावत्पूर्णविशुद्धिं तत्प्रतिपद्येत सर्वतः ।
इत्येवं स विशुद्धात्मा निर्गमिष्यन्नचिन्तयत् ॥ १९ ॥

जीवनप्रदवृष्टेर्यः पतने मधुरस्वनः ।
तं श्रुत्वाऽचिन्तयद्रात्रौ बहिः स्थण्डिलशायिनः ॥ २० ॥

शयितोऽस्मि सुखं गेहे क्लिश्यन्ति भ्रातरो बहिः ।
नरस्य क्रूरहस्तेन त्याजिताः प्रसभं गृहान् ॥ २१ ॥

स्त्रीपुमर्भकसन्दोहा वृद्धाच्छतसहस्रशः ।
वस्त्रहीना निराहारास्तिष्ठन्त्यद्य निराश्रयाः ॥ २२ ॥

अनिवार्यं तदाऽऽसीत्किमिति चिन्तयतो मुनेः ।
सर्वथा नेति नेतीति हृदन्तर्दत्तमुत्तरम् ॥ २३ ॥

एकचिन्तापरो रात्रौ जोषमात्मानमब्रवीत् ।
अहो लोकाः किमुन्मत्ताः संजाता नष्टबुद्धयः ॥ २४ ॥

विलुप्तमानुपत्वास्ते संवृत्ताः श्वापदोपमाः ।
यदेते न प्रमोदन्ते स्वातन्त्र्योदयवैभवात् ॥ २५ ॥

न्यायकाङ्क्षी जनोऽन्यस्मात्स्वयं न्यायपरो भवेत् ।
न शक्यः करतालः स्यादेकेनैव हि पाणिना ॥ २६ ॥

सर्वान्निर्वासितान् शीघ्रं मुस्लिमान् सिक्खहिन्दवः ।
प्रार्थयन्तां पुनर्दिल्लीगृहानागम्यतामिति ॥ २७ ॥

ईदृग्विश्वासकृत्येन भविष्यन्ति न केवलम् ।
पाकिस्थानस्य पूजार्हाः परं कृत्स्नावनेरपि ॥ २८ ॥

रक्षितारो भवेद्दिल्ली भारतं च कलङ्कतः ।
अचिन्त्यं सर्वजातीनां स्थानान्तरनिवासनम् ॥ २९ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये दिल्लीविप्लवो
नाम नवचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

पञ्चाशोऽध्यायः

शरणार्थिसान्त्वनम् ।

अथ मालिन्यमुद्दिश्य वासानां शरणार्थिनाम् ।
प्रार्थनावसाने श्रीमानभ्यधाद्गान्धिरेकदा ॥ १ ॥

"कुतः संमार्जनं सर्वैः परहस्तेन काम्यते ।
शरणार्थी स्वयं कुर्यादात्मगेहस्य मार्जनम् ॥ २ ॥

अस्पृश्यत्वकलङ्केन हिन्दुधर्मोऽस्ति दूषितः ।
सर्वैः संमार्जकैर्भाव्यं तदपोहनसिद्धये ॥ ३ ॥

आरोग्यं शिबिराणां चेद्रक्ष्यतेऽत्र निवासिभिः ।
तदा रम्यतमा दिल्ली भविष्यति महापुरी ॥ ४ ॥

तुच्छमेतदनुद्योगाद्वासान्नस्य भक्षणम् ।
शरणार्थी ततः कुर्याद् व्यवसायं यथेप्सितम् ॥ ५ ॥

स भवेत्सूत्रनिर्माता तन्तुवायोऽथ सौचिकः ।
वर्धकिर्वाऽन्यशिल्पी वा यथाऽस्मै रोचते तथा ॥ ६ ॥

निमग्नाः किल कार्येषु विस्मरन्ति निजव्यथाम् ।
उद्योगिनमुपैति श्रीरुद्योगः शान्तिदायकः ॥ ७ ॥

विपदि प्रार्थयन्ते ये प्रसादं परमात्मनः ।
ते विपत्तिमतिक्रम्य प्राप्नुयुः शुभमात्मनः ॥ ८ ॥

रोगाविष्टाः पुनः केचित्क्लिश्यन्ति शरणार्थिनः ।
रामनाम हि जीवातुः सर्वक्लेशनिवृत्तये ॥ ९ ॥

राम एव गतिर्नृणां परेशो हि निराकृतिः ।
लोकैस्तु विविधाकारो गृह्यते ध्यानसिद्धये ॥ १० ॥

ये च रामाकृतिं द्रष्टुमिच्छन्ति परमेश्वरम् ।
तैस्तर्दृष्टिभिर्भाव्यं विहाय कलहान्मिथः ॥ ११ ॥

मुस्लिमेष्वद्य वर्तन्ते शत्रुवत्सिक्खहिन्दवः ।
एते च मुस्लिमैर्भूयः क्लेशिता वैरशुद्धये ॥ १२ ॥

कृता देवालयाः सर्वे यवनप्रार्थनागृहाः ।
हिन्दुभिर्यावनागारैः कारिताश्च सुरालयाः ॥ १३ ॥

एवमन्योन्ययोर्धर्मैः कलहादुपमर्दितः ।
इत्थं कालक्रमेणोभौ नूनं धर्मौ विनङ्क्ष्यतः " ॥ १४ ॥

दीपावलिदिने सायं संयमी प्रार्थनोत्तरम् ।
बभाषे मिलितान्लोकानभिनन्दनपूर्वकम् ॥ १५ ॥

" दिनं विक्रमवर्षादेर्विशिष्टत्वेन गण्यते ।
तद्रात्रौ क्रियते लोकैर्दीपावलिभिरुत्सवः ॥ १६ ॥

रामरावणयोर्युद्धं सदसद्बलविग्रहः ।
तत्र पूर्वः पराजिग्ये द्वितीयं क्लेशमन्तरा ॥ १७ ॥

जेत्रा च रामराज्येऽथ स्थापितेऽभून्महोत्सवः ।
रामराज्यमिदानीं तु भारते न हि विद्यते ॥ १८ ॥

निर्वर्त्येत कथं तस्मादस्माभिर्विजयोत्सवः ।
स एव ह्युत्सवं कुर्याद्यस्य रामो हृदि स्थितः ॥ १९ ॥

प्रकाशयति तच्चेतः स रामः परमेश्वरः ।
तत्प्रकाशोत्सवेनासौ नन्दति प्रेमभाग्जनः ॥ २० ॥

ये व्रजन्ति निशि द्रष्टुं प्रकाशं कृत्रिमं नराः ।
हृदि प्रेमप्रकाशं ते दिवं रक्षन्तु सन्ततम् ॥ २१ ॥

अभिनन्दनमर्हन्ति तादृशा हि न संशयः ।
दिव्यदीपोत्सवास्ते स्यू रामराज्यप्रवर्तकाः ॥ २२ ॥

सोदरानिव मन्यध्वं जातिभेदनिरादराः ।
परः सहस्रलोकांस्तानत्यार्तान्मन्दभागिनः ॥ २३ ॥

सदसद्गुणसङ्घर्षः कविना सार्वकालिकः ।
रामरावणयुद्धेन सफलः सम्प्रदर्शितः ॥ २४ ॥

निर्भयाश्च पुनर्यावन्नायास्यन्त्यत्र मुस्लिमाः ।
दीपावल्युत्सवस्तावत्सर्वथा न हि शोभते ॥ २५ ॥

न च यावत्पुनर्यान्ति स्वगृहान् सिक्खहिन्दवः ।
न पाकिस्थानभूस्तावत्समृद्धिमुपयास्यति ॥ २६ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये शरणार्थिसान्त्वनं नाम
पञ्चाशोऽध्यायः ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः

अन्तिमप्रायोपवेशनम् ।

अथ कार्यक्रमे गान्धेर्दिल्ल्यां मासचतुष्टयम् ।
व्यतीतं नष्टसर्वस्वलोकानां सान्त्वनादिषु ॥ १ ॥

क्रिस्तजन्मोत्सवे सायं दैनिकोपासनोत्तरम् ।
क्रैस्तधर्माश्रितान् गान्धिरभिनन्द्याब्रवीद्यथा ॥ २ ॥

" अयि भोः क्रिस्तभक्तानां दिवसोऽयं सुमङ्गलः ।
यथा सर्वत्र हिन्दूनां दीपावलिमहोत्सवः ॥ ३ ॥

आशासे सर्वतः पृथ्व्यां क्रैस्तधर्मावलम्बिनः ।
सर्वात्मनानुवर्तेरन् शासनं निजसद्गुरोः " ॥ ४ ॥

आंग्लाब्दाग्रिममासस्य महात्मा द्वादशेऽहनि ।
अब्रवीत्संगतान्भक्तान् सखेदं प्रार्थनोत्तरम् ॥ ५ ॥

" इतः पाश्चात्यपञ्चाम्बुविषयं गन्तुमुत्सुकः ।
अहमागतवान् दिल्लीं पूर्वं मासचतुष्टयात् ॥ ६ ॥

दैवेन त्वन्यथा हन्त न्ययोजिषि किलेति मे ।
विदितं प्राप्तमात्रस्य लोहमार्गनिवेशनम् ॥ ७ ॥

पुरानन्दप्रफुल्लासीन्नगरी या मनोरमा ।
साऽद्य भाति निरानन्दा पितृकाननसंनिभा ॥ ८ ॥

अथ कार्यं विधास्यामि मरिष्याम्यन्यथापि वा ।
इति निश्चित्य पञ्चाम्बुप्रयाणं त्यक्तवानहम् ॥ ९ ॥

शान्तिरापाततो भाति सैनिकैरुपपादिता ।
द्वेषाग्निस्तु विलीनोऽन्तस्तिष्ठत्यौर्व इवाम्बुधौ ॥ १० ॥

को जानाति कदा सोऽयं सहसैव धगद् ज्वलेत् ।
नाविकोऽपि सुनिष्णातो न वेत्त्यौर्वाग्निसम्भ्रमम् ॥ ११ ॥

इयतैव प्रतिज्ञा मे फलितेति न मे मतिः ।
नित्यमित्रादवैन्मृत्योस्तात्त्विकी शान्तिरेव माम् ॥ १२ ॥

चिरात्प्रदत्तसंज्ञोऽपि दिव्यवाचा हृदन्तरे ।
स्थितः पिहितकर्णोऽहमात्मदौर्बल्यशङ्कया ॥ १३ ॥

चिन्तयेदितरोपायान्पूर्वं सत्याग्रहव्रती ।
अशक्तस्यान्तिमोपायो नान्यः प्रायोपवेशनात् ॥ १४ ॥

अत्रान्तरेऽस्मि दौर्बल्यचिन्तया नित्यपीडितः ।
उपवासे समारब्धे जाने सा विनिवर्तते ॥ १५ ॥

तदेव ध्यायतस्त्रीणि दिनानि स्फुरितो हृदि ।
निर्णयः प्रायमाऽऽस्स्वेति दिव्योक्त्या स्पष्टमीरितः ॥ १६ ॥

हन्त मे परमानन्दमातनोति स निर्णयः ।
प्राणेभ्यो नापरं दानं महीयः शुद्धचेतसः ॥ १७ ॥

भूयाच्चित्तविशुद्धिर्मे पर्याप्ता व्रतपालने ।
इति सर्वात्मना भूयः प्रार्थये परमेश्वरम् ॥ १८ ॥

भूयाच्च युष्मदाशीर्भिः सफलं मे समीहितम् ।
मत्कृते प्रार्थ्यतामीशः स्वीकृतव्रतसिद्धये ॥ १९ ॥

अथ श्वः प्रातरारभ्य करिष्येऽहमुपोषणम् ।
भाव्यं कियच्चिरं तेनेत्यद्यापि न हि निश्चितम् ॥ २० ॥

न यावत्सर्वपक्षीयाः परित्यज्य मत्सरम् ।
स्वयमेकीभविष्यन्ति न तावत्तत्यजाम्यहम् ॥ २१ ॥

एवं कृते गता कीर्तिर्देशस्य पुनरेष्यति ।
प्रामवं चासियाखण्डस्योपरि स्यात्प्रतिष्ठितम् ॥ २२ ॥

भारते वाऽथ दिल्ल्यां वा कर्मण्यत्राखिलो जनः ।
अनुकूलं प्रवृत्तश्चेदुपवासोऽन्तमाप्नुयात् ॥ २३ ॥

फलं शुद्धोपवासोऽपि दत्ते कर्तव्यधर्मवत् ।
केवलं तु फलप्राप्त्यै बद्धाशो न स्थितोऽस्म्यहम् ॥ २४ ॥
अवश्यमेव कर्तव्यं मयैवेत्यवधार्य तत् ।
व्रतं गृहीतवानस्मि विकल्पः कोऽपि माऽस्तु वः ॥ २५ ॥
शान्तेन मनसा देहं त्यजेयमनुमोद्यताम् ।
इति बद्धाञ्जलिः सर्वान् प्रार्थये देशबान्धवान् ॥ २६ ॥
विमुक्तिः स्पृहणीया सा या भवेन्निधनेन मे ।
अन्यथाऽहं निबद्धः स्यां दुरीक्ष्यक्लेशबन्धनैः ॥ २७ ॥
तथा हि भारतस्यास्य नाशं नेक्षितुमुत्सहे ।
हिन्दुमुस्लिसिक्खानां धर्माणां च विशेषतः ॥ २८ ॥
पाकिस्थानं न चेत्कुर्यात्प्रजासु समदर्शिताम् ।
नानामताश्रितानां च प्राणवित्ताभिरक्षणम् ॥ २९ ॥
भारतं चानकुर्याच्चेत्तद्देशस्य व्यतिक्रमान् ।
भविता सर्वधर्माणामाशु नाशो न संशयः ॥ ३० ॥
इस्लामधर्मनाशः स्याद्भारते न तु तद्बहिः ।
न चास्ति हिन्दुसिक्खानां प्रचारो भारताद्बहिः ॥ ३१ ॥
ईदृग्व्रतधरः पुत्रो भारतस्याहमेककः ।
स्थितोऽस्मि रक्षितो दिष्ट्या विशुद्धदृढमानसः ॥ ३२ ॥
शुद्धिदार्ढ्यविहीनश्चेद्भारः स्यां केवलं भुवः ।
वरमाशु विनश्येयं शुध्यै देशपरिस्थितेः ॥ ३३ ॥
प्रायोपवेशनस्यास्य हेतुः शोधनमात्मनः ।
यन्नियोपोषणस्यास्य संप्राप्नोतु फलं जनः " ॥ ३४ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये अन्तिमप्रायोपवेशनं नाम एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

द्वापञ्चाशोऽध्यायः

श्रीगान्धेरुपरि बम्भास्त्रक्षेपणम् ।

उपवासव्रतं तीव्रं धारयन्नपि संयमी ।
प्रतिसायमभाषिष्ट प्रार्थनोर्ध्वं यथापुरम् ॥ १ ॥

द्वित्रवासरपर्यन्तमलमासीद्वलं मुनेः ।
ततोऽतिमात्रनिस्सत्त्वः सन्नमन्थरवागभूत् ॥ २ ॥

तथापि शयितो मञ्चे नादवर्धकयन्त्रतः ।
भाषितुं प्रायतिष्टाल्पं मिलितान् बहिरङ्गणे ॥ ३ ॥

अथास्य देहदौर्बल्यादत्यन्तानिष्टशङ्किनः ।
आसेतोरातुषारार्द्रि लोकाश्चिक्लिशिरे भृशम् ॥ ४ ॥

अथार्चनाङ्गणे सायं लक्ष्यीकृत्य तमेकदा ।
सहसा प्राक्षिपत्कश्चिद्बम्भास्त्रं मानवाधमः ॥ ५ ॥

भगवत्कृपया गान्धिर्नाभवत्तेन विक्षतः ।
शान्तेन मनसा कृत्स्नां प्रार्थनां निरवर्तयत् ॥ ६ ॥

परेद्युश्च विशुद्धात्मा प्रदोषप्रार्थनोत्तरम् ।
उद्दिश्य पापिनः कृत्यमुदारां गिरमब्रवीत् ॥ ७ ॥

" बम्भास्त्रे स्फुटितेऽभ्यर्णेऽप्यहमासं निराकुलः ।
इति मामभिनन्दन्ति बहवः सुहृदो हि मे ॥ ८ ॥

प्रार्थनोत्तरमेवाहं बम्भास्त्रमिति बुद्धवान् ।
अभिलक्ष्य च मामेतत् क्षिप्तवान्कश्चिदित्यपि ॥ ९ ॥

भगवानेव जानाति व्यथास्यं यदहं तदा ।
यद्यस्त्रमस्फुटिष्यन्मे पुरतस्तद्विजानतः ॥ १० ॥

पातितोऽप्यहमस्त्रेण तिष्ठेयं चेत् स्मिताननः ।
क्षेप्तरि द्वेषहीनश्च तदा स्यां स्तुतिभाजनम् ॥ ११ ॥

युवाऽसौ कापथं नीतो बम्बास्त्रक्षेपको मयि ।
तथापि प्रार्थये वः स एष मा भूत्तिरस्कृतः ॥ १२ ॥

अस्ति शत्रुरसौ गान्धिर्हिन्दुधर्मस्य वस्तुतः ।
इति प्रायः प्रतीतो मां जिघांसुरभवद्युवा ॥ १३ ॥

स्वस्माद्भिन्नमतग्राही जनः सर्वोऽपि दुर्जनः ।
इत्यसौ नैव मन्येत सर्वथैव कुमारकः ॥ १४ ॥

प्रेषितोऽस्मीश्वरेणाहं दण्डनाय दुरात्मनाम् ।
इति तावत्स्ववैशिष्ट्यं नाभिमन्येत कश्चन ॥ १५ ॥

श्रूयते यत्स्थलाभावादिस्लामप्रार्थनालये ।
निवासमग्रहीदेष परोक्षमधिकारिणाम् ॥ १६ ॥

इस्लामध्यानगेहेभ्यो लोकेषु पुररक्षकैः ।
निष्कासितेषु रुष्टोऽभूत्तरुणोऽयं निराश्रयः ॥ १७ ॥

अधर्म्यं कृतवानेष श्रित्वेस्लामनिकेतनम् ।
दोषोऽस्य द्विगुणीभूतोऽनादरादधिकारिषु ॥ १८ ॥

कृत्ये प्रोत्साहितोऽस्मिन् यैर्युवा तान् प्रार्थये जनान् ।
अधर्म्यादीदृशोद्योगाद्क्षिप्रमेव विरम्यताम् ॥ १९ ॥

हन्त नायं किलोपायो हिन्दुधर्माभिरक्षणे ।
मया निर्दिष्टमार्गेण शक्यतेऽसौ हि रक्षितुम् ॥ २० ॥

अभ्यस्तहिन्दुधर्मोऽहं सर्वदा शैशवादपि ।
भीतो रामं भजस्वेति प्राह धात्री पुरा हि माम् ॥ २१ ॥

काले संसर्गतः क्रैस्तेस्लामप्रभृतिधर्मिणाम् ।
तत्तद्धर्मान्परामृश्य हिन्दुधर्मेऽस्मि सुस्थिरः ॥ २२ ॥

यथा बाल्ये तथेदानीं श्रद्धाचारप्रवर्तिनम् ।
हिन्दुधर्मस्य मामीशो करिष्यत्येव रक्षकम् " ॥ २३ ॥

अथ दिल्लीपुरे दिष्ट्या पुनः शान्तिर्व्यराजत ।
व्यापृताश्च स्वकार्येषु बभूवुर्हिन्दुमुस्लिमाः ॥ २४ ॥

अदूरे नगरादासीन्मेह्रोलीनामनि स्थले ।
समाधिः कस्यचित्साधोः खिस्तिनाम्नः सुविश्रुतः ॥ २५ ॥

विप्लवे स दुराचारैर्बभूवातिविरूपितः ।
शलाकावृतिरस्यासीद्रमणीया विनाशिता ॥ २६ ॥

तस्य नष्टसमुद्धारं विधातुं गान्धिनार्थिताः ।
प्रयत्नान्महतश्चक्रू राष्ट्रसङ्घीयमन्त्रिणः ॥ २७ ॥

प्रतस्थे स्वानुगैः सार्धं महात्मा प्रातरेकदा ।
पर्यवस्थापितं द्रष्टुं तत्समाधिनिवेशनम् ॥ २८ ॥

तमेनं दिवसे तस्मिन्ननुजग्मुश्च मुस्लिमाः ।
बहवो हिन्दवश्चापि ये साधौ श्रद्धयान्विताः ॥ २९ ॥

नमस्कृत्यात्र साष्टाङ्गमिस्लामाचारमाश्रितः ।
प्रार्थनां मनसा चक्रे महात्मा मन्दिराग्रतः ॥ ३० ॥

हिन्दुभिर्लघुचेतोभिर्वृथाक्षेपविधायकैः ।
अनिन्द्यतततरामेतन्निर्व्याजचरितं मुनेः ॥ ३१ ॥

परमानर्थमेतेषाममर्षः क्षुद्रचेतसाम् ।
न चिराज्जनयामास धिगत्यन्तमयावहम् ॥ ३२ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये श्रीगान्धेरुपरि बम्भास्त्र-
क्षेपणं नाम द्वापञ्चाशोऽध्यायः ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः

महात्मनो निर्वाणम् ।

इतः पूर्वं द्विसाहस्राद्वत्सरेभ्यो निजैर्जनैः ।
†येसुस्तत्रभवान् क्रिस्तो जघ्ने विद्धकलेवरः ॥ १ ॥

घोरकृत्यमभूद्येतदेकस्मिन् भृगुवासरे ।
स्मरन्ति तद्दिनं भक्ताः शोकेन प्रतिवत्सरम् ॥ २ ॥

*वस्वब्धिग्रहचन्द्राब्दाग्रिममासान्तपूर्वगे ।
त्रिंशेऽहनि भृगोर्वारे बिर्लाहर्म्यमहाङ्गणे ॥ ३ ॥

बभूवुर्मिलिताः सायं प्रायः पञ्चशतं जनाः ।
गान्धौ चिरायिते किञ्चिदमी तस्थुः समुत्सुकाः ॥ ४ ॥

तावच्चासौ समालम्ब्य स्वपौत्र्योश्शनकैर्मुनिः ।
निर्गतो बिरलाहर्म्यात् स्मयमानमुखाम्बुजः ॥ ५ ॥

बद्धाञ्जलिपुटः सौम्यः प्रचक्राम पुरो यथा ।
सभां प्रति ददुर्गन्तुमवकाशं तथा जनाः ॥ ६ ॥

संनिकर्षत्यसौ यावत्प्रोच्चं प्रवचनासनम् ।
तावत्कोऽपि जनस्तोमादुत्पत्य सहसा युवा ॥ ७ ॥

स्प्रष्टुकाम इवास्याङ्घ्री नमिताङ्गः शनैः स्वयम् ।
अब्रवीदद्य गान्धे त्वं विलंबं कृतवानिति ॥ ८ ॥

निवारितोऽपि पौत्रीभ्यामपास्य रभसादुभे ।
द्विवारमुत्ससर्जासौ गुलिकास्त्रं महात्मनि ॥ ९ ॥

घातुको नाथुरामाख्यः स्थितोऽयं निश्चलस्ततः ।
घूर्णन्नत्रान्तरे गान्धी रामरामेत्युदैरयत् ॥ १० ॥

---

† Jesus Christ

*१९४८ खिस्ताब्दे

पौत्र्येका तं पतिष्यन्तं सावधानमधारयत् ।
उपविश्यावनौ चान्या स्वाङ्के तन्मस्तकं न्यधात् ॥ ११ ॥

हाहाकारेऽथ संजाते जनस्य प्रार्थनाभुवि ।
सवद्रक्ताम्बरो गान्धिर्मन्दिरान्तरनीयत ॥ १२ ॥

अथ बिर्लागृहारामपालकः क्रोधमूर्च्छितः ।
अस्त्रमाहृत्य हन्तारमकरोद्रक्षिणां वशे ॥ १३ ॥

अनाथवज्जनेषूच्चैर्विलपत्सु महाङ्गणे ।
गान्धिः स्वशयनागारे पर्यङ्के शायितोऽभवत् ॥ १४ ॥

ददृशेऽत्र स पुण्यात्मा मुग्धमन्दस्मिताननः ।
बद्धाञ्जलिश्च हन्ता मे क्षान्तोऽस्तीति वदन्निव ॥ १५ ॥

समाप्य नश्वरीं यात्रामैहिकीं राष्ट्रजन्मदः ।
शाश्वतीं घटिकार्धेन दिव्ययात्रामुपाददे ॥ १६ ॥

वृत्तान्तोऽयं दुरन्तस्य वडवाग्निरिवोदधौ ।
प्रससार पुरे तस्मिन् न चिराद्भारतेऽखिले ॥ १७ ॥

सर्वकार्यालयाश्चित्रशालाः पानगृहास्तथा ।
आपणाः सकलाश्चापि बभूवुः पिहिताः क्षणात् ॥ १८ ॥

विहाय स्वस्वकार्याणि श्रीनेहरुवल्लभादयः ।
मर्मविधा शुचा ग्रस्ता बिर्लामन्दिरमाययुः ॥ १९ ॥

विशालमङ्गणं प्रोच्चैर्विलपद्भिः सगद्गदम् ।
प्रापि परःशतैः पौरैरासीन्निबिडसङ्कुलम् ॥ २० ॥

अभितः शयनीयं च यत्र गान्धेर्वपुः स्थितम् ।
पुत्रा बभूवुरासीनाः पौत्र्यश्चान्ये च बान्धवाः ॥ २१ ॥

गतेऽस्य चरमे श्वासे यथास्तेऽर्काशुरन्तिमः ।
पठितुं भगवद्गीतामारभन्तानुयायिनः ॥ २२ ॥

अन्ये गद्गदकण्ठेन जगुर्गीतं मुनिप्रियम् ।
"वैष्णवेजनतो तेने" इत्यादिपदगुम्फितम् ॥ २३ ॥

राजप्रतिनिधिः श्रीमान् सजानिर्मौण्टबाटनः ।
मन्त्रिणश्चान्यदेशानां बिर्लागेहं समाययुः ॥ २४ ॥

अत्रान्तरे जनस्तोमो महान्संमिलितः स्थितः ।
अन्नोदकं परित्यज्य विशाले प्रार्थनाङ्गणे ॥ २५ ॥

गम्यतां स्वस्वगेहानीत्यर्थितोऽपि तदा जनः ।
स्थितोऽत्र चिरयन्नेव गान्धिमीक्षितुमुत्सुकः ॥ २६ ॥

जीवत्यथ महात्मेति केनचित्समुदीरिते ।
अभ्यद्रवज्जनो गेहं प्रविविक्षुर्बलादपि ॥ २७ ॥

श्रीमान्नेहरुरिदं दृष्ट्वा निर्गत्य सदनाद्बहिः ।
स्वयं न्यवेदयत् सास्रो 'गान्धिरुत्क्रान्तजीवितः' ॥ २८ ॥

तच्छ्रुत्वा व्यलपन् केचिदपरे व्यलुठन्भुवि ।
केचिदास्फोटयन्वक्षः पाणिभ्यां शोकमूर्च्छिताः ॥ २९ ॥

स्नापिताञ्जनलिप्तं तच्छुभ्रखद्दरवेष्टितम् ।
अनीयत मुनेः पूतं मन्दिराग्रतलं वपुः ॥ ३० ॥

तत्रोपवेशितं पीठे सोपधानं समुन्नते ।
बभूव सर्वलोकानामधस्ताद् दृष्टिगोचरम् ॥ ३१ ॥

भवनाग्रतलं रेजे दीपमालासमुज्ज्वलम् ।
सचेतन इव श्रीमान् बभौ गान्धिः स्मिताननः ॥ ३२ ॥

जीयाद्गान्धिरिति प्रोच्चैर्जनाक्रन्दस्तदीक्षणात् ।
उत्थितो जनयामास दिदूरेऽपि प्रतिध्वनिम् ॥ ३३ ॥

अपनीते पुनः प्रेतकायेऽधस्तात्प्रकोष्ठकम् ।
विलपन्तो जना जग्मुः शनैः स्वस्वमन्दिरम् ॥ ३४ ॥

बान्धवाः परितो गान्धिं सर्वरात्रमजागरुः ।
आर्द्रयन्तोऽश्रुधाराभिः प्रेतशय्यां मुहुर्मुहुः ॥ ३५ ॥

कोणे चास्य प्रकोष्ठस्य केचित्तस्यानुयायिनः ।
भगवद्गीतिकापाठं व्यदधुः सततं निशि ॥ ३६ ॥

परेद्युः प्रत्युषस्येव स्नपितं लिप्तकुङ्कुमम् ।
तद्वपुः पुत्रपौत्रीभिर्बहिर्निन्ये प्रकोष्ठतः ॥ ३७ ॥

ततस्तत्स्थापयामासुः खद्दराम्बरवेष्टिते ।
साङ्ग्रामिके बृहद्याने पुष्पमाल्यैरलङ्कृते ॥ ३८ ॥

अग्रभागेऽस्य यानस्य स्थितौ पुत्रौ महात्मनः ।
पार्श्वयोरुपविष्टौ च नेहरूसर्दारवल्लभौ ॥ ३९ ॥

ततो महति मध्याह्ने प्रेतयात्रा महीयसी ।
बिर्लागृहाङ्गणाज्जोषं प्रातिष्ठत शनैः शनैः ॥ ४० ॥

अनुजग्मुः सहस्राणि लोकानां जयघोषिणाम् ।
तथा च नरनारीणां रुदतीनां सगद्गदम् ॥ ४१ ॥

गायन्तो रामधुन्गीतं प्रियं गान्धेः सुहृज्जनाः ।
शोकाकुलितकण्ठेन व्रजन्ति स्म समूहशः ॥ ४२ ॥

सैन्यनौकाविमानानां मुख्याः प्रौढाधिकारिणः ।
पुष्पराशिमयं यानं प्रेतस्य चकृषुः शनैः ॥ ४३ ॥

विदेशमन्त्रिणः सर्वे राजधान्यां प्रतिष्ठिताः ।
शोकानुरूपनेपथ्या अन्वयुः स्वरथैः पृथक् ॥ ४४ ॥

सिक्खवीराः सितोष्णीषा गुरुखाः खर्वपीवराः ।
महाराष्ट्रभटा राजपुत्रयोधाश्च सायुधाः ॥ ४५ ॥

सम्राट्प्रतिनिधेरङ्गरक्षका धृततोमराः ।
नौकाविमानपत्तीनामधिपाः पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ४६ ॥

ततः पश्चाज्जनश्रेणी क्रोशैर्बहुभिरायता ।
लक्षोपलक्षसङ्ख्याका शुचाक्रान्ताऽगमच्छनैः ॥ ४७ ॥

राजमार्गतरुश्रेणी मुनेर्दर्शनकाङ्क्षिणाम् ।
शाखाधिरूढलोकानां गुरुभारादभून्नता ॥ ४८ ॥

सपादघटिकाकाले प्रेतयात्राजनार्णवः ।
राजधान्याः पुरावृत्तविश्रुतं प्राप गोपुरम् ॥ ४९ ॥

विसृष्टैः सुमनोवर्षैः प्रतिगेहं प्रतिक्षणम् ।
ददृशे पुष्पवाटीव प्रेतशय्या सिताम्बरा ॥ ५० ॥

ये जनास्तु समारुह्य स्थिता भारतगोपुरे ।
बभूव सुलभं तेषां यात्रायाः पूर्णदर्शनम् ॥ ५१ ॥

सव्यापसव्यशाखाभ्यां द्विधाभूते महापथे ।
भवति स्म जनस्तोमः सान्द्रसान्द्रो मुहुर्मुहुः ॥ ५२ ॥

चक्रसुगोपुरस्याधः प्रदेशेषु धृतायुधाः ।
गुर्खवीरा जनौघस्य रक्षणे समवेक्षिणः ॥ ५३ ॥

चरमं दर्शनं गान्धेर्बहुभिः कर्तुमुत्सुकैः ।
विसृष्टोऽत्र महानासीत्पादनोदरथमजः ॥ ५४ ॥

मौनमैकान्तिकं लोका यात्रायामभ्यरक्षिषुः ।
अतिमात्रव्ययो ह्यासीद्वयानकवधाज्जनः ॥ ५५ ॥

अपायानपि संभाव्यान् निवारयितुमिच्छया ।
सन्नितान्यग्नियन्त्राणि चलन् रुग्णालयोऽपि च ॥ ५६ ॥

जीयाद्गान्धिर्महात्मेति क्रन्दद्भिस्तु जनैर्मुहुः ।
निश्शब्दता विनष्टाऽभूद्यात्रिकाणां पदे पदे ॥ ५७ ॥

धृतकृष्णध्वजाः शोकाज्जनमध्ये प्रचक्रमुः ।
हिन्दुमुस्लिमसिक्खांग्लपारसीकादयो जनाः ॥ ५८ ॥

यस्तु पञ्चमजार्जाख्यभूपतेर्विग्रहो महान् ।
तस्याधः शोभनं यात्रादिदृक्षूणामभूत्स्थलम् ॥ ५९ ॥

विग्रहं परितोऽस्त्येका गाधा कृत्रिमदीर्घिका ।
तामुत्तीर्य परं पारमासेदुर्बहवो जनाः ॥ ६० ॥

आरुह्य प्रतिमामूलं तस्याः स्तम्भावलम्बिनः ।
तस्थुः परश्शता लोका यात्रालोकसमुत्सुकाः ॥ ६१ ॥

राजधान्या बहिर्द्वारं प्रेतयात्रा यदासदत् ।
भूयो भूयो विमानेभ्यो निपेतुः पुष्पवृष्टयः ॥ ६२ ॥

गायत्सु भगवद्गीतामनुगेषु महात्मनः ।
प्रोच्चकैस्तज्जयाकारं कलयत्सु जनेषु च ॥ ६३ ॥

महाकारालयं दिल्याः प्रेतयात्रा समासदत् ।
पपात सुमनोवृष्टिर्यत्र पर्जन्यवर्षवत् ॥ ६४ ॥

बभूव कोटिसंख्याकः प्रेतयात्रागतो जनः ।
नेदृशी महती यात्रा दृष्टपूर्वाऽत्र भारते ॥ ६५ ॥

न पुरा न च वाऽद्यत्वे कृत्स्नेऽपि जगतीतले ।
मानितः सार्वभौमोऽपि तादृशप्रेतयात्रया ॥ ६६ ॥

अथ सा प्राप पर्यन्ते यमुनासरितस्तटम् ।
दिगन्तव्यापिनी यत्र ददृशे जनसंहतिः ॥ ६७ ॥

बद्धमौनाः स्थिताः सर्वे क्षणं भाविप्रतीक्षया ।
ततो गान्धेर्जयाक्रन्दैः पूरयाञ्चक्रिरे दिशः ॥ ६८ ॥

भानोरस्तमयात्पूर्वं प्रेतप्रवहणाद्वपुः ।
अपनीतं तदा गान्धे राजघट्टाख्यसङ्क्रमे ॥ ६९ ॥

अथ हस्तत्रयायामवेदिकायां सुहृज्जनैः ।
प्रागेव निर्मितायां सा प्रेतशय्या न्यधीयत ॥ ७० ॥

धृतचन्दनकर्पूरनालिकेरादिपूरिता ।
चिता शुद्धात्मनः साऽभूदुचिता चक्रवर्तिनः ॥ ७१ ॥

अभिषिच्य वपुस्तीर्थजलेनादौ महात्मनः ।
चिताध्यारोपितं विप्रैश्चक्रे मन्त्राग्निसंस्कृतम् ॥ ७२ ॥

श्रीमन्नेहरुस्ततो जोषं सबाष्पः समुपेत्य तम् ।
जानुपातं नमस्कृत्य चुचुम्ब चरणौ मुनेः ॥ ७३

रामदासस्ततः श्रीमान् ज्येष्ठपुत्रो महात्मनः ।
यथाविधि चिताराशिमिन्धाञ्चक्रे विदूनधीः ॥ ७४ ॥

धूमराशिः क्षणाच्छुण्डीशुण्डादण्ड इवोत्थितः ।
देवलोकं प्रतिष्ठासुं द्रष्टुमिच्छन्निव स्वयम् ॥ ७५ ॥

अथार्केऽस्तमिते गान्धेर्भस्मीभूतकलेवरम् ।
तथाप्यस्य यशःकायस्तिष्ठत्येव निरन्तरम् ॥ ७६ ॥

ततो भूयिष्ठलोकेषु निर्गतेषु निजालयान् ।
तत्रैव बहवस्तस्थुः सर्वामपि निशीथिनीम् ॥ ७७ ॥

केचिच्चन्दनखण्डानि केचित्पुष्पदलानि च ।
अन्विष्यन्तो निशां निन्युर्भस्मराशौ पुनः पुनः ॥ ७८ ॥

अथ राष्ट्रपितुर्मृत्योर्वार्ता पूर्वेद्युरेव सा ।
श्रुताऽभूद्भुवने सार्धघटिकाद्वितयान्तरे ॥ ७९ ॥

तन्त्रीद्वारांग्लभूपेन्द्रः प्राहेत्थं शोकमात्मनः ।
' कम्पितोऽस्मि सभार्योऽहं श्रीगान्धेर्मृतिवार्तया ॥ ८० ॥

हानिरप्रतिसन्धेया भारतस्य न केवलम् ।
परं मानुष्यकस्यैव दुर्दैवात्समजायत ॥ ८१ ॥

ईदृग्विपदि लोकानां सानुकम्पोक्तिरावयोः ।
मम प्रतिनिधिद्वारा प्रेषिता गृह्यतां जनैः ' ॥ ८२ ॥

अथाऽमेरिकखण्डस्य ट्रूमन्नामा प्रजाधिपः ।
प्रेषयामास संदेशं दर्शयन् शोकमात्मनः ॥ ८३ ॥

' शान्तिसौदर्यताहेतोः परिश्राम्यन्निरन्तरम् ।
गतासुः पतितो गान्धिः स महान्पुरुषर्षभः ॥ ८४ ॥

आसीच्छ्रीमानसौ नेता सुवो राष्ट्रहितैषिणाम् ।
वशीचक्रे नृणां कोटीरेष बोधैश्च कर्मभिः ॥ ८५ ॥

जीवनं चरितं चास्य स्थास्यतः स्मृतिरक्षिणी ।
लोकोत्तरमहिम्नोऽस्य नित्यं युगयुगान्तरे ' ॥ ८६ ॥

अथान्ये शोकसंदेशाः प्राच्यपाश्चात्यखण्डतः ।
तन्त्रीद्वारा समाजग्मुः शतशो देशमन्त्रिणाम् ॥ ८७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये महात्मनो निर्वाणं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

धृतचन्दनकर्पूरनालिकेरादिपूरिता ।
चिता शुद्धात्मनः साऽभूदुचिता चक्रवर्तिनः ॥ ७१ ॥

अभिषिच्य वपुस्तीर्थजलेनादौ महात्मनः ।
चिताध्यारोपितं विप्रैश्चक्रे मन्त्राग्निसंस्कृतम् ॥ ७२ ॥

श्रीमन्नेहरुस्ततो जोषं सबाष्पः समुपेत्य तम् ।
जानुपातं नमस्कृत्य चुचुम्ब चरणौ मुनेः ॥ ७३

रामदासस्ततः श्रीमान् ज्येष्ठपुत्रो महात्मनः ।
यथाविधि चिताराशिमिन्धाञ्चक्रे विदूनधीः ॥ ७४ ॥

धूमराशिः क्षणाच्छुण्डीशुण्डादण्ड इवोत्थितः ।
देवलोकं प्रतिष्ठासुं द्रष्टुमिच्छन्निव स्वयम् ॥ ७५ ॥

अथार्केऽस्तमिते गान्धेर्भस्मीभूतकलेवरम् ।
तथाप्यस्य यशःकायस्तिष्ठत्येव निरन्तरम् ॥ ७६ ॥

ततो भूयिष्ठलोकेषु निर्गतेषु निजालयान् ।
तत्रैव बहवस्तस्थुः सर्वामपि निशीथिनीम् ॥ ७७ ॥

केचिच्चन्दनखण्डानि केचित्पुष्पदलानि च ।
अन्विष्यन्तो निशां निन्युर्भस्मराशौ पुनः पुनः ॥ ७८ ॥

अथ राष्ट्रपितुर्मृत्योर्वार्ता पूर्वेद्युरेव सा ।
श्रुताऽभूद्भुवने सार्धघटिकाद्वितयान्तरे ॥ ७९ ॥

तन्त्रीद्वारांग्लभूपेन्द्रः प्राहित्थं शोकमात्मनः ।
' कम्पितोऽस्मि सभार्योऽहं श्रीगान्धेर्मृतिवार्तया ॥ ८० ॥

हानिरप्रतिसन्धेया भारतस्य न केवलम् ।
परं मानुष्यकस्यैव दुर्दैवात्समजायत ॥ ८१ ॥

ईदृग्विपदि लोकानां सानुकम्पोक्तिरावयोः ।
मम प्रतिनिधिद्वारा प्रेषिता गृह्यतां जनैः ' ॥ ८२ ॥

अथाऽमेरिकखण्डस्य ट्रूमन्नामा प्रजाधिपः ।
प्रेषयामास संदेशं दर्शयन् शोकमात्मनः ॥ ८३ ॥

'शान्तिसोदर्यताहेतोः परिश्राम्यन्निरन्तरम् ।
गतासुः पतितो गान्धिः स महान्पुरुषर्षभः ॥ ८४ ॥

आसीच्छ्रीमानसौ नेता भुवो राष्ट्रहितैषिणाम् ।
वशीचक्रे नृणां कोटीरेष बोधैश्च कर्मभिः ॥ ८५ ॥

जीवनं चरितं चास्य स्थास्यतः स्मृतिरक्षिणी ।
लोकोत्तरमहिम्नोऽस्य नित्यं युगयुगान्तरे' ॥ ८६ ॥

अथान्ये शोकसंदेशाः प्राच्यपाश्चात्यखण्डतः ।
तन्त्रीद्वारा समाजग्मुः शतशो देशमन्त्रिणाम् ॥ ८७ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु स्वराज्यविजये महात्मनो निर्वाणं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः

ग्रन्थोपसंहारः ।

किं भूयोलेखनेनास्य चरितस्य महात्मनः ।
मृतोऽपि यः सजीवोऽन्तः सर्वदा ध्रियते जनैः ॥ १ ॥

धन्याः किल वयं सर्वे युगेऽस्मिन् प्राप्तसंभवाः ।
चरन्तः क्ष्मातलं तस्य पावितं पादरेणुभिः ॥ २ ॥

परस्सहस्रवर्षोर्ध्वं स्मरिष्यन्ति जनाः किल ।
महात्मानमिमं गान्धिं जनांश्च समकालिकान् ॥ ३ ॥

स महापुरुषो लोकैः पूजितः सकलप्रियः ।
निजघ्ने देशजेनेति भारतस्य ह्यपाकरम् ॥ ४ ॥

तत्रापि हिन्दुनैकेन हिन्दुष्वपि महत्तमे ।
उद्यतो हस्त इत्येष कलङ्को वागगोचरः ॥ ५ ॥

स्तुवन्ति सद्गुणान् पद्यैः पदलालित्यमण्डितैः
यशस्विनां च साधूनां कवयोऽनादिकालतः ॥ ६ ॥

परं त्वलोकसामान्यमूतप्रकृतिनिर्मितम् ।
अप्रमेयगुणोत्कर्षं कः स्तुवीयात्कवीश्वरः ॥ ७ ॥

महिमा जीवतोऽप्यस्य सर्वातिशयितोऽभवत् ।
कृत्स्नेन जगताप्यद्य पूज्यते स्वर्गतोऽपि सः ॥ ८ ॥

महतां सुप्रसिद्धानां कल्प्यन्ते स्मृतिरक्षकाः ।
शिलाकांस्यमयाः लोकैः प्रोच्चसुन्दरविग्रहाः ॥ ९ ॥

दिव्यतेजोभृतो गान्धेः सन्ति नावश्यका इमे ।
तस्य स्मृतिकरो भावः स्वयं यत्नेन निर्मितः ॥ १० ॥

सत्याऽहिंसात्मकः सोऽयं भावो भाविप्रजाततेः ।
शाश्वतस्मृतिरक्षार्थं प्रभवेद्यत्नरक्षितः ॥ ११ ॥

प्रससाराऽस्य दिव्याभा न परं धनिवेश्मसु ।
दीनानामपि दीनानामार्तानां च कुटीष्वपि ॥ १२ ॥

भारतं भवतीदानीमन्धकारपटावृतम् ।
पश्यन्ति जाग्रतो मार्गमन्तरन्वेषणार्चिषा ॥ १३ ॥

तमेनं च मुनेर्मार्गमनुवर्तेत चेज्जनः ।
निश्चितं भारते भूयः प्रकाश उपजायते ॥ १४ ॥

इति सौ. क्षमायाः कृतिषु उत्तरसत्याग्रहगीतायां
स्वराज्यविजयखण्डे ग्रन्थोपसंहारात्मकः चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥

मोहमय्याम् ।
१-८-१९४९ वत्सरे ।